

LÁTÓTÉR

PUSZTAY János:
Közép-Európa: nyelvtemető
vagy nyelvinkubátor?

5

**BÁTORINÉ
MISÁK Marianna:**
Lorántffy Zsuzsanna
sárospataki udvari iskolája

14

DANKÓ László:
Új turisztikai
megközelítések Sárospatak
és Zemplén turizmusában

24

**GODZSÁK Melinda –
KOVÁCS Attila:**
Tokaj-Hegyalja aktív
turisztikai fejlesztése

40

LÁTÓHATÁR

KOVÁCS Zsolt:
Címerekről és
címertervezésről

50

KOPASZ Gáborné:
Hagyományörzés és
tehetséggondozás Cigándon

69

Galgóczy Gyula
diákélményei *A pataki
diákvilág anekdotakincse*
készülő hatodik kötetéből
(közéletesi: Bolvári-Takács
Gábor)

80

LÁTÓSZÖG

TURI Sándor:
Miért szükséges a
tájismeret?
(közéletesi: Turi Gábor)

90

**PEREMARTONI
Krisztina:**
Tavaszi szél vizet áraszt

92

TRENCSENYI László:
A gyermekkultúra héroszai

94

**Egyetemi
könyvespolc:
SÁNDOR Zsuzsa:**
Meghökkenő művészeti
párhuzamok egy különleges
művésztől

97

• • •

*Lapszámunkat Kovács Zsolt által
tervezett Borsod-Abaúj-Zemplén
vármegyei települési címerekkel
illusztráltuk. A címlapon Arnót,
a hátsó borítón Zádorfalva címere
látható.*

Zempléni Múzsza

A Tokaj-Hegyalja Egyetem lektorált tudományos folyóirata

Szerkesztőség

Lapalapító és főszerkesztő: Bolvári-Takács Gábor

Lapigazgató és felelős kiadó: Bordás István

Szerkesztők: Egey Emese, Haffner Anikó, Lovas Anett

Grafikai szerkesztő: Telling András

Szerkesztőségi titkár: Tóthné Durányik Angéla

Szerkesztőbizottság

Prof. Dr. Baráth Béla Levente PhD

Dr. Bene Zsuzsanna PhD

Prof. Dr. Bolvári-Takács Gábor PhD

Dr. habil. Csorba Dávid PhD

Dr. habil. Kelemen Judit DLA

Dr. Koncz Gábor PhD

Dr. Koncz Péter PhD

Dr. Lapis József PhD

Prof. Dr. Pusztay János CSc

Dr. Takács Ádám PhD

Dr. habil. Ugrai János PhD

ISSN 1585-7182

Kiadja a Zempléni Múzsza Társadalomtudományi és Kulturális Alapítvány, Sárospatak.

Adószám: 18442960-1-05 Bankszámlaszám: 11994105-06429168-10000001

Szerkesztőség: Tokaj-Hegyalja Egyetem, 3950 Sárospatak, Eötvös u. 7.

Kiadói postacím: 3950 Sárospatak, Pf. 235.

Kiadói és szerkesztőségi elektronikus levelezési cím: titkarsag@zemplenimuzsa.hu

Honlap: zemplenimuzsa.hu; facebook.com/zemplenimuzsa

Közlésre szánt kéziratot csak elektronikusan fogadunk.

Megjelenik évszakonként. Ára: 500,- Ft.

Előfizethető átutalással a kiadónál. Előfizetési díj egy évre 2000,- Ft.

Megvásárolható a fővárosban, a megyeszékhelyeken és Zemplénben az *Inmedio* és *Relay* hírlapüzletekben, valamint Budapesten az Írók Boltjában.

Eredeti logó: Csetneki József. Nyomdai munkák: Kapitális Kft., Debrecen.

Támogató: Tokaj-Hegyalja Egyetemért Alapítvány

Számunk szerzői

Bátoriné Misák Marianna PhD református teológus-lelkész, egyháztörténész, könyvtáros, főiskolai adjunktus. *Bolvári-Takács Gábor* PhD történész, kulturális menedzser, jogász, egyetemi tanár. *Dankó László* CSc, PhD gépészmérnök-közgazdász, egyetemi docens. *Galgóczy Gyula* (1887–1966) református lelkész, OTI-főfelügyelő. *Godzsák Melinda* PhD közgazdász, mérnök, borturisztikai szakember, egyetemi adjunktus. *Kopasz Gáborné* tehetségfejlesztő és gyógypedagógus, család- és gyermekvédő tanár, pedagógiai szakszolgálati tagintézményigazgató, PhD-hallgató. *Kovács Attila* turisztikai szakértő. *Kovács Zsolt* tanár, képzőművész, szerkesztő, politikus, országgyűlési képviselő. *Peremartoni Krisztina* Jászai Mari-díjas színművész. *Pusztay János* CSc Prima Primissima-díjas finnugor nyelvész, emeritus professzor. *Sándor Zsuzsa* PhD festőművész, kommunikációkutató, egyetemi docens. *Trencsényi László* CSc pedagógus, habilitált egyetemi docens, c. egyetemi tanár. *Turi Gábor* újságíró, zenei szakíró, kulturális diplomata. *Turi Sándor* (1891–1959) paszabi tanító, néprajzkutató.

PUSZTAY János

Közép-Európa: nyelvtemető vagy nyelvinkubátor?

A borostyánkőút övezetnek nevezhető Közép-Európában (lásd legutóbb Egey-Pusztay 2022) több kis lélekszámú, önálló állammal rendelkező nép él. Az övezet kilenc országából négynek – Észtország, Lettország, Litvánia és Szlovénia – összlakossága (a felsorolás sorrendjében 1,3 + 1,9 + 2,8 + 2,1 millió = 8,1 millió) nem éri el London lakóinak számát (kb. 9 millió). Közülük az adott államnyelvet anyanyelvüként beszélők és vállalkozók száma az említett négy országban valamivel meghaladja a hat és fél milliót (1,1 + 1,2 + 2,5 + 1,8 millió). Ezek a nyelvek egyszersmind az Európai Unió hivatalos nyelvei is. Számos soknyelvű, sokkultúrájú országban ennél nagyobb lélekszámú kisebbségek élnek, legyen elég csak a határon túli magyar közösségek közül az erdélyi-partiumira gondolni.

Az ún. kis nyelvek kedvezőtlen arányát mutatja, hogy a nyelvek 96%-át a világ népességének négy százaléka beszéli (Gál 2009: 12), ezzel szemben a 12, legtöbb ember által beszélt nyelvet a Föld lakosságának fele használja anyanyelveként (Nettle-Romaine 2000). Játssza a számokkal, álljon itt további érdekes adat:

- kevesebb mint 80 nyelvet beszél több mint 10 millió ember,
- 300-nál kevesebb nyelvet beszél egy milliónál több ember,
- a nyelvek 95%-át egy milliónál kevesebben beszélik,
- mintegy 5000 nyelven 100 ezernél kevesebb ember beszél,
- több mint 3000 nyelvet 10 ezernél kevesebben beszélnek (Pusztay 2021: 11).

Persze, elgondolkozhatunk azon is, mit jelent egyáltalán a kis nyelv meghatározás. Vajon csak a beszélők létszáma alapján lehet vagy kell besorolni a nyelveket ebbe a kategóriába, vagy figyelembe lehet-e, kell-e venni más szempontokat is?

Például az észet az észtek kis nyelvnek tartják, ez azonban nem állja meg a helyét, mivel a világ nyelveinek több mint 97%-a kisebb a beszélők száma alapján, mint az észt (Saarikivi 2016: 18). Ha pedig azt nézzük, milyen mértékben használható az észt nyelv (az oktatásban, a könyvkiadásban, a közigazgatásban, az interneten – ami a nyelv vitalitását jelzi), akkor a világ nyelveinek 99%-át lehet az észtnél kisebb nyelvnek tartani. Azaz az észt esetében a mennyiség és a minőség jelentős eltérést mutat, ami a nyelv megmaradása szempontjából rendkívül fontos.

És ha már a nyelv vitalitásánál tartunk, árnyalja a képet a nyelvek hierarchiája, amit a tudományos életben való alkalmazás és ezzel összefüggésben a publikációk nyelve alapján lehet megállapítani. A finn nyelv jövőjével kapcsolatos tanulmánykötet (*SKT*) szerzői négy szintet különböztetnek meg:

1. *szint*: hiperközponti nyelv az angol: a tudományban az egyetlen globálisan használt nyelv;
2. *szint*: szuperközponti nyelvek, amelyeket egynél több államban beszélnek (francia, spanyol, orosz, kínai, japán, arab, hindi, német, portugál);
3. *szint*: 100 nemzeti vagy területi központi nyelv, ebbe a csoportba tartoznak a Skandináviában beszélt nyelvek (s vélhetően ide sorolnák a magyart is – PyJ);
4. *szint*: a világ nyelveinek 98%-a a tudomány szempontjából periférikus nyelv.

Megfontolásra érdemes azonban, mi lehet a szerepe a tudományban a 2. és a 3. szintbe sorolt, fejlett kultúrnyelveknek, amelyeket az 1800-as évektől kezdve használnak a tudományos kutatásban és más magasabb műveltségi szinteken. Számos humán és társadalomtudományi terület született meg éppen azért, hogy a nemzeti állam és a társadalom számára nyújtottak ismereteket. Ezeken a területeken az angol nyelvű kiadványok és tudományos intézmények túlértékelése és mechanikus alkalmazása káros hatást fejt ki (*SKT* 99).

A globális szempontú besorolás mellett célszerű az egyes nyelvek lokális jelentőségét is figyelembe venni. Az egyébként az anyanyelvű beszélők létszáma alapján a kis nyelvek közé sorolt komi nyelv Szibériában – bár az európai részről betelepült újlakosok a kis létszámú őslakosságot erőszakkal és a behurcolt fertőző betegségek/járványok révén irtották – sok területen az érintkezés nyelve volt (Saarikivi 2016: 13), miközben a komik etnikai hazája az Urál hegység nyugati, azaz európai oldalán terül el.

A nyelvközösségek zöme nemzeti kisebbséget képez, s a kisebbségek a világ országainak túlnyomó részében hátrányos helyzetben vannak. A hátrányos helyzet foka attól (is) függ, hogy e kisebbségeknek van-e ún. anyaországuk, amelytől támogatást kaphatnak nyelvük, kultúrájuk műveléséhez s ezzel együtt identitásuk megőrzéséhez. Mivel a világ nyelveinek 83-84%-a endémikus, azaz csak egy országban beszélt nyelv (Maffi 1999: 24), lakóhelyükön kívül eső anyaországuk nincs. Ez kedvezőtlenül hat az anyanyelv és a kultúra megőrzésére, fejlesztésére, s elősegíti az asszimilálódást.

Még egy lényeges kérdést említek, mielőtt visszatérünk Közép-Európába. A nyelvek száma évről évre néhány százalékkal csökken. Mint fentebb már említettem, a 12 legnagyobb számban beszélt nyelven a világ lakossága felének anyanyelve. A legelterjedtebb nyelvek a többiek rovására terjeszkednek, amelyek így – egy nyelvcsere következtében – kihalásra vannak ítélve (Maffi 1999, Crystal 2000, Tsunoda 2001).

A nyelvek jövőjét illetően különböző jóslatok láttak napvilágot. Derűlátó feltetelezés szerint századunk végéig a nyelvek mintegy 50%-a hal ki vagy fenyegeti őket a kihalás veszélye (Krauss 1992). (Ezt az álláspontot képviseli az UNESCO

is – UNESCO 2003a.) Ugyancsak Krauss fogalmazott meg egy borúlátó jóslatot is, amely szerint a ma beszélt nyelvek 90-93%-a fog a század végéig eltűnni vagy kihalás előtti fázisba kerülni (UNESCO 2003b).

Végző soron csak 3-600 nem veszélyeztetett nyelv fog fennmaradni, amelyeket a szülők továbbadnak gyermekeiknek. Ezek azok a nyelvek, amelyeket legalább egymillióan beszélnek, esetleg még néhány kisebb nyelv. A legpesszimistább jóslatok szerint azonban csupán az a 40-50 nyelv maradhat meg, amelyekre – szimbolikusan szólva – a Microsoft software-e és a Nokia telefonmenük le vannak fordítva (Rannut 2003).

Az egyre inkább globalizálódó világ nemcsak a kisebbségben élőkre, azok nyelvére és kultúrájára jelent veszélyt, hanem akár önálló államok államnyelvére is. A közép-európai térség két országából hozok példákat, Észtországból és Lettországból.

Az észtek egy sok területen, például az informatikában világszínvonalon álló, ám kis lélekszámú nép. Az 1918 februárja óta független Észtországot a második világháború elején – a másik két balti állammal egyidejűleg – megszállta a Szovjetunió; a háború után mindhárom független balti állam a Szovjetunió tagköztársasága lett, annak minden hátrányos következményével együtt (katonai megszállás, orosz vezénylési nyelv – hogy csak kettőt említsék). Az észtek ezt az állapotot mint nyelvüket, kultúrájukat, egyáltalán létüket veszélyeztető helyzetként fogták fel, és éppen nyelvükkel, kultúrájukkal szálltak szembe az elnyomó hatalommal. 1991 augusztusában újra kivívták függetlenségüket, a megszálló orosz hadsereg kivonult, az észti nyelv – már nem sokkal a függetlenség kikiáltása előtt – egyetlen hivatalos nyelvvé vált, s nagy ütemben megindult Észtország fejlődése. Ez együtt járt azzal, hogy az addig kötelező és – enyhén szólva – nem kedvelt orosz nyelv helyét átvette az angol. A társadalom széles rétegeinek természetes kommunikációs eszköze – az anyanyelv mellett – az angol nyelv. Ráadásul azokon a területeken, amelyeket az észtek magas színvonalon és nemzetközi együttműködésben művelnek (informatika, bankszektor) az üzletmenet nyelve az angol, kiszorítva az észtet. Jó évtizede az egyik észti egyetem rektora azt javasolta, hogy az észti felsőoktatást teljesen át kell állítani az angol nyelvű képzésre. Szerencsére ez az elképzelés nem valósult meg. Mivel az angol nyelv egyre erősödő dominanciája nem jár együtt – ellentétben a szovjet időkkel – az ország katonai megszállásával, csak kevesen érzik a kialakuló helyzetben a veszélyt.

Az ország belső nyelvi helyzete sem egyszerű. Egyfelől mint minden nyelv, az észti is nyelvjárásokra tagolódik, másfelől bizonyos idiómákat az azokat beszélő népcsoportok nem az észti nyelv dialektusaként, hanem önálló nyelvekként szeretnék elismertetni. Ez utóbbiak közé tartozik a Délkelet-Észtországban beszélt võru és szetu nyelv, amelyek egyébként közel állnak egymáshoz. Észtországban nyelvi, nyelvpolitikai vita folyik arról, hogy a võru és szetu idioma az észti nyelv nyelvjárásának/nyelvjárásainak vagy önálló nyelv(ek)nek tekinthető(k)-e, illetve, hogy e két nyelvváltozat tkp. egy nyelv, mivel kevésbé a nyelvi eltérések, mint inkább a vallási-kulturális

hátter különbözteti meg a vöruiakat és a szetukat – lévén az előbbieket protestánsok, utóbbiak pravoszlávok. Ami közös e két nyelvi-kulturális közösségben, hogy mindkét esetben működik egy állami intézmény, egy kutatóintézet, amely gondoskodik az adott nyelv(változat) képviseléről, fejlesztéséről, népszerűsítéséről, könyv- és sajtótermékek (újságok, folyóiratok, cd-k, dvd-k) megjelentetéséről, a hagyományok ápolásáról, tudományos munkák kiadásáról is az adott nyelve(ke)n.

A kérdés az, hogy például a csekély – mindössze tízezres – lélekszámú szetu közösség meddig tudja megőrizni nyelvét, összeolvad-e a vöruikkal, illetve mindkét közösség áttér-e az (észak)észti irodalmi nyelvre, amely annak idején a délszti irodalmi nyelvet is kiszorította. (A szetuk nyelvről lásd Pusztay 2017a, 2017b.)

Lettországban a latgál nyelvet (latgálul: *latgališu volūda*) az ország lakosságához képest viszonylag sokan, mintegy 200 ezren beszélik. Latgale a négy lettországi kultúrtáj (Kurzeme, Vidzeme, Zemgale és Latgale) egyike, Délkelet-Lettországban terül el.

A lett Legfelsőbb Bíróság határozata 2009-ben kimondta, hogy a latgál nyelv nem használható a közigazgatásban, mert a Lett Köztársaság hivatalos nyelve a lett irodalmi nyelv. Az indoklásban kifejtik, hogy a latgál a lett nyelv egyik változata, s megkülönböztetendő a lett irodalmi nyelvtől. „Különböző lett nyelvi változatok terjesztése és az államnyelvi státusz megosztása ellentétes lenne a jogalkotó kinyilvánított szándékával.”

Nem hivatalos nyelv, de küzdenek a hivatalos nyelvi státuszért. A jogalkotó a latgál nyelvet a lett nyelv egyik – nyelvjárási – változatának tekinti. Ugyanakkor a latgál nyelv megjelenik az oktatásban és a kulturális életben.

Maga a nyelv nem mutat lényeges különbséget a lett irodalmi nyelvhez képest. A lett irodalmi nyelvtől elsősorban a szókincsben különbözik, de ez a különbség lehet pusztán hangalaki is, pl. lett *māte* 'anya' – latgál *muote*. A szókincsbeli eltérések nagyrészt azzal magyarázhatók, hogy a latgálban sok a litván jövevényszó, pl. lett *lasīt* 'olvasni' – latgál *skaitēt* < litván *skaityti*. (wikipedia: latgal nyelv – olvasva 2022. október 15.)

A latgál nyelvhez való hivatalos viszonyulás időről időre változott. Az első lett függetlenség első másfél évtizedében a latgál nyelv magas szintű hivatalos támogatásban részesült. Elismerték, hogy a közigazgatás regionális nyelve, bár működtek latgállelles, centralizáló erők is. 1923-tól tanították a latgál nyelvet az első osztálytól kezdve, lassú átmenettel a később használandó lett irodalmi nyelvre. Mintegy 40 periódikában használták a latgál nyelvet, mintegy 10 tankönyv is megjelent évente. 1934-ben azonban, az autoriter Ulmanis rezsim alatt megkezdődött a lettesítés, lettesítették a latgál személyneveket és helyneveket, megszüntették az iskolákban a latgál nyelv oktatását, valamint a latgál nyelvű könyvkiadást. A II. világháború után Latgália sokat szenvedett a kommunista katolikusellenesség és a lett decentralizáció-ellenesség miatt. Az 1956-os törvény azt sugallta a lett pedagógusoknak, hogy a latgált mint „rossz/helytelen nyelvet” bélyegezzék meg. A latgál stigmatizálása megette a maga hatását a 21. században. A latgál nyelvet csak otthon, elsősorban vidé-

ken, valamint a katolikus templomokban használták. Az 1960-as években betiltották a latgál nyelvű könyvek kiadását, ami elsősorban a katolikus egyház által kiadott katolikus kalendáriumok ellen irányult. A latgál írásbeliség külföldre szorult, az NSZK-ba, az USA-ba, Kanadába, Svédországba; latgál kutatóintézetet alapítottak Indianapolisban és Münchenben (Visser – Fardau Schukking – Robinson-Jones 2022: 7).

A lett függetlenség 1991-es helyreállítása után a latgál szenvedő alanya lett az oroszról a lettre történő átállást szorgalmazó nyelvpolitikának, amely szerint a latgál veszélyt jelent a nemzeti egységre. A hivatalos támogatás hiánya ellenére az állam függetlensége lehetővé teszi, hogy lelkes latgál értelmiségiek kulturális aktivitást fejtsenek ki. A nyelvészek megkezdtek az új helyesírás kidolgozását és a latgál helynevek helyreállítását. Pedagógusok latgál irodalmi, kulturális és földrajzi tananyagokat állítanak össze. A fiatalok egyre nagyobb arányban érdeklődnek a latgál nyelv iránt. Megjelentek új olvasókönyvek és tankönyvek. Pop- és rockegyüttesek latgál nyelven énekelnek, aminek nagy hatása van a fiatalokra. 2007-ben az új latgál helyesírást hivatalosan is jóváhagyta a Lett állami nyelvi központ. 2012 után a latgál nyelv nem csak a regionális médiumokban tett szert komoly jelenlétre, de kapott egy szűk sávot a nemzeti TV-ben és rádióban is (uo. 8). 2021 áprilisában elfogadták azt a törvényt, amely megerősíti a lettet mint államnyelvet, a latgált pedig mint regionális nyelvi identitást (uo. 9).

A latgált elsősorban az idősebb nemzedék beszéli, a nemzedékek közti nyelvátadás létezik, de nincs rá garancia. Azonban a fiatalok között is vannak magas fokon elkötelezett nyelvhasználók, akik kulturálisan aktívak, és használják a nyelvet a gazdasági életben, az irodalomban és a kultúrában (uo. 11).

A 2021–27 közti időszakra tervezett hivatalos nyelvpolitika példátlan ajánlásokat tartalmaz a latgál és a lív nyelv vonatkozásában. Eszerint a lett állam támogatja Lettország regionális változatosságának, a latgál irodalmi nyelv és a lív nyelv fenntartását, kutatását és fejlesztését (uo. 14). 2018–19-től megkezdtek a latgál nyelv tananyagainak kidolgozását. A latgál nyelv a középiskolákban szabadon választható tantárgy lett.

Az első iskolák 2020–21-ben kezdték el a program megvalósítását (uo. 15). Ám probléma, hogy a szülőknek és a tanulóknak választaniuk kell, mit tanuljanak: latgált, nemzetközi nyelveket vagy más tantárgyakat, pl. matematikát. Latgál osztályok kialakítása az iskolák kezdeményezésére történhet, s ezt a helyi önkormányzatoknak kell finanszírozniuk (uo. 16).

Vannak NGO-k, kis helyi szervezetek és lelkes egyének kezdeményezték latgál kulturális programok. Ilyen a legrégebbi, 2002-től rendszeresen megszervezett latgál vers- és dalfesztivál. Számos színjátszó csoport rendszeresen lép fel szerte Latgale-ban latgál nyelven. Az elmúlt néhány évtizedben nőtt a latgál nyelvű irodalmi művek száma, elsősorban a költészet és a kispróza műfajában (uo. 22–23).

Az egyetlen, kifejezetten Latgale-beli rádióadó a *Latgolys Radeja* ('Latgál rádió'), amely közrádióként indult, de átvette a katolikus egyház, s azóta vegyes, egyházi, zenei és hírműsorokat sugároz. Működnek helyi rádióállomások is, alkalmi latgál

műsorokkal. A Latgál regionális televízióknak rendszeresen vannak latgál nyelvű műsorai. A lett állami rádióban és televízióban rendszeresen vannak hetente néhány órában latgál műsorok. 2012 óta a Nemzeti lett rádió hetente 30 percen sugározza a *Kolnasāta* ('Dombos haza') című, változatos tematikájú adást. A 2013 óta futó *Cytaidi latviskai* ('A másik lett nyelv') műsor dokumentumsorozat sztenderd lett nyelvű feliratozással. (uo. 22–23).

A közép-európai térségben vannak kihaltakra ítélt vagy már kihaltak tartott nyelvek is. Ilyen például az észttel és a finnel közeli rokonságban lévő lív nyelv, amelyet Lettország tengerparti sávjában beszéltek, s néhányan még beszélnek is.

Egykor a lívek a térségben jelentős szerepet játszottak. Nem véletlenül neveztek el róluk történelmi tájegységet – Livóniát. A 12. század végén, a 13. század elején megkezdődött a Hanza Szövetség keleti terjeszkedése, először a lívekkel kerültek kapcsolatba, amikor kikötöttek a Daugava (Düna) folyó torkolatánál. Pápai hozzájárulással keresztes háború indult a Baltikum pogány népeinek, az őslakosoknak keresztény hitre térítésére, majd különböző hatalmak ütköző zónájába kerülve megpecsételődött a lívek sorsa. A háborúk és az asszimiláció következtében fokozatosan csökkent a lélekszámuk, mígnem az 1990-es években hivatalosan, az UNESCO adatai szerint már kihaltak tekintették őket. Egyes források szerint az utolsó lív anyanyelvű személy, a Kanadában élő Grizelda Kristina 2013-ban hunyt el. Igaz, én tizenegynéhány esztendővel ezelőtt még találkoztam lívül beszélőkkel a lív tengerparton rendezett fesztiválon. Persze, a tucatnyinál is kevesebb és az idősebb korosztályhoz tartozó beszélő egy nyelv fennmaradása szempontjából lényegtelen mennyiség. (A lívekről részletesebben lásd Pusztay 2022).

Lettország a líveket őshonos lakóknak tartja. Szakmai körökben közismert, hogy a lív nyelv és a lívek ősi kultúrája meghatározó szerepet játszott a lett nyelv és kultúra kialakulásában.

A lívek nemzeti ébredése az 1920-30-as években zajlott – részben finn és észttel rokonnép-aktivisták jóvoltából. Egyebek között ekkor alkották meg a lív lobogót, és született meg a lív himnusz, amelynek dallama megegyezik a finn és az észttel himnuszéval, csak a szövege tér el. Most egy újabb nemzeti ébredésről beszélhetünk. Jelenleg – a helyi szakemberek szerint – legalább 250 lív tudatú ember van, akik töreksenek visszaszerezni, visszatartani őseik nyelvét. A Lett Egyetemen évek óta szerveznek lív nyelvtanfolyamokat.

Az utóbbi évtizedekben megélénkült a lív kultúra és nyelv újraélesztését célzó tevékenység. A Lív Egyesületben előadásokat tartanak a lívek történelméről, kultúrájáról, fiataloknak nyári táborokat szerveznek, s minden év augusztusának első hétvégéjén megrendezik a lív fesztivált Mazirbében, a Balti tenger partján fekvő településen, amely a lív kulturális élet központja. Ezen a településen áll a Lívek Háza, amelynek felépítését az 1930-as évek végén Észtország, Finnország és Lettország mellett Magyarország is támogatta. Lukinich Frigyes a lívekről írt könyvének (A lív föld és népe, Budapest, 1934) bevételét is felajánlotta a Lívek Háza építésének tá-

mogatására. A ház 1939-ben készült el. A háború kitörése, majd a szovjet megszállás miatt a ház nem tölthette be funkcióját. Csupán a függetlenség újbóli kivívása (1991) után kerülhetett sor a Lívek Házának újjáépítésére, amelynek költségeihez Magyarország is hozzájárult.

Az egyre erősödő lív mozgalom célja a holt feltámasztása. 2018. szeptember 21-én a Lett Egyetem Aula Magnájában jelentették be, hogy a Lett Egyetem Innovációs Központjában 2018 szeptemberében megalakult a Lív Intézet. Az ünnepségen az egyetem vezetése mellett a lett kormány két miniszterrel képviseltette magát, és felolvasták a lett házelnök, valamint a miniszterelnök üdvözlő levelét. A három finnugor nyelvű EU-tagállam, Észtország, Finnország és Magyarország nagykövete is részt vett és felszólalt a rendezvényen. A nagyszámú közönség soraiban számos lettországi és külföldi szakember is helyet foglalt. A legtöbben, természetesen, Észtországból érkeztek, hiszen ott foglalkoznak leginkább a lív nyelvvel és kultúrával. De képviseltették magukat a finnek is – felolvasták Riho Grünthal helsinki professzor üdvözlő levelét. Magyarországot – a nagyköveten, Bányai Ferencen kívül – én képviseltem, de felolvasták az ELTE és a Debreceni Egyetem Finnugor Tanszékének közös üdvözlő levelét is.

Beszédemben szóltam arról, hogy a világ nyelveinek túlnyomó része veszélyeztetett helyzetben van. Ez a megállapítás vonatkozik Oroszország finnugor népeire is. Esetükben a veszélyeztetettség oka az erőteljes orosz asszimilációs nyomás mellett a népek gyenge öntudata. A lív tudatú közösség pozitív példát mutathat a világ veszélyeztetett népeinek. Számos olyan esemény van, lív nyelvi táborok, a lív nyelv oktatása az egyetemen, nemzetiségi napok, fesztiválok, lív honlap, amelyek hozzájárulnak a lív öntudat erősítéséhez, a lívek megismertetéséhez, s mindebben az intézetalapító és azt vezető Valts Ernštreitsnek elvülhetetlen érdemei vannak. Szóltam arról, hogy a tudományos világ köszönettel tartozik a Lett Köztársaságnak azért, mert őshonos népnek ismeri el a líveket. Miközben például Oroszországban sorra zárják be vagy lehetetlenítik el az őshonos finnugor népekkel, nyelvükkel foglalkozó tanszékeket, a Lett Egyetemen egy kihaltak nyilvánított nyelvek és kultúrájának nyitnak intézetet – példát mutatva ezzel a világ soknemzetiségű és soknyelvű országainak.

A tervek szerint három év alatt kidolgozzák a lív nyelv és kultúra oktatási programját, s a kutatóintézetet átalakítják egyetemi tanszékké. Tervben van a lív kulturális térség felvétele a Lett szellemi kulturális hagyomány jegyzékébe.

A lív nyelv feltámasztására irányuló munka figyelemre méltó kísérlet. A két világháború közötti független Lettországnak több lív nyelvű kiadvány, folyóirat, iskolai tankönyv jelent meg. Ezek szókincse nagymértékben kielégíti egy széles körben használható nyelvvel szemben támasztott igényeket. Ezt igazolja a néhány évvel ezelőtt kiadott lív-észttellett szótár anyaga is, amelyben szép számban megtalálható a mai modern élet témaköreinek szókincse (Viitso – Ernštreits 2012).

Az utóbbi esztendőkből adtak ki lív irodalmi antológiákat is. Ezek áttekintést adnak a lív irodalom egészéről (*Es viltigāks par tevi, menca*) éppúgy, mint a napjainkban is művelt irodalomról (*Trillium*, lív-angol nyelvű bilingvis antológia). Ma már

csak hárman írnak lívül verseket (Baiba Damberga, Ķempi Kārl és Valts Ernštreits). Külön érdekesség, hogy a tartui egyetem professzora, Karl Pajusalu Ķempi Kārl művészi álnéven egy közel két évszázada kihalt lív nyelvjárásban ír verseket (Ķempi Kārl 2013). Magyarul is jelent meg válogatás 2019-ben *A szív hullámai* címen (Pomozi 2019), s további lív versek fordítása olvasható a lívekről írott könyvben (Pusztay 2022). Ezt megelőzően, 2009-ben pedig a lív népköltészetből jelent meg egy két-nyelvű kötet (*Abogy tudok, dalolgotok*).

Izgalmas kérdés, eredményes lehet-e a nyelvi revitalizáció. Valts Ernštreits már több nemzetközi konferencián, kongresszuson is lív nyelven tartott előadást. Azaz a nyelv alkalmas vagy alkalmassá tehető magas szintű, a konyhanyelvi szintet meghaladó igényű témák nyelvi megformálására is. Az eredmény azon múlik, sikerülhet-e újra anyanyelvvé tenni a lív nyelvet, vagy olyan helyzetbe hozni, hogy sokoldalú második nyelvként használhassák, s erre a latin nyelv modern kori használata lehet a minta.

Mindenesetre szurkolok, hogy térségünk a globalizálódó világban visszanyerjen egy már elveszett nyelvet, s ezáltal – szembemenve a világban megfigyelhető nyelvvesztési folyamatokkal – gazdagodhasson.

Irodalom

- Abogy tudok, dalolgotok / Kui ma muoštāb, nei ma lōlab. Līv dalok és közmondások.* Válogatta és fordította Pusztay János. – Minoritates mundi – Literatura, Szombathely, 2009, 2x68.
- Crystal, David 2000: *Language Death*. Cambridge University Press
- Egey Emese – Pusztay János 2022: Közép-Európa program. – *Zempléni Múzsá* XXII/1: 91–93.
- Es viltīgāks par tevi, menca* („Ravaszabb vagyok nálad, tőkehal”), 1998
- Gál Noémi 2009: Veszélyeztetett nyelvek és a nyelvészet. – *Korunk*, 2009/2: 12–18.
- Krauss, Michael 1992: The world's languages in crisis. – *Language* 68/1: 4–10.
- Ķempi Kārl (Karl Pajusalu) 2013: *Salats joug kolm āga – Salatsi jōe kolm kallast – Salacas upes trīs krasti.* – Līvōd Sōbrās Seļts – Liivi Sōprade Selts – Lībiešu draugu biedrība. Mōtsapuol – Metsapool – Metsepole
- Maffi, Luisa 1999: Linguistic Diversity. – In: Posey, Darrell Addison (ed.): *Cultural and Spiritual Values of Biodiversity: A Complementary Contribution to the Global Biodiversity Assessment*. Nairobi: United Nations Environment Programme (UNEP) & Leiden, Intermediate Technologies (Leiden University), 21–35.
- Nettle, Daniel – Romaine, Suzanne 2000: *Vanishing Voices. The extinction of the world's languages*. Oxford University Press, New York
- Pomozi Péter 2019: *A szív hullámai. Mai lív líra*. Válogatta, fordította és a bevezető tanulmányt írta Pomozi Péter. Finnugor Népke Világkongresszusa Magyar Nemzeti Szervezete, Budapest, 2019
- Pusztay János 2017a: *Szetu nyelvtan*. – Napkiadó, Budapest, 2017, 97.
- Pusztay János 2017b: *Szetu-magyar (Vabarna) szótár*. – Napkiadó, Budapest, 2017, 203.
- Pusztay János 2021: *És a magyar nyelv?* – Széphalom
- Pusztay János 2022: *A borostyánkőpart népe: a lívek*. – Savaria University Press, Szombathely
- Rannut, Mart 2003: Postmodern Trends in Current Language Development. – In: Metslang, Helle & Rannut, Mart (eds.): *Languages in development*. München: Lincom Europa, 19–30.

- Saarikivi, Jaak 2016: Soome-ugri sugulasrahvaid jääb üha vähemaks. – In: *Soome-ugri sõlmed 2015*. Fenno-Ugria, Tallinn, 12–18.
- SKT = Hakulinen, Auli – Kalliokoski, Jyrki – Kankaanpää, Salli – Kanner, Antti – Koskeniemi, Kimmo – Laitinen, Lea – Maamies, Sari – Nuolijärvi, Pirkko 2009: *Suomen kielen tulevaisuus. Kielipoliittinen toiminta-ohjelma*. – Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen verkkojulkaisu 7, Helsinki
- Tsunoda, Tasaku 2001: Language Endangerment. – In: Smelser, N.J.; Baltes, P.B. (eds.): *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Science*. Amsterdam et al.: Elsevier, 8349–8353.
- UNESCO 2003a: Education in a multilingual world. – *UNESCO Education Position Paper*. Paris: UNESCO
- UNESCO 2003b: *Language Vitality and Endangerment. UNESCO Intangible Cultural Heritage Unit's Ad Hoc Expert Group on Endangered Languages*. Approved 31 March 2003 by the Participants of the International Expert Meeting on UNESCO Programme Safeguarding of Endangered Languages. UNESCO, Paris-Fontenay, 10–12 March 2003
- Viitso, Tiit-Rein – Ernštreits, Valts 2012: *Līvōkiel-ēstikiel-leļkiel sōnārōntōz / Liivi-eesti-läti sōnaraamat / Lībiešu-igauņu-latviešu vārdnīca*. – Tartu Ülikool – Lastviešu valodas aģen-tūra. Tartu / Rīga
- Visser, Marlous – Fardau Schukking, Anna – Robinson-Jones, Charlie and Thomas, Katharina 2022 (eds.): *The Latgalian language in education in Latvia* (2nd ed.; Mercator European Research Centre's Regional Dossier series). May 2022. Edition: 2nd. Publisher: Mercator European Research Centre on Multilingualism and Language Learning

(A tanulmány hivatkozási rendje a nyelvtudomány publikációs szabályaihoz igazodik – a szerk.)

BÁTORINÉ MISÁK Marianna
Lorántffy Zsuzsanna
sárospataki
udvari iskolája

Sárospatak különös helyet foglalt el Lorántffy Zsuzsanna és férje, I. Rákóczi György életében. Igaz, a fejedelem nem sokat tartózkodott itt, hiszen számos teendője szólította el. Lorántffy Zsuzsanna életének azonban ez a város adott állandó földrajzi keretet. Gyermekeként került ide, házassága után is itt éltek, Gyulafehérvárról ide járt haza, férje halála után is itt találta meg nyugalomát. Bár nem Sárospatak volt az egyetlen, a család birtokában lévő vár, hiszen számos kastély, udvarház, lakás között választhatott volna, ő mégis ezt érezte otthonának. Élvezte a tágas, dombos, lankás vidéket. Számára ide visszatérni vagy hazatérni mindig élmény volt.¹ Hogy mennyire szerette Sárospatakot, azt végrendelete egyértelműen elárulja. „Sáros-Patakot jószágával együtt... hagyom az egész Magyarországnak, úgy, hogy sem ő fölsége fiscusa, sem más akárki, valamely szín és fogás alatt, az nemes országtól el ne vehesse, szakaszthassa...”²

Férje fejedelemsége idején Gyulafehérváron, majd Sárospatakon saját maga körül olyan társadalmi-közösségi tereket hozott létre, amelyekben mind a kultúra, mind a tudomány, mind az egyház képviselői meg tudtak jelenni. A nagyaszonny sokkal több időt töltött Sárospatakon, családi birtokán, lévén, hogy nem szívesen tartózkodott Erdélyben. Ennek ellenére mindkét udvarban az általa létrehozottak, az építkezések, kertépítések, az udvartartás jegyei erőteljesen tükrözték a fejedelemszöny egyéniségét.³ Igazán mindig Sárospatakon érezte otthon magát, talán ez az oka annak, hogy az igazi udvar elsősorban itt alakult ki körülötte. Sőt miután I. Rákóczi György belépett a harmincéves háborúba, a fejedelemszöny Sárospatakra helyezte át állandó tartózkodási helyét. 1641-ben határozott úgy férjével, hogy ezt a várost rangjukhoz méltó rezidenciává építik ki.⁴ A pataki vár és környékének építkezései, téralakításai magukon viselik a tudatos és a reprezentációra érzékeny gazdaasszony hatásait. Sárospatak valóságos vidéki udvari központtá vált.⁵

A férje halála után itt folytatta tovább fejedelemszönyi életét. Döntései, viselkedése, udvartartása továbbra is a fejedelmi udvar jegyeit viselték magukon. Gyermekei már felnőttek, ezért minden figyelmét, erejét és energiáját birtokainak kormányzása kötötte le, amit kemény kézzel felügyelt. Szeretett mindent ő irányítani, mindenről rendelkezni, és mindent kezében tartani. Nyilvánvaló, hogy mindez erős jellemet igényelt, ahol a finom női vonások háttérbe szorultak. Az udvari személyzet,

a különböző tisztségviselők e megnyilvánulásait erőteljesebben érezték, mint udvarának vendégei. Erre nézve jó példa a Tolcsvai Nagy János udvarbíróhoz 1659. március 15-én intézett részletes utasítása, amelynek végére Tolcsvai saját kezével írta a következőket: „Édes fiaim, valakik ezt olvassátok, az Pataky udvarbíróaságtól s más számadással való szolgálattól is megh oyatok maghatokat, iob két kézi munkával egyétek kenyereteket, mert én onnat sok bút láttam két esztendőigh, s azután sok száz forintokat fizettem, ez volt jámbor szolgálatomnak jutalma. Nagj János”.⁶

Az uradalom számos tisztségviselőt igényelt. A birtokegyüttes élén a prefectus állt. A pataki vár és tartozékai gazdálkodását az udvarbíró irányította, aki több ember fölött rendelkezett, úgymint a számtartó, a kulcsár, a sáfár stb. Ez utóbbiak alá ugyancsak tartozott néhány alkalmazott: „esztendő szolgák”, szakácsok, sütők, esztendő lovasok, zenészek. Szolgáltak még az udvarban lovászok, kocsisok, „rudasmesterek”, fullajtárok, disznó- és marhapasztorok, virágos-, zöldséges-, gyümölcsös- és vadaskertek kertészei. A várőrség parancsnokai a külső- és belsőkapuk, valamint a várkastély kapuinak fő- és viceporkolábjai voltak. Kezükhöz tartoztak a gyalogos és lovas katonák, kerülők és virrasztók, tömlőctartó.⁷ Ezeken felül komornyik, komorna, szobalányok, a szolgáltatók és szolgálónők, cselédek. A vár tulajdonosai, családtagjai, az őket kiszolgáló személyzet, az udvarban időző vagy nevelkedő személyek együttesen alkották a kor értelmezése szerint a „család” fogalmát. Mindezt irányítani, vezetni, gondoskodni a mindennapi élet szükségleteiről rendkívüli körültekintést, hozzáértést, a különböző területeken való jártasságot, erőskezűséget, rátermettséget igényelt. A fejedelemszöny pedig okos, kreatív és tájékozott nő volt, nem hiába nevezte Rákóczi György következetesen gazdaasszonynak.⁸ Rendkívüli tájékozottsága számtalan területre kiterjedt, legyen szó divatról, teológiáról, borászatról, gazdálkodásról, oktatásról vagy kertészetről. Az uradalmához tartozó és az azon kívül történő eseményekről rendszerint naprakészen tájékozódott. Rálátással volt a körülötte zajló eseményekre, érdekelte a pataki kollégium élete, az egyházban folyó változások. Ismerte kora társas életének szertartásos szokásait. Viselkedése előkelő volt, jó példát mutatva az udvarában nevelkedő hölgyek és más nők számára. Udvari iskolája – amelyre a fejedelemszöny ugyancsak nagy figyelmet fordított és amely az ország más udvari iskoláihoz hasonlóan működött⁹ – növendékei közül Bornemissza Anna és Putnok Klára név szerint ismert. Más főúri udvarokhoz hasonlóan Lorántffy Zsuzsanna otthona egyben az oktatás és nevelés színhelye volt.¹⁰

A Rákóczi udvarban folyó nőnevelést nem csupán a nemesi származású és az uradalomban nevelkedő nők, hanem az udvarban tevékenykedő más rendbeli leányokra és asszonyokra nézve is vizsgáljuk. Ebből a szempontból lényeges, hogy a sárospataki vár egyik helyiségét Báthory Zsófia idejében leányok szobájaként említik. A forrás bár későbbi, de minden bizonnyal a helyiség szerepe vagy funkciója kialakulását tekintve Lorántffy Zsuzsanna idejére vezethető vissza. II. Rákóczi György halála után a katolikus vallásban nevelkedett özvegye, Báthory Zsófia, fiával együtt 1661. augusztus 14-én rekatolizált, amelyről értesítette Rákóczi Lászlót, György unokafivérét. Közölte vele, hogy „kirekesztettem ugyan azon napon minden

eretnek tanítókat udvarunkból”.¹¹ November hónapban pedig utasította várnagyát, hogy a pataki várban rendezzen be katolikus kápolnát. „Az mint informáltatunk, az isteni szolgálatnak pataki házunknál alkalmatlan helye volt eddig, s vagyon most is, melynek eddig is alkalmatosabb helyet kellett volna kegyelmednek rendelni. Kegyelmesen parancsoljuk azért kegyelmednek, az melyik palotában az Pater (jezsuita atya) ő kegyelme illendőbbnek ítéli, azokban az sor házakban, amelyekben az leányok vadnak, rendelje azt az isteni szolgálat végbevitelére, mivel az mi isteni szolgálatot nem szoktuk házainkban tilalmazni.”¹² Ez utóbbi idézetből témánk szempontjából a leányok háza megjelölés érdekes. „... azokban az sor házakban, amelyekben a leányok vadnak...” Sajnos ez alapján a megjelölés alapján nem lehet teljes bizonyossággal beazonosítani, hogy hol lehetett ez a ház sor vagy helyiség, de leginkább az északi szárny emeleti szobasorában képzelhető el.¹³ Ez alapján több következtetés adódik. Egyrészt, mivel Lorántffy Zsuzsanna keze alatt több nemesi leány, illetve nő nevelkedett, illetve tevékenykedett, lehetett az ő számukra kialakított szobák sora. Másrészt a Détshy Mihály által közölt alaprajzok között van egy, az emeletet bemutató, 1840 körüli állapotokat tükröző ábra, ahol külön szerepel szobalány szoba és komorna szoba. Vélhető, hogy Lorántffy Zsuzsanna idejében a kiszolgáló női személyzet egy része az emeleten kapott helyett a hálósobák mellett, mint ahogy a 19. századi állapot mutatja. Báthory Zsófiának valószínűleg bizonyos női személyzetre nem volt szüksége, ezért ajánlhatta fel a szobájukat.

Az említettek alapján hihető, hogy a fejedelemsasszony udvarában, mint udvari iskolában jelen volt és működött a nőnevelés. I. Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna sárospataki udvara, hasonlóan az országban működő más udvari iskolákhoz, hatalmas udvartartással és az oktatás különböző formáival rendelkezett.¹⁴ Köztudott, hogy Sárospatakon a reformációt követően az oktatási intézmény kollégiummá nőtte ki magát, s a 17. században már jól működő rendszer szerint élte az életét. A Kollégium azonban csupán fiúk számára nyújtott művelődési lehetőséget, akár szegények, akár gazdagok voltak.

Magyarországon a 17. században a lányok intézményes kereteken belül nem tanulhattak. A nemesek udvari iskolákban, zárdákban vagy a szülők által felfogadott tanítók révén szerezhettek ismereteket az írás, olvasás és más, az udvartartás vezetéséhez szükséges „tudásról”. A nők oktatásával foglalkozó gondolkodók a középkortól kezdve egyetértettek abban, hogy a nemesi származású hölgyeket tanítani kell.¹⁵ Szükség van számukra bizonyos fokú oktatásra, hogy felkészülhessenek arra a szerepkörre, amelyet férjhez menetelük után be kell tölteniük. Egyes vélemények szerint elég, ha csak olvasni tanítják meg őket, az írás tudományát feleslegesnek véelve. Mások mindkettő fontosságát hangsúlyozva mondták, hogy e két készség elsajátítása azért fontos, mert később szükség esetén megfelelően tudják intézni az irányításuk alá kerülő hűbértartok ügyeit.¹⁶ A várúrnőre sokféle feladat és felelősség hárult, mikor férje távol volt.¹⁷ Ezeken túl számos más tudományhoz is érteniük kellett, hiszen ők vezették az udvarházat és a gazdaságot a birtokokkal együtt. Ezek a gazdaságok ön-ellátók voltak, mindent maguk állítottak elő, ami szükségként felmerült. Éppen ezért

nem volt elég, ha csupán írni-olvasni tanítják meg őket, hanem a nemesasszonyoknak a gazdálkodással, a pénzügyekkel kapcsolatos praktikus ismeretekre is szert kellett tenniük. Gyakori volt ugyanis, hogy férjeik hol hadakoztak, hol más urak vagy a király udvarában időztek, esetleg fogságba estek. Ilyenkor minden tekintetben a feleség helyettesítette a férjet, még olyan teendőkhöz is, amelyek egyébként nem tartoztak rájuk vagy tilos volt számukra. Ezek közé tartozott a parancsolás és a büntetés is.¹⁸ Ehhez, illetve egy ilyen hatalmas udvarház vezetéséhez, s annak harmonikus működéséhez elengedhetetlen volt, hogy a vár úrnője megfontolt, bölcs legyen, ismerje kora törvényeit. Értenie kellett a harcászathoz, hiszen ha váratlan támadás érte a várat, annak megvédését ő irányította. A betegápolás, az orvoslás is a feladatai közé tartozott.¹⁹ Ha férje meghalt, ő volt végrendeletének végrehajtója.²⁰ Mindezeket túl énekelni, táncolni, idegen nyelven beszélgetni tanult, hogy később várúrnői mivoltában a hétköznapi egyhangúságot megtörje, és vendégei jelenlétében, vagy ha ő maga megy vendégségbe, illetve ünnepek alkalmával úgy tudjon viselkedni, ahogyan azt az illem szabályai megkövetelték.

A magyar főúri udvartartásokhoz éppen úgy, mint a magyar királyok vagy az erdélyi fejedelmek udvartartásához, hozzátartozott a hímzőmester alkalmazása. Ezekben az udvarokban lányok, asszonyok hímeztek, kelengyét, ágytakarót, párnaveget, étékfogó kendőt, úrasztali terítőket varrva. Lorántffy Zsuzsanna sárospataki udvarában is működött hímző iskola, ahol főúri lányok sajátíthatták el az úrihímzést, illetve különféle öltéstechnikákat tanulhattak meg.²¹ A nők társas időtöltésének legáltalánosabb formája a varrogatás, hímzés Lorántffy Zsuzsanna udvarában is dívott.²²

Putnoky Klára (1614–1667) bizonyítottan ennek az iskolának volt a növendéke. Pocsainé Eperjesi Eszter szerint Putnoky Klára szemerei Szemere Lászlónak, a Sárospataki Református Kollégium kurátorának, világi gondnokának a felesége volt,²³ amit azonban források nem támasztanak alá. Nagy Iván genealógiai munkájában a Szemere család nemzetségtáblázatában Putnoky Klárát egyértelműen Szemere Pál²⁴ feleségeként tünteti fel.²⁵ Egy 1657-ből származó birtokátíró levélen a következő címzés található: „Nemes Putnoky Klára úrasszonynak és az ő fiának, Szemere Lászlónak átírólevele a Gálszécs városában fekvő birtokok és részjóságok, egyszersmind a belül megirt más birtokbeli részjóságok felett. Czeglédi István *Barátságbi dorgálás* című művét Putnoky Klárának, Szemere Pál feleségének ajánlja. „Nagy elől mozdítója volt, az Isten tiszta szent tiszteletinek, kegyelmed is, ama néhai nagy tanácsosnak, tökéletes haza fiának, igaz magyar édes atyának, ama nemes elméjű nemzeti vitézlő Szemere Pál uramnak, szerelmes meghagyatott élete társa, nemzeti Putkoki Clara asszonyom! Gyermekségétől fogva szép isteni félelemben, s igaz evangéliumi vallásban feltartott, nőt s nevelkedett, mostan peniglen dicsiretes maga viselésével ékes, nemzeti vitézlő Szemere László urammal együtt.”²⁶

A Sárospataki Református Kollégium Múzeumában a Lorántffy hímzőműhely több páratlan szépségű és értékű terítője fennmaradt. Ezek között található Putnoky Klára két terítője, amelyeket a fejedelemsasszony kérésére készített. Ezekbe belehímezte nevét és az elkészítés évszámát.²⁷ Putnoky Klárának gyermekségétől fogva

vallásos neveltetésben volt része. 1663-ban, amikor Czeglédi István művét neki ajánlotta, férje, Szemere Pál már halott volt. Nagyon hamar lábra kapott az a hír, hogy Putnoky Klára Wesselényi nádor kedvese. S mivel férjét 1652-ben meggyilkolták, ezzel kapcsolatban egy rosszul hamisított levél alapján – amelyben Wesselényi a gyilkosság előtt már több évvel a férj megöléséről írt – azt híresztelték, hogy a felesége ölette meg bérgyilkosokkal, akiknek a munka elvégzéséért 400 forintot fizetett ki. Ezek a vádak azonban minden alapot nélkülöznek. Ugyanis később bizonyítást nyert, hogy Nagymihályi Gábor bérelt fel tizenkét orgyilkost tizenkét forint ellenében, s ölette meg Szemere Pált.²⁸

Bornemissza Anna ugyancsak Lorántffy Zsuzsanna neveltje. Az ő életéről már többet tudunk.²⁹ Bornemissza Anna Bornemissza Pálnak, II. Rákóczi György udvari főkapitányának leánya, I. Apafi Mihály fejedelem felesége, „...ki eszélyességével, higadtságával és tapintatosságával nagy hatást gyakorolt az ingatag jellemű fejedelemre és e miatt többször ellenkezésbe jött ennek mindenható fondorkodó miniszterével (azaz: Teleki Mihállyal)”.³⁰ 1688. augusztus 8-án halt meg. Naplót hagyott hátra, amely különleges forrása a korabeli társadalmi élet megismerésének.³¹ Tudjuk róla, hogy számos vallásos mű megjelenésének nagylelkű patrónája volt. Mivel Lorántffy Zsuzsanna udvarában nevelkedett, sokáig úgy vélték, hogy Bornemissza Anna jelentőségét nevelője kultusza elhalványította. Petrőczy Éva szerint azonban napjainkban Lorántffy mellett az ő személye, neve is egyre inkább kiemelkedik.³² Bornemissza Anna halotti chértájának prózai részét Köleséri Sámuel írta. Ez a dokumentum szépen szemlélteti, amint a két generáció, a két fejedelemasszony alakja teljes harmóniában jelenik meg egymás mellett. „Ki menek utána Nagy tekintetű Szülék által e' világnak edgymást üzdögelő változásokkal ottan-ottan megújuló Theátrumába belépett, és ama' nagy dicsiretes s örök emlekezetre méltó Fejedelmi Rákóczi háznak fényes Napjának Lorántfi Susanna Fejdelem Aszszonynak, lábainál tökéletes fegyhetetlenségben (feddhetetlenségben) felneveltetett volna; Isten, mind irgalmaságának, s mind ellene álhatatlan hatalmának, édes Hites társa, szerelmesi, s maga személyében tanító példájául kitétetett. Mert az első házassági örömeinek valóságát, s boldogságát, még eszében is alig vette, hogy már szerelmes Társátul, hazánk korbácsolására született pogány Nemzeteknek keserves rabságára való vitettetésével, megfosztatott; úgy mindazonáltal, hogy csak hamar a' vasak helyett fényes Coronával, a' szeny helett, Fejedelmi ékességgel, rabság helyett, nagy méltósággal, ugyan annak Istentől való ajándékozgatásával, megvidámittatott annyira, hogy az ólta tapasztalván tapasztalta, az Apafi háznak hogy Isten minden igyét s baját maga kezére vette, s úgy forgattya hogy mind külső, s mind belső kebelében hordozott belső ellenségének véres szándéka soha elő ne mehessen, és ma jus szerint ezt mondhassa: Isten az Apafi ház oltalma.”³³

Bár a halotti chárta idézett laudációjának zöme az Apafi-ház dicsőségét hirdető irat volt, megtudjuk belőle, hogy Bornemissza Pál 1628 körül született lányát a Rákócziak valóban családtagként kezelték. Olyannyira, hogy 1653-ban, Apafi Mihállyal kötött házasságakor a lakodalomnak I. Rákóczi György és Lorántffy Zsu-

zsanna erősített udvarháza volt a helyszíne a bihari Pocsaj faluban, nem messze Bornemissza Anna szülővárosától, Nagyváradtól.³⁴

Bornemissza Annát, mint a fejedelem feleségét nagyon sok intrika, gúny és támadása érte, Teleki Mihály kancellár és mások részéről. A vádak valószínűségét erősítette az erős lelkű, de testében gyenge Bornemissza Anna sok betegsége, és a házaspárt sújtó, még a kor körülményeit tekintve sem mindennapinak számítóan gyakori gyermekhalandóság. Gyermekük közül csak az ifjabbik Mihály érte meg a felnőttkort. De mindezen támadások, intrikák, testi bajok Bornemissza Annát nem rendítették meg, mert hitének erős támasza egyedül Isten volt. Szerepkörének megfelelően és ahhoz híven tudatosan felvállalta a támadásokat, gyűlölködéseket. Ugyanakkor olyan véleménnyel is találkozunk, amely azt mutatja be, hogy még ellenségeivel szemben is irgalmasan, belátással viseltetett. Jó példa erre Bethlen Mihály levele,³⁵ aki a Beldi-féle összeesküvés kapcsán az 1676 és 1677-es esztendőben az Apafiak tömlöcében raboskodott. Az ő szavai nyomán egy, még a vélt ellenséggel is jót tévő, keresztyéni nagylelkűséggel viselkedő, alapjában véve „anyaszívű teremtes” képe tárul elénk.³⁶ Bornemissza Anna kora egyik kiemelkedő hívő asszonya volt, akinek köszönhetően megjelenhetett Pósházi János *Igazság istáppja*,³⁷ Nógrádi Mátyás munkája, amelynek kísérő versében többek között ezt olvashatjuk. „Anna Prophetissa, halhatatlan nevet Visel az egekben, kit az isten szeret, Méltóságtoknak is, Bárány Christus székét: Emelt az Mennyégben, fényes dicsőséget.[...] E' Könyvet Nagyságtok, mint Menyország Kulcsát, Tartsa meg szüntelen Örök élet utat. Itt megtalálhattya Lelki Talentomát Minden, a'ki hiven futtya meg pályáját.”³⁸

A hímzés mint társas időtöltés több szempontból tanulásnak tekinthető. Közben elsajátították, illetve gyakorolták a különböző hímzés- és öltéstechnikákat, számos témáról beszélgethettek.³⁹ Köztudott, hogy a hímzőműhelyben sok templomi használatra szánt úrasztali terítő készült, amelyekből mára igen kevés maradt fenn.

Az udvari neveléssel kapcsolatban ide kívánczik annak részeként a kerti és a konyhai munka elsajátítása. Az udvartartások – mint említettük – önfenntartók voltak.⁴⁰ A vár úrnői pedig hatalmas kertetek működtettek, ahol minden évszaknak megfelelően megvoltak a teendők. Természetes, hogy a nevelésnek ezek elsajátítása is részét képezte. Lorántffy Zsuzsannáról tudjuk, hogy kertjei messze földön híresek voltak, mint például a Gombos-kert.⁴¹ A vár úrnője sokszor megelőzte kertészét, s már korán reggel kertjében szorgoskodott. Kedvét lelta a ritkaságok cseréjében, a nemes fajták termesztésében. A sárospataki vár kamrájában a kert százféle termését és virágözönét őrizték, amelyekből lekvárokat, illatszereket és gyógyszereket készítettek. Ezekkel a gyógynövényekkel, illetve a belőlük készült főzetekkel a fejedelemasszony is gyógyított. „Használt hársvirágot, levendulát, fodormentát, gyógyított vesét, májat, szívet. Készített körömvirág sziromból vajban pirítva kenőcsöt gennyes sebre, a szirmokból készült teával pedig gyomorfekélyt gyógyított. Országosan ismert „gombos” kertje ma már nem létezik, vélhetően a vár körül volt. Az itt termő virágokból, gyógynövényekből készültek a híres párlatok, aszalványok, fűszerek és orvosságok, melyekből nemcsak a várbelieknek, de a bárhonnan érkező rászorulóknak-

nak is jutott, akiket a fejedelemasszony maga ápolt.⁴² A gyönyörű kert művelése, a gyógynövények termesztése, a gyógyfőzetek készítése, a gyógyítás munkája tehát mind hozzátartoztak egy nemesasszony feladataihoz, amit az udvari iskolában tanuló nemes kisasszonyoknak is el kellett sajátítaniuk.

A fejedelemasszony birtokain, ahol kegyuraságát gyakorolta, más felekezetűek is éltek, akikkel szemben mindvégig toleráns volt. Ezzel kapcsolatban jegyezte fel a kor egyik krónikása, Szalárdi János, hogy Péchi Simon leányát a fejedelemasszony saját udvarában nevelte, és ő adta férjhez egy előkelő úrhoz.⁴³ E feljegyzése azért fontos forrás a sárospataki várban folyó nevelés szempontjából, mert látható, hogy az udvari iskolájába nemcsak a saját felekezetén belüli nemes lányokat fogadott be.

A 16. században Somi Borbáláról Bornemisza Péter így emlékezett meg: „Ki – Bánffy László – azelőtt öt esztendővel az ő idvezült társával, a nagyságos Somi Borbála asszonyval ugyan sokat is költöttek... egyéb szükségemre. Sőt rabok és egyéb szegények segítségére is bízta e kegyes asszony kezembe, mesze házamhoz küldözvén azokat is. Kinek jószágabéli ispitáli és oskolái most is éltetnek az tüle rendeltetett alamizsnával; ki éjjel-nappal az írást forgatván, azból nagy kegyesen tanyította az ő asszony- és leánzó cselédit, dajkálkodván sok nemesek és urak leányival is.”⁴⁴ Az a gyakorlat, amelyet Somi Borbála a cselédleányok tanítása területén megvalósított, Lorántffy Zsuzsanna fejedelemasszony udvarában sokkal konkrétabban kimutatható. Az udvari iskola mellett arra is volt gondja, hogy cselédjei, akik olykor kimaradtak munkájuk miatt az istentiszteleti alkalmakról, ne szenvedjenek hiányt lelki életük terén, hanem az ő nyelvezetük, felfogásuk szerinti lelki olvasmányokat olvashassanak és a hitoktatás korabeli formájában részesüljenek. Ebben az időben a tanítás anyagát illetően az Abaúji kánonok a 16. század végén két kátét jelölt meg: a Batizi András-féle⁴⁵ és a Siderius János-féle⁴⁶ kátékat. A Borsod-Gömör-Kishonti cikkek a 16. század végén pedig a következőket írta elő: „Az egyházban a gyermekekről és ifjakról is gondoskodni kell. Azért a káténak, apostoli hitformának, úri imádságnak és tízparancsolatnak összevont és rövid magyarázatát fenn kell tartani, s a nyilvános gyülekezésben a szokott órákon és időben elő kell adni az egyházban. Elsőben a Batizi, azután a Siderius kátéját kell tanítani.”⁴⁷ A Geleji-kánonok 50. cikkelye így rendelkezett: „Minthogy a káté némi nyitány vagy bevezetés a keresztyén vallásba, azt nemcsak az iskolában a gyermekeknek, hanem az egyházban is a leányoknak és ifjú nőknek szorgalmas igyekezettel magyarázni kell. Ezért az egyházak minden egyes lelkészeinek közzhatározás folytán, hivatalbóli elmozdítás terhe alatt szorosán meghagyatik, hogy legalább egyszer minden héten a helyi viszonyokhoz képpent, a megállapított és szokott órákon, a templomban beszédjök avagy az ima végeztével a leányokat nyilvánosan tanítsák a kátéra; ... Azonban szükség, hogy minden egyházi szolga ugyanazon kátét tanítsa mindenütt...”⁴⁸ Az 1646. június 10-én megtartott szatmárnémeti zsinat második végzése szerint „... tartsák meg és tanítsák mindenütt ugyanazon Heidelbergi vagy Palatinátusi Kátét, semmiképpen sem mellőzvé el a b. e. Syderius Jánostól írt magyar kátét sem.”⁴⁹ A káték mellett fontos szerepet játszott azoknak az énekeknek a megtanulása, amelyek az istentiszteleteken folyamatosan

használatban voltak. A káté- és énektanulás komoly szellemi teljesítményt követelt, bizonyos rendszert formált a gondolkodásban, s hatással volt a gondolati fegyelem alakítására.⁵⁰

A *Miatyánk*, az *Apostoli hitvallás* és a káté alkotta a leányoknak megtanítandó követelmény alapját. 1660-ban Királyhelmeceen jegyezte fel az egyházlátogató: „A catechizációra az leánzóknak resten járnak fel. Deliberatum est. A prédikátor denunciállyá az templomban, hogy az mely leánzó nem fogja tudni az catechizist, s kiváltképpen az imátságot, Apostoli Credot meg ne eskütsse, ha férjhez mennek.”⁵¹

A káték között a Batizi András és a Siderius János által készítetteteket emelik ki a kánonok. Néhol külön említést kap, hogy a káté rövidített vagy egyszerűsített változatát ismertessék csak a leányokkal, nyilvánvalóan annak nehézkes szövege miatt. Tudunk arról, hogy a fejedelemasszony udvari papjával, Medgyesi Pállal lelki olvasókönyvet készítettett, ami a káték csoportjába sorolható.⁵² Felmerülhet a kérdés, hogy a fejedelemasszony miért nem az addig meglévő kátékat választotta a vallásos nevelés alapjául az udvarában lévők számára. Feltételezzük, hogy amikor felkérte Medgyesit a *Lelki Ábécé* megírására, azt várta, hogy egyszerűen, érthetően és röviden fogalmazza meg annak kérdés-feleleteit.⁵³ Mindemellett Medgyesi törekvése is az volt, hogy azt minden rendhez tartozók megértsék, és könnyen megtanulhassák.⁵⁴ A *Lelki Ábécé* 1645-ben megjelent, s ahogy az ajánlásából kiderül, minden bizonnyal a Lorántffy Zsuzsanna udvarában szolgáló leányok és asszonyok vallásos nevelésének fontos eszköze lett.

Jegyzetek

- 1 Péter Katalin: Lorántffy Zsuzsanna. In: Tamás Edit (szerk.): Lorántffy Zsuzsanna. Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma, Sárospatak, 2015. 9–11. o.
- 2 Szilágyi Sándor (szerk.): A két Rákóczy György fejedelem családi levelezése. MTA Könyvkiadó Hivatala, Budapest, 1875. 596. o.
- 3 Balogh Judit: Fejedelemisszony-szerepek Erdélyben a 17. században. In: Balogh Judit – Pap József (szerk.): Nemesi és polgári szerepek, reprezentáció és interpretáció. Líceum Kiadó, Eger, 2016. 35. o. = http://publikacio.uni-eszterhazy.hu/5561/1/33_48_Balogh.pdf (utolsó megtekintés: 2023. július 31.)
- 4 Détshy Mihály: Sárospatak vára. Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma, Sárospatak, 2002. 186. o.
- 5 Balogh Judit, i. m. 40–41. o.
- 6 Dienes Dénes (szerk.): A Rákóczi-család a Sárospataki Református Kollégiumban őrzött dokumentumok tükrében. SRK Tudományos Gyűjteményei, Sárospatak, 2003. 129–143. o.
- 7 Détshy Mihály, i. m. 146–147. o.
- 8 Idézi a forrást: Balogh Judit – Dienes Dénes – Szabadi István: Rákóczi-iratok a Sárospataki Református Kollégium Levéltárában 1607–1710. SRK Tudományos Gyűjteményei, Sárospatak, 1999. 47. o.
- 9 Takáts Sándor: Rajzok a török világból. 1. köt. Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Vállalata, Budapest, 1915. 12, 15. o.; Takáts Sándor: Régi magyar asszonyok. Az „Élet” Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1914. 3. o.
- 10 Asztalos Bernadett: Gyermeknevelés Nádasdy Tamás udvarában = Embertárs, XI. évf. 2013. 2. szám, 166–167. o.; Takáts Sándor: Rajzok a török világból, i. m. 12. o.
- 11 Détshy Mihály, i. m. 249. o.

- 12 Uo.
 13 Uo. 250. o.
 14 Takáts Sándor: Régi magyar asszonyok, i. m. 10–12. o.
 15 Lásd bővebben: Misák Marianna: „Minden iskolába járó leány gyermektül...” Református nőnevelés a 16–19. századi Felső-Magyarországon. Hernád Kiadó, Sárospatak, 2019. 19–39. o.
 16 Uo. 58–64. o.
 17 Katus László: Várúrnők és apácák. Nemesasszonyok a középkorban = Rubicon, XII. évf. 2001. 6. (110.) szám, 11–15. o. = <https://rubicon.hu/cikkek/varurnok-es-apacak> (utolsó megtekintés: 2023. július 31.)
 18 Pukánszky Béla – Németh András: Neveléstörténet. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest–Szeged, 1996. 102–103. o.
 19 Uo.
 20 Katus László: Várúrnők és apácák, i. m.
 21 Pocsainé Eperjesi Eszter: A Lorántffy hímezőműhely úríhímezéses úrasztali terítői a Sárospataki Református Kollégium Múzeumában. In: Tamás Edit (szerk.): Erdély és Patak fejedelemasszonya Lorántffy Zsuzsanna. Tanulmányok születésének 400. évfordulójára, Sárospatak, 2000. II. kötet, 141. o.
 22 Péter Katalin: Lorántffy Zsuzsanna. In: Tamás Edit (szerk.): Lorántffy Zsuzsanna album. Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma, Sárospatak, 2000. 55. o.
 23 Pocsainé Eperjesi Eszter, i. m. 141. o.
 24 Szemerei „Nagyeszű” Szemere Pál született 1600-ban. Megölték Alsóolcsván 1652. szept. 19-én. A nagyeszű ragadványnevet az általa írt logikus, érthető pozsonyi és soproni országgyűlési naplók (1622, 1625, 1630, 1634–35, 1637–38, 1646–47, 1649) készítése miatt kapta. Szónok, író, politikus. Felső-Magyarország egyik legvagyonosabb embere. Királyi táblai ülnök, a szepesi kamara adminisztrátora, Abaúj, Bars, Sáros, Borsod megyék jegyzője, Abaúj megye ispánja és követe. I. Rákóczi György udvarnok, majd abaúji alispán, szepesi kamarai tanácsos és királyi táblai bíró. Abaúj, Borsod és Sáros vármegyék részéről országgyűlési követ, képviselő és küldöttségek tagja, kamarai tanácsos, a jászói konvent jegyzője. 1622-ben királyi táblai jegyző a soproni országgyűlésen. 1624 és 1649 között Abaúj vármegye országgyűlési követe. 1651-ben Abaúj vármegye alispánja. Bethlen Gábor és I. Rákóczi György kedves embere volt, közös levelezésük fennmaradtak, valamint a másokkal folytatott levelezésének egy része megmaradt.
 25 Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal. 10. kötet. Ráth Mór kiadása, Pest, 1863. 598. o.
 26 Czeglédi István: Barátságai dorgálás. Az az: az igaz calvinista (mert így nevezetetik ma) vallásból ki csapott, s hogy már a Sz. Péter hajójában mezítelen bé ugrot, egy pápistává lőtt embernek meg-szólítása.... Ajánló levél, 1663. RMK I. 1002.
 27 Pocsainé Eperjesi Eszter, i. m. 141. o.
 28 Várkonyi Gábor: Családtörténet határok nélkül. Heraldika Kiadó, Budapest, 2012. 1. kötet, 126. o. <https://mek.oszk.hu/17500/17593/> (utolsó megtekintés: 2023. július 31.)
 29 Balás Ilona: Bornemisza Anna élete és kora. Kner Izidor, Gyoma, 1918.; Lakó Elemér (közzéteszi): Bornemissza Anna szakácskönyve 1680-ból. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1983.
 30 A Pallas Nagy Lexikona, 3. kötet. Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1893. 523. o.; Révai Nagy Lexikona, 3. kötet. Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt., Budapest, 1911. 560. o.
 31 Uo.
 32 Petróczy Éva: „Istennek szolgáló leány”, néhány vonás Bornemisza Anna portréjához. In: Bajáki Rita – Báthory Orsolya (szerk.): A nők és a régi magyarországi vallásosság. MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, Budapest, 2015. 265. o. = https://btk.ppke.hu/uploads/articles/614050/file/nok_es_vallasosság.pdf (utolsó megtekintés: 2023. július 31.)
 33 A halotti chárta idézi: Petróczy Éva, i. m. 265–266. o.
 34 Uo. 266. o.
 35 Bethlen Miklós: Önéletírás. S. a. r.: V. Windisch Éva. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1955. I. kötet, 279–280. o. „A fejedelemasszony igen tisztességes úri prebendát rendelt eleitől fogva végig rabságomban, nekem is, Beldinek is [...] Kenyér, hús, tyúk, lúd, pisztráng, Olt hala, kerti vetemény, vaj, méz, szalonna, ecet, egyszerűen minden konyhaszer elég volt; sőt mikor osztán is anno 1677. telében a fejedelem,

- februarius elein a fejedelemasszony odajöve Fogarasba, megparancsolta a fejedelemasszony, hogy a Beldi és én inasom felmenjen mindennap az öregasszonyhoz fejér cipő, kolbász és májosért [...]. Az okos fejedelemasszony azt is meghagyta, hogy az inasok magok menjenek a pincébe és magok szeme láttára vétették a fejedelem asztalára az urak számára való hordóból a bort münénkünk, hogy a mérgek gyanúja se lehessen előttünk, vagy ha, mint ember halandó, másképen meghalnánk is, ne lehessen olyan hír, hogy megégették.”
 36 Petróczy Éva, i. m. 268. o.
 37 Pósa-házi János: Igazság istája [...], Rozsnyai, Sárospatak, 1669. (RMNy 3591). [10], 735 p.
 38 Petróczy Éva, i. m. 269. o.; Nógrádi Mátyás: A tekintetes és nagyságos fejedelem asszonyának, Bornemisza Annának. Az 1660-as évek költészete (1661–1671). Kiad.: Varga Imre. Régi Magyar Költők Tára XVII. század. 10. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981. 68–69. o.
 39 Péter Katalin, i. m. 55. o.
 40 Takáts Sándor: Régi magyar asszonyok, i. m. 10–12. o.
 41 Erről bővebben lásd: Balassa Iván: Sárospatak történeti helyrajza a XVI–XX. században. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc–Sárospatak, 1994. 107–108. o.
 42 Márk Éva: Lórántffy Zsuzsanna. (*sic!*) = Korok – online folyóirat történelembarátoknak. <https://korok.webnode.hu/products/lorantffy-zsuzsanna1/> (utolsó megtekintés: 2023. július 31.)
 43 Péter Katalin, i. m. 54. o.
 44 Bornemisza Péter: Egykötetes prédikációskönyv (Foliopostilla), 1584. In: Heltai Gáspár és Bornemissza Péter művei. Vál.: Nemeskürty István. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1980. 1144. o.
 45 Batizi András feltehetően Batizon (Sztármár vm.) született. A protestáns énekköltészet legjelentősebb üttörői között tartják számon. 1530-tól Kassán, majd Szikszón tanított. 1542-ben Wittenbergben találjuk. Hazatérve folytatta tanítói pályáját Sátoraljaújhelyen, majd 1545-ben már mint tokaji lelkipástor működött. Kátéja, a „Keresztyén Tudomány” három kiadást ért meg, ami egyben népszerűségét is jelzi. A második kiadás 1550-ben, a harmadik 1555-ben volt. Első kiadása ismeretlen, de még tokaji lelkészisége előtt megjelenhetett, mert az ismert kiadások előszavát Wittenbergben 1542 és 1545 között írta, amiben megjegyezte, hogy „már előbb összeállította a kisdied könyvecskét, hogy valahol scholában van a szegény tudatlan gyermekéskének eleikbe adná”.
 46 Siderius János szikszói származású volt. 1583. május 9-én iratkozott be a wittenbergi egyetemre, ahonnan 1584-ben tért haza. Előbb kassai, majd tarcali lelkipástor lett. 1598-tól az abaúj-tornai egyházmegye esperese. Egy év múlva Szepsibe került, ahol 1604-ben megvált esperesi hivatalától. 1608. augusztus 31-én halt meg. A reformáció harmadik nemzedékének magasan képzett lelkészei közé tartozott. Kátéja a „Kisdied gyermekeknek való katechizmus, azaz a keresztyéni hitnek fő ágazatairól rövid kérdések és feleletek által való tanítás”, 1597-ben jelent meg Debrecenben.
 47 Kiss Áron: Egyházi Kánonok, melyeket részint a magyarországi, részint az erdélyi régi kánonokból egybegyűjtött s a kor kíváncsához képest több másokkal is bővített és kissé jobb rendbeszedett Geleji Katona István és az erdélyi igazhitű egyházak püspöke 1649. S függelékül a Sztármár-Németiben 1646. évben tartott Nemzeti Zsinat végzése. Kecskemét, 1875. 725. o.
 48 Uo. 23–24. o.
 49 Barcza József: Siderius János kátéja. In: Bartha Tibor (szerk.): Tanulmányok és szövegek a Magyarországi Református Egyház XVI. századi történetéből. Studia et Acta Ecclesiastica III. Református Sajtóosztály, Budapest, 1975. 852. o.
 50 Misák Marianna, i. m. 82. o.
 51 Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Levéltár. Kgg. I.3.337. Királyhelme, 1660.
 52 Medgyesi Pál: Lelki Ábécé. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1940. 150 p. Eredeti kiadás: Medgyesi Pál: Lelki A Be Ce. A Christus iskolájában az alsó rendben bé-állatandó csecsemőknek közönségesen; kiválteppen pedig ... Lorantfi Susannának, apróbb cselédgyének hasznokra ... anglus tanítónak irásából ford. Medgyesi Pál. 1684. RMK II. 1353.
 53 Fekete Károly: Medgyesi Pál Lelki A-Be-Ce (1645) című művének katechetikai jelentősége. In: Fazakas Gergely Tamás – Győri L. János (szerk.): Medgyesi Pál redivivus. Tanulmányok a 17. századi puritanizmusról. Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár, Debrecen, 2008. 81–82. o.
 54 Medgyesi Pál, i. m. 44. o.

DANKÓ László

Új megközelítések Sárospatak és Zemplén turizmusában

A turisztikai trendek változásai következtében mind szélesebb rétegek igényelnek a megszokottól különböző rekreációs szolgáltatásokat, előtérbe kerül az élményszerzés, egyediségre törekvés. Újabb 3S-es szegmens körvonalazódik, amely a sportot (sport), a látnivalókat (spectacle) és a megelégedettséget (satisfaction) foglalja magában. Jelen tanulmány a lassú turizmus, a túlturizmusodás és a helyi élelmiszerek és gasztronómiai kínálat felfedezése problematikáját járja körül Sárospatak és a Zemplén szemszögéből.

A pandémia okán változtak az utazási szokások, emellett várhatóan lesznek olyan trendek, amelyek bár a járványhelyzet alatt alakultak ki, rövidtávon (és akár középtávon) éreztetik hatásukat. Az NTS2030-Turizmus 2.0 Stratégia szerint az alábbi folyamatok a különböző látogatói szegmensek, valamint a küldő- és célországok vonakodásában eltérő mértékben jelentkezhetnek, illetve maradhatnak fenn tartósan:¹

Egészség és higiénia: a kialakult új egészségügyi szabályok, valamint a távolságtartás iránti igény középtávon a turizmus ágazatnak része marad, s ezzel összefüggésben várható, hogy a „biztonságos” területek, desztinációk jelentősen felértékelődnek a turisztikai kereslet szempontjából.

„Kis utazás”: A légi közlekedésnek tulajdonított egészségügyi kockázatok, valamint a konkrét korlátozások miatt előtérbe kerülnek a rövidebb távolságokra tett, jellemzően autós utazások.

Tudatos utazók: Az általános gazdasági fellendülés megtörése miatt csökkenő kereslet megerősíti az utazóközönség költségtudatosságát, rövidül a foglalási periódus, és fontosabbá válnak a rugalmas lemondási feltételek.

Valós idejű és digitális: A járványválság kapcsán a szolgáltatások terén még nagyobb szerephez jut a digitalizáció.

Klímatudatosság: A járványválság még jobban előtérbe helyezte a károsanyag-kibocsátás csökkentésének szükségességét és a széleskörű fenntarthatóságot.

Nemzetközi utazási trendeket bemutató szakcikkek további népszerű utazási trendek kialakulására, megerősödésére, előtérbe kerülésére hívják fel az utazásszervező, szálláshely- és vendéglátó-szolgáltatók figyelmét: a desztináció sajátosságainak, egyediségének mélyebb megismerése, hagyományainak tisztelete; közös és személyes

őseink, örökségünk felfedezése; transzformatív („átalakító”) utazás: személyes élmények, helyi interakciók, önkéntesség; személyre szabott utak, helyi élmények, termékek, kalandok; overtourism versus undertourism, szelíd turizmus; környezettudatos, felelős utazás (vonatozás, biciklizés, hajózás); utazás utó-(csendes) szezonban; utazás családdal, barátokkal együtt – családok hotelekben, vendégházakban; állatbarát helyek preferálása; micro-cations: rövid, gyakoribb utazások, hosszú hétvégék, túrák, aktivitás.²

Ezek az utazási motivációs változások az élménykeresés, az érzelmek, az autentikuság és az átélhető hangulat fontossága felértékelődését vetítik előre: az utazók egyre inkább élményeket keresnek a termékek helyett, és ezen élmények megszületésében, egyedi megtapasztalásában gyakorta saját maguk aktívan részt akarnak venni. Nem feltétlenül látogatóként kívánnak viselkedni a desztinációban, hanem a helyi emberekhez hasonlóan megélni a történeteket és bekapcsolódni, elmerülni a tevékenységekben. Ezért az úti céljukat nem csupán a konkrét turisztikai attrakció alapján választják ki, hanem az úti cél hangulata, a hely szelleme (genius loci), a desztináció által közvetített, megtapasztalható érzés alapján. Amennyiben a pandémia tartós fennmaradása, a környezettudatosság megerősödése kikényszeríti ezen trendek szerinti tömeges utazástervezést, a turizmusban és vendéglátásban paradigmaváltásra fog sor kerülni.

I. Slow tourism – lassú turizmus

„Lassíts és kezdj élni” – hirdeti az idegenforgalom egyre divatosabb ága, a slow turizmus. Bár a lassulás egy-egy személyes sétával, túrával elérhető, vannak helyek, ahol a természeti adottságok ezt akár szervezeten lehetővé teszik. A nemzetközi trendek a slow turizmus, a lassú pihenés filozófiáját emlegetik – lassíts egy kicsit, és lásd meg a valódi értékeket, amelyek mellett nap mint nap elmész. Pihenj, fogadd be nyitott szemmel és szívvel a környezetet, feledkezz rá egy-egy szép történelmi emlékre, természeti szépségekre vagy kulturális élményre, kóstold meg a régió ízeit, legyél befogadó a helyi élményekre, helyi értékekre. Ez megtehető egy-egy városi sétával, de vidéken még több lehetőség adódik slow módra pihenni. Egyes településeken, például Komlóskán, már tudatosan építenek az ilyen típusú igényekre.

A slow tourism előzményei, értelmezése

A modern lassú turizmus közvetlen előzménye a Petrini nevéhez fűződő komótos étkezés (slow food) mozgalom 1986-os megjelenése volt, amely a gyorsétkezés visszaszorítására jött létre. A komótos étkezés fő alapelve a helyi alapanyagok vásárlása, a tradicionális ételkészítési technikák átadása, valamint a közösen elköltött ebéd, vagy vacsora élményének a hangsúlyozása. A mozgalom kiemelten foglalkozik a neveléssel és az oktatással. A vidéki élet iránti érdeklődést a nagyipari élelmiszer-feldolgozással

szemben megnyilvánuló bizalmatlanság is táplálja, ugyanis a fogyasztók egy része a tömegtermelést nem tartja természetesnek és autentikusnak, amellyel szemben a szezonalitást és a lokális jelleget preferálják.

Az élhető város mozgalom a lassú étkezés bázisára épül, és az 50 ezer fő alatti lakosú városokat célozza meg. 1999-ben alakult, a tagság szigorú feltételekhez kötött, a tagsághoz a pályázó városnak az 50 kritériumot tartalmazó lista felét teljesítenie kell. A feltételek hat témakör köré csoportosíthatók: 1) a város (település) környezetvédelmi politikájával megőrzi a város és környéke jellegzetes arcát; 2) azonosítja, feltárja és megőrzi a régió történelmi jellegét, a fontos épületeket, történelmi helyeket, hangsúlyt helyez az újrashasznosítás gyakorlatára és a rehabilitációra; 3) infrastruktúrális fejlesztéskor a föld természetbarát felhasználását tartja szem előtt, és támogatja azokat a technológiákat, amelyek a levegő és az élet minőségét javítják; 4) támogatja a biotermékek termelését és fogyasztását, valamint védi és népszerűsíti a helyi tradícióval rendelkező termékeket; 5) szeretettel fordul a városba látogató vendégek felé; 6) tisztában van a mozgalom fő céljaival és elveivel.³

Az utazás olyan tevékenység, amelyet mindenki szeret, mert menekülés a napi rutinból, nyüzsgéstől. Ezt a fárasztó rutint folyamatosan követve a béke hirtelen megszakadhat, elfáradunk. A munka, a család és az egyéb különféle gondok iránti minden felelősség egy idő után megterhelő, káros. A kimerítő munka zavarhatja a test működését. Lehet, hogy ezután gyorsan rágörcsölünk a legkisebb dolgokra, s az irritáció tönkreteszi az érzékelési és értékelési akaratot. Hogy megszabaduljunk ettől a feszült, mentális állapottól, nyaraljunk egyet, vigye magával a családját. Az utazás gyógyszer a test és a lélek számára. Különösen a lassú, élményeket kereső és célba vevő turizmus: „A lassú turizmusnak lehetőséget kell nyújtania az egészséges és aktív életvitelre, az önmegvalósításra, valamint a lassú étkezés élvezetére; legalább egy, a desztinációban eltöltött éjszakát kell tartalmaznia; a személyautó és egyéb motorizált jármű limitált használata korlátok közt megengedett ugyan, de a zöld és ökológiai aspektusoknak prioritást kell élvezniük.”⁴

A slow tourism olyan tudatos utazási forma, amely nemcsak a fizikai lassúságra apellál, hogy nyugodtabban, időt szánva ismerjük meg a dolgokat, hanem arra, hogy utazás közben rávegyük az embereket, hogy bizalommal forduljanak a helyiekhez, a vidékhez, a kisvárosokhoz, falvakhoz. Kastély- és dűlőtúrák, borkóstolók, slow pop-up vacsorák, gomba- és gyógynövénygyűjtéssel egybekötött gasztróélmények, falusi vendégasztal, a boldog állattartás megismerése, bicikli-, gyalog- és vízitúrák, természetjárás, hiteles kézműves manufaktúrák, majorságok, tenyésztők munkájába való bekapcsolódás, gyógyvizet barlangfürdő, művésztelepbe való betekintés, népi és kortárs alkotók műterem látogatása stb., mindezek egy élő helyi közösség tolmácsolásában.

Valójában a három slow ág, a slow food, a slow tourism és a slow art gyökerei összeforrnak, ezért kapta az ezzel foglalkozó szervezet a Slow Living gyűjtőnevet.⁵ Az élet minden területén képviselik a „bölcstől bölcsőig” elvet. Azt, hogy a fogyasztói társadalom tömegesen termel olyan dolgokat, amelyek kidobásra vannak ítélve,

legyen szó ételről, italról, művészetről, bármilyen kulturális tartalomról. Ezzel szemben a mozgalom szerint van igény arra, hogy az emberek gondoljanak a gyerekeik és unokáik leendő értékeinek megtartására és növelésére, csak meg kell mutatni, hogy hol és hogyan. Mai, modern és persze trendi, azaz slow formában, mert a hagyományörzés, a természetjárás, az étkezési kultúra tud innovatív lenni. Egyik mottónk ez: „Do you need speed? Let's go Slow!” Azaz: lendületre, energiára van szükséged? Gyerünk, lassulj velünk!

A lassú turizmus típusai a helyváltoztatás mikéntje szerint

A lassú turizmus természetszerűleg a lassú mobilitást tartja célszerűnek, vagyis nem csak az úti cél megközelítésének, de a célterületen belüli mozgásoknak is lassabb tempót kell felvenniük. Így nem véletlen, hogy a közelmúlt tanulmányainak számottevő része a mobilitással összefüggésben elemzi a lassú turizmust. Az elsősorban preferált közlekedési eszközök a vasút, a kerékpározás és a gyaloglás.

A *vasúti közlekedés* kortárs elemzéseiben a környezetvédelem mellett az élmény-maximalizálás igénye és vizsgálata jelenik meg. A vasutat igénybe vevők ugyanis egyre kevésbé tekintenek a vasútra mint pusztán közlekedési eszközre, a vonatozást az úti élmény szerves részének tekintik, ezért nem az intercity vonatokat preferálják, és szívesen áldoznak a drágább kisvasutas és nosztalgiavonatos utazásra. Az utasok hangulata, interakciója, a táj szépsége és az arra való reagálás mind a létrejövő élmény részét képezi.

A korábbi évek alkalmi nosztalgiavonatozásainak sikere nyomán a Tokaj-Zemplén térség fejlesztési program költségvetése szerint⁶ egymilliárd forintot fordítanak nosztalgiagőzös indítására. A nosztalgia-és élményutazások szervezésére 2020-ban megalakult MÁV Rail Tours küldetésének tekinti a történelmi értékek megőrzését, és az ahhoz kapcsolódó társadalmi szerepvállalást. A MÁV Rail Tours elemeiben kívánja megújítani a különvonatos utazások szolgáltatásait, mindamellett, hogy megtartja a korábbi utazások szellemiségét.⁷

A belső Zemplénben, a Károlyi család gazdaságában 1888-ban, az országban elsőként erdei vasút épült, összekötve a Kemence-patak völgye körüli erdőket a modern pálházi fűrészüzemmel. A pálya Kőkapu sziklától indult, és a völgy adottságait kihasználva folyamatosan lejtett, így csak fölfelé menet volt szükség az üres teherkocsikat vontató lovakra, lefelé a fával rakott járművek gyakorlott fékező személyeztetel gurultak. 1902-ben tovább fokozva a hely egyediségét, tovább vezették a vasutat Rostalló, később Susulya rakodó felé,⁸ a kastély alá fűrt alagúton keresztül. A szerelvények a hatvanas évektől dízelvontatással 1980-ig szállították a kivágott fatörzseket, majd a kirándulókat Pálháza és Rostalló között. A vasút ekkor számos társával együtt bezárt, de szerencsére elkerülte a pusztulást, így 1989-ben, a régi erdei vasutak közül elsőként, újjáéledhetett személyszállítás céljára. Az egyre nagyobb érdeklődés hatására a teherkocsikat nyitott személykocsivá építették át, bevezették a város központjába, és Pálházi Állami Erdei Vasút néven szolgálja a kirándulókat.⁹

A *kerékpározás* zéró széndioxid kibocsátásának következtében akár a lassú turizmus ideális helyváltoztatási módja lehetne: olcsó, egészséges és nem korfüggő. Azonban a kerékpár versenysportként a gyors járművek közé tartozik, amely nagyrészt a férfiak terepe, és ez a nemek közti mobilitáskülönbség átöröklődik a szabadidős kerékpáros aktivitásokra. A motivációs vizsgálatban résztvevők a lassú mobilitás és a közös élmény átélésének fontosságát hangsúlyozták a környezetvédelmi szempontok, illetve a testre gyakorolt jótékony egészségügyi hatás mellett. A kerékpározás komótos tempójának visszahozására alakult 2008-ban a lassú kerékpározás nemzetközi mozgalma, amelynek fő katalizátora a relatíve szabadidőben gazdag Y (18-25 évesek) és az 55 feletti generáció.

A *természetjárás, gyaloglás* azért nehéz terep a kutatók számára, mert mindenki gyalogol, sőt a láb még ma is a leggyakrabban használt közlekedési eszköz. Mivel 5 km/órás sebességnél nemigen lehet gyorsabban haladni, a gyaloglás a lassú turizmus autentikus közlekedési eszköze, amely a legszorosabb fizikális közelséget és interakciót hozza létre a természettel és a helyi közösséggel. A szabadidőhöz kötött gyaloglás három jól elkülöníthető csoportja: a többnapos gyalogtúra, ideértve a zárandoklatot; a desztináción belül végbemenő gyaloglás, beleértve a városnézéseket és csillagtúrákat; valamint az egynapos, gyalogos kirándulások. A kirándulások nem tartoznak szorosan a turizmus témaköréhez, mivel nem realizálódik vendégéjszaka, az urbánus térfogyasztásról, illetve a zárandoklatokkal azonban tanulmányok széles tárháza foglalkozik.

A *zárandoklatok*, legyen az szakrális vagy szekuláris, esetleg a kettő eredőjében található „new age” jellegű spirituális utazás, egyértelműen lassú termékek. Az úti mítoszok, mint az Odüsszeusz, Marco Polo, Ulysses és Szindbád bolyongásai újabb és újabb interpretációikkal vonzzák a ma emberét, mivel utazásaik magát az életet szimbolizálják, amelyet nyelvünk *életút* szava oly expresszíven kifejez. Sőt, a mai turisták kedvelt célpontjai, nyáron a tengerpartok, télen a hegyek, megegyeznek az ősi mítoszok úti céljaival, hiszen a hegy az isten lakhelyét szimbolizálta, a tenger pedig a születés, teremtés helyszínéül jelent meg.

Napjainkban a régi búcsújáró helyek mellett egykor létező, vagy éppen teljesen újonnan kigondolt zárandokutak szerveződnek: Szent Márton Út, Mária Út, Szent Jakab Út. A zárandokutak a hidat képezik a profán és a szakrális között, és ahogy a mesében a főszereplő, úgy a zárandok is számos próbát kiállva jut el az úti célig. A zárandokutak újkori népszerűsége abból fakad, hogy a modern kor fiataljainak avatási szertartásai, a ballagás vagy a szalagavató túlságosan formalizáltak, és egyre többen úgy gondolják, hogy egy fárasztó utazás alkalmat adhat a saját korlátaik megtagasztalására. A Szent Erzsébet zárandokút Sárospatakot köti össze Kassával, a kassai dómmal a zempléni hegyeken, településeken át: Bodrogolaszi, Komlóska, Erdőhorváti, Regéc, Telkibánya, Hollóháza, Füzer, Alsómislye (Nižná Myšľa), Koksóbaksa (Kokšov-Bakša).¹⁰

Nehéz különbséget tenni a vallásos helyet felkereső nem hívő turista és a klasszikus zárandok között, mivel mindkét utazó célja lehet ugyanaz, vagyis az adott kegy-

hely felkeresése és a megközelítési mód megegyezhet, vagyis mindkettő gyalogol. Sőt, mindkét csoport a felkészülésében és utazási döntéseiben modern technológiát használ. Az alapvető különbség, hogy a turista számára a helyszín a turisztikai attrakció, míg a zárandok számára csupán közvetítőhely, az Istennel való találkozás helye, amelyre az út során készül fel. Az út számára az élmény szerves része, egyszerre via purgativa és via sacra, a bűntől megtisztulást, illetve a szent utat jelenti.

A nem vallási alapú zárandoklatok térnyerése is megfigyelhető, például a háborús helyszínekre való zárandoklatok, amelyekre az adott nemzet fiataljai nemcsak a felnőtté válás szimbólumaként, hanem nemzetmegtartó élményként tekintenek. Ilyen embert próbáló útvonal lehet térségünkben az ezeréves határ mentén a Keleti-Kárpátokban az Uzsoki-hágótól az Ojtozi szorosig kiépített 600 kilométeres Árpád-vonal fellelhető létesítményeinek bejárása, a hadtörténeti visszatekintések lokalizálása.¹¹

Tokaj-Hegyalján sok olyan lassú programot lehet kipróbálni, amelyeket utazási irodák nem ajánlanak. Sárospatak alapvetően hétvégi, kétnapos városként él a turisták szemében, de a slow-utazók sokkal szerencsésebbek, mert egy hetet is el tudnak úgy tölteni, hogy intenzív élményekkel gazdagodnak.

A Sárospatak és Környéke Turizmusáért Egyesület egyik küldetésének tekinti az úgynevezett lassú turizmus népszerűsítését a sokszínű desztinációban. Ezzel összhangban – állami szerepvállalással – valósult meg a Mezőzombor – Sátorajaujhely vasútvonal villamosítása, az EUROVELO 11A útvonal Sárospatakon áthaladó szakaszának fejlesztése, táblázása, vagy legutóbb, 2019-ben a „Mesélő sírkövek” dokumentumfilm elkészítése a turisztikai egyesület részéről a sárospataki református temetőben nyugvó református kollégiummal, várossal kapcsolatba került, s itt eltemetett híres halottakról.¹²

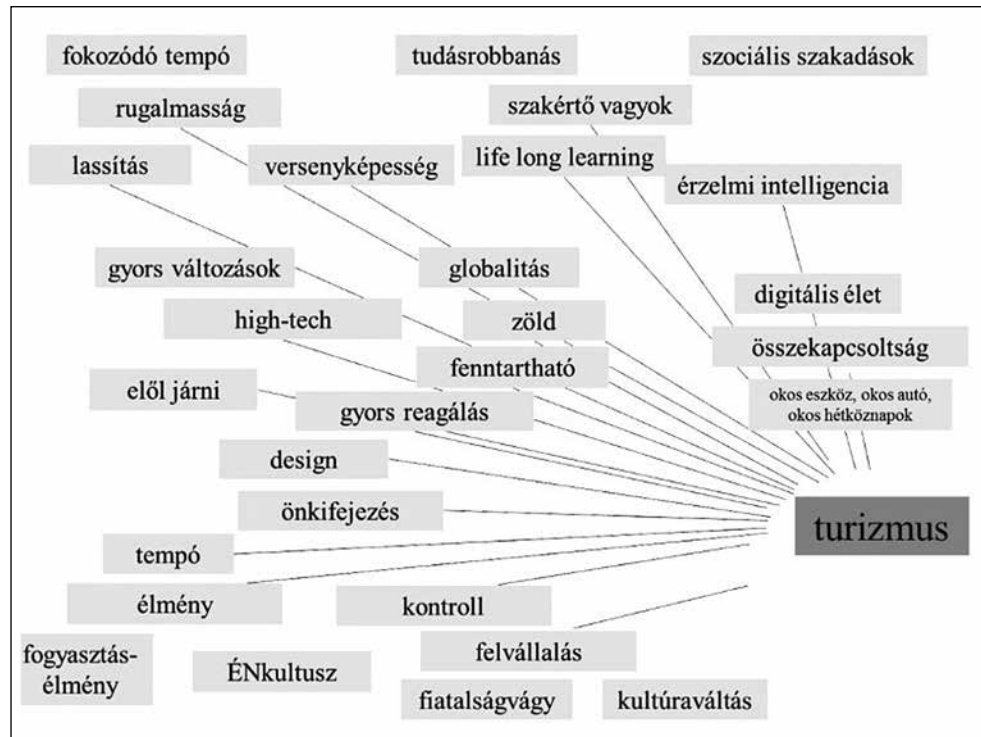
II. Overtourism – túlturizmusosodás

A turisztikai terminológiában egyre gyakrabban használják az angol overtourism megfelelőjeként a túlturizmus kifejezést nemcsak a gazdaságban, hanem a tudományos szférában. Az Egyesült Nemzetek Turisztikai Világszervezete (UNTWO) a túlturizmust úgy határozta meg, hogy „a turizmus azon hatása egy desztinációra, vagy annak egy részére, amely túlzottan negatív módon befolyásolja az állampolgárok észlelt életminőségét és/vagy a látogatók tapasztalatainak minőségét.”¹³ A környezeti következmények a túlzott turizmus tünetei, s a figyelem felkeltése a divatszór körül egyszerűen annak köszönhető, hogy világszerte több célpont tapasztalja ezt a jelenséget és a vele járó problémákat.

A túlzott turizmus hibáit illetően számos tényező játszik szerepet. Az olcsóbb járatok hozzáférhetőbbé teszik az utazást, a tengerjáró hajók turisták ezreit ejtik el, hogy több órát töltsenek egy úti célon anélkül, hogy pénzt költenének helyben, a közösségi média inspirálja a felhasználókat arra, hogy tökéletes szelfit készítsenek az utazási hotspotokon – s a lista folytatódik.

1950-ben 25 millió külföldi turistalátogatást mértek, ez a szám 1970-re elérte a 166 milliót, a kilencvenes évekre pedig a 435 milliót. A turizmus és a turisták viselkedése illeszkedik a nemzetközi megatrendekhez.

1. ábra: A turizmus kapcsolata a megatrendekkel¹⁴

Az emberek aggódnak ugyan a túlturizmus és annak hatásai miatt, de annyira azért nem, hogy ők maguk ne keljenek útra. 2018-ban az UNTWO adatai szerint 1,4 milliárd ember érkezett turistaként külföldre, ez 6%-os emelkedést jelentett 2017-hez képest. Nem arról van szó, hogy 1,4 milliárd ember utazott volna külföldre nyaralni: sokan évente többször utaznak, a magas szám ennek köszönhető.

Az egyre növekvő turizmus természetesen jó hatással van a gazdaságra. A 2018. évi globális turisztikai bevételt dollárban 1,7 trillióra teszik, ami a globális GDP-t tekintve 2%-os emelkedést jelent az előző évhez képest. A fapados légitársaságok megjelenése ugyancsak nagyot dobott az iparágon, az utazás jóval olcsóbb lett.

Globálisan a turizmus a hosszú távú növekedési előrejelzések fölött teljesít, rekord, 1,5 milliárd nemzetközi turistaérkezéssel 2019-ben.¹⁵ Az OECD-országokba irányuló turizmus növekedése 2014 óta meghaladta a világ átlagát, az elmúlt években tapasztalt erőteljes növekedés után is. A nemzetközi turizmus előnyei mellett a belföldi turizmus az ágazat alappillére az OECD-országok többségében, ahol az idegenforgalmi kiadások átlag 75%-át a helyi lakosok költik.

Az OECD becslése szerint 2030-ra globálisan 1,8 milliárdra növekszik a turista-látogatások száma, így fontos, hogy hatékony módon sikerüljön megoldani a problémákat, amelyeket a turisták egymásnak és a helybelieknek okoznak.¹⁶

Hat évtizedes folyamatos növekedés után a turizmus továbbra is a világ egyik fontos gazdasági ágazata. Ez a növekvő szolgáltató gazdaság kulcsfontosságú része, amely jövedelmet és exportbevételt termel, munkahelyeket teremt, s járulékos haszna a regionális fejlődés ösztönzése és a helyi közösségek támogatása. Miközben a dinamikus szektor általános növekedési tendenciái pozitívak, a kormányok egyre inkább olyan politikák kidolgozását végzik, amelyek célja a turizmus gazdasági, környezeti és társadalmi hasznainak maximalizálása. Emellett erőfeszítéseket tesznek a népszerű úti célok túlszűfoltóságának kezelésére, hogy kiterjesszék a gazdasági és egyéb előnyöket azokra a területekre, amelyek még kevesebb látogatót vonzanak. Ennek jó hazai példája, hogy Budapest és a Balaton után a Tokaj-Zemplén térséget harmadik desztinációként kívánja pozicionálni a kormányzat.¹⁷

Míg a közlekedésre nehezedő nyomás és a túlszűfoltóság a turizmus elég jó dokumentált mellékhatásai, további probléma, hogy a turisták túl nagy terhet rónak a tömegközlekedésre, és így persze az azt rendeltetésszerűen használni vágyó helyiekre, illetve a kevesebb páciensre berendezkedett helyi kórházakra. A lakosok közül főleg azokon a területeken viselik nehezen a turistaáradatot, ahol az év részében szinte üresek az utcák, és a látogatók csak egy bizonyos szezonban (jellemzően az iskolai szünetekben) érkeznek.

Bár a turizmusnak számos előnye van a világörökségi helyszíneken, természetvédelmi területeken, ezek nem járnak hátrányok nélkül, különösen a fejlődő világban, ahol az ikonikus helyszínek nem rendelkeznek kellő infrastruktúrával, amely megfelelné az adott napon, vagy évszakban oda látogató turisták nagy számának. Ha az adott helyszín, térség befogadóképességét túllépi a látogatók száma, az negatív következményekkel járhat. A környezet romlása, a műemlékek vagy műalkotások károsodása, az ökoszisztémák megzavarása, a helyi lakosság túlterhelése, valamint a saját történelmi vagy szellemi erőforrásaikhoz és hagyományaikhoz való hozzáférésük megzavarása – mindezek potenciálisan negatív következmények. A túlturizmus tünetei elegendőek a meglátogatott helyek létezésének és integrálásának fenyegetéséhez.¹⁸

Mit tehetünk a túlturizmus káros hatásait megelőzendő etikus utazóként? Ha olyan világörökségi helyszínre utazunk, mint Tokaj-Hegyalja, vagy a Tokaj-Bodrogszeg, illetve Zempléni Tájvédelmi Körzetbe, amelyeket veszélyeztet a túlzott turizmus, akkor számos dolgot tehetünk, hogy fenntarthatóbbá tegyük az utazást. Először, utazzunk szezonon kívül, ha megtehetjük, így kevesebb torlódásunk lesz más turistákkal, hogy megnézzük az ikonikus helyeket. Ha több időnk van utazásaink során, gondoljunk arra, hogy a világörökségnek otthont adó Zemplén desztináció távolabbi tájait fedezzük fel. Ezzel elosztjuk a turisztikai költést a szélesebb közösség számára, növelve az utazás előnyeit a helyi lakosság számára. Ezen kívül lehetőséget teremtünk egyedi kalandokra, amelyek az utazás legjobb élményei lehetnek!

Tartsuk be a látogatókra vonatkozó helyi előírásokat, amíg a helyszínen tartózkodunk. Ha vannak olyan területek, amelyeket a látogatók számára nem engedélyezettek, tiszteljük ezeket a határokat. Ne másszunk törekény emlékművekre vagy sziklaalakzatokra, ne szedjünk növényeket, köveket „emléktárgyaknak” a romokból, és az általunk termelt hulladékot a kijelölt gyűjtőkbe tegyük.

A világörökségi és természetvédelmi helyszínek integritásának megőrzése mindenki felelőssége, aki ellátogat hozzájuk. Azáltal, hogy beszélünk az etikus turisztikai gyakorlatokról és a túlturizmus veszélyeiről, valamint megfelelő példát mutatunk útitársaink számára, fontos lépéseket teszünk annak érdekében, hogy segítsünk megőrizni ezeket az egyetemes értékeket, helyszíneket a következő generációk számára.

III. Food exploring tourism – helyi élelmiszerek felfedezése

Az overtourism jelenség kapcsán megállapíthattuk, hogy a turizmus nem mindig jár együtt a fenntartható fejlődéssel. Sok úticél nehézségekkel küzd a regionális és szezonális aszimmetriák miatt. Más esetekben a helyi közösségeket a hatalmas turizmus érintette a dzsentrifikáció, az árak emelkedése, és gyakran olyan turisták vonzása miatt, akik kevésbé vannak tisztában viselkedésük során a helyi közösséggel, hagyományokkal és kialakult, máig követett együttélési normákkal.

Az élelmiszer-turizmus értelmezése

Az élelmiszer-turizmus mint fogalom 2001-től terjedt el, miután Erik Wolf, a World Food Travel Association elnöke fehér könyvet írt a témáról.¹⁹ A forgatókönyv egészen más, ha effajta turizmussal motiváljuk az embereket a vidék megismerésére, változatos téve a fogyasztható ételek, italok szezonálisitását, és olyan embereket vonzva, akik személyes és tiszteletteljes módon akarnak értően kapcsolódni a helyi kultúrához. Az ilyen típusú turizmus megerősítéséhez szükséges a látogatók mélyebb összekapcsolása a desztinációval, a helyi étel- és italkínálat ezt nagyon jól szolgálja. Az élelmiszer-turizmus olyan tevékenységekből áll, amelyek tapasztalatokat, s ennek révén élményeket nyújtanak a felkeresett desztináció, település helyi étel- és italkínálatáról, fogyasztási szokásairól, kultúrájáról és a hagyományok megbecsüléséről, oly módon bemutatva, hogy értékelik egy adott régió történelmét, kultúráját és környezetét.

Az élelmiszer-turizmus tehát viszonylag új és tág fogalom, de már több meghatározás létezik a leírására (gyakori a kulináris turizmus és a gasztronómiai turizmus kifejezés). Ezen turisztikai aktivitás fő célja, hogy az egyes desztinációk komplex helyi termék, étel és ital, valamint kulináris élménykínálata utazásra, látogatásra inspirálja az embereket. A helyi termékek felfedezése a látogatók részéről a gasztronómiai hagyományokat a regionális identitás és a kulturális örökség felfedezésének alappillérvé teszi, értékeli a helyi közösségekben kialakult hagyományos ételeket és italokat.

A minőségi bor- és italkínálat és a fogyasztói igényesség erősítése érdekében a Magyar Turisztikai Ügynökség (MTÜ) együttműködik a Magyar Bocuse d'Or Aka-

démia, a Pannon Gasztronómiai Akadémia (PGA), a Stílusos Vidéki Éttermiség (SVÉT), a Stílusos Vidéki Szállodák Szövetsége (SVSZ), a Magyar Vendéglátók Ipartestülete (MVI), a Magyar Szállodák és Éttermek Szövetsége (MSZÉS), a Magyar Konyha, az Agrárminisztérium (AM) és a Külgazdasági és Külügyminisztérium (KKM) szakmai szervezetekkel, illetve kormányzati szereplőkkel. 2019-ben megállapodás született arról, hogy a magyar hagyományokra és a sokszínűségre épülő mai gasztronómiai élménykínálat célzott megismertetése és eredményes népszerűsítése ikonikus magyar ételek folyamatos és következetes bemutatásával, valamint kommunikációval érhető el. Ezek alapján hazánk ikonikus ételei a következők: libamáj vagy kacsamáj hidegen készítve, körözött színes grillezett paprikasalátával, gulyás, halászlé, töltött káposzta, csirkepaprikás galuskával (alternatívaként: harcsapaprikás csuszával), szarvasgerinc (elkészítési javaslat: erdei gombákkal/vadasan), tojásos nokedli salátával, somlói galuska, dobostorta.²⁰

Minden tradicionális és ikonikus étel mellé karakterben és ízben harmonizáló kiváló minőségű hazai bort is ajánlunk. Az MTÜ hazánk jellegzetes regionális ételeit az alábbiak szerint határozta meg: soproni winzer káposzta (Sopron–Fertő és Bük–Sárvár), szatmári szilvalekváros derelye (Tokaj és Nyíregyháza), palóclevés (Mátra–Bükk), tahitótfalui pisztráng (Budapest környéke), karcagi birkapörkölt (Debrecen és térsége), vörösboros kakas (Pécs–Villány), harcsapaprikás túrós csuszával (Balaton), csabai töltött káposzta (Gyula és térsége), halászlé (Szeged és térsége), szigetközi ecetes hal (Győr–Pannonhalma).

Több kiadvány népszerűsíti a hazai gasztronómiát: a „Szívvel, ízekkel: Magyarország” című nagyközönségi, illetve a „Kóstolja meg Magyarországot!” című szakmai kiadvány, amelyek a magyar mellett angol, német, spanyol, francia és orosz nyelveken elérhetők el. Ezen kívül a Pannon Gasztronómiai Akadémia Egyesülettel, a Stílusos Vidéki Éttermiséggel, a Magyar Vendéglátók Ipartestületével és a Magyar Konyhával közösen dolgozva elkészítették a „10 séf, 10 térség, 10 ikonikus étel” című kiadványt. Az új publikációk célja, hogy betekintést nyújtsanak a magyar gasztronómia változatos világába, inspirálva az utazókat hazánk felfedezésére az ország borvidékeinek és gasztronómiájának páratlan kombinációjával.

A helyi termékek és konyha felfedezése a kulinárián túl

Az élelmiszer-turizmus az egyedülálló és emlékeztető étkezési és italfogyasztási élményekre fókuszál a látogatás során, de nem korlátozódik csupán az ingyenc kulináriára. Nő az igény a vendéglátásban a kézműves, illetve kisüzemben készült élelmiszerekre. Házi füstölőkben készült kolbászok, szalonnák, hosszan érlelt sajtok sora, vagy épp a sokáig nem a valódi értékén kezelt pálinka jelzi, hogy az évszázadokra visszatekintő élelmiszer-készítő eljárásaink nem merültek feledésbe, s a modern magyar gasztronómiában képesek megtalálni a helyüket.

Az élelmiszer-turizmus abban különbözik az agroturizmustól, hogy az élelmiszer- vagy gasztronómiai turizmus a kulturális turizmus részhalmazának (a konyha a

kultúra megnyilvánulása), míg az agroturizmus a falusi turizmus részhalmazának tekinthető, de az élelmiszer-és az agroturizmus elválaszthatatlanul összekapcsolódnak. Az élelmiszer-turizmus az élményszerű utazás alkategóriájának tekinthető.

Az élelmiszer-turisztikai tevékenységek listája széles körű, számos megoldás létezik a gasztronómiával kapcsolatos turisztikai tevékenységekhez mind a látogatók, mind a szolgáltatók számára. Ez kreatív piac, mert magába foglalja az élelmiszer-, ital- és vendéglátóipar különböző képviselőit. Beszélhetünk éttermekről, szállodákról, szakácsokról, de termelő és feldolgozó gazdaságokról, helyi piacokról, kézműves termelőkről és falusi szálláshelyekről, kiadványokról, sőt utcai élelmiszerárusokról.

A különböző konyhák felfedezését mindig a szabadidő és az utazás pillanataihoz kötötték, ám az élelmiszer-turizmus fogalma a közelmúltban úgy alakult, hogy mára az éttermi étkezésen túli tevékenységeket is magában foglalja. Ezek olyan turisztikai és szórakoztató tevékenységek, amelyek a kulináris hagyományokat a regionális identitás és a kulturális örökség alappilléreivé teszik, és értékelik a helyi élelmiszerek és társadalom kapcsolatát. Ez a változás pedig a turizmushoz kapcsolódva nagyszerű lehetőséget teremt arra, hogy a látogatók az értéklánc különböző szintjein közelítsenek az élelmiszerekhez, és tanuljanak azoktól, akik ezt előállítják. Ily módon lehetőség nyílik a gazdasági fejlődés kiterjesztésére a társadalom különböző rétegeire, és személyesebb, hitelesebb élményeket kínálni az utazónak.

Az élelmiszer-turizmus ezért sokkal több, mint egy desztinációban, településen a honlapon, prospektusban ajánlott exkluzív éttermek listája ingyencenek. S nem is csak az agroturizmusra koncentrál, hanem minden olyan tevékenységhez igazodik, amely az élelmiszereket az emberek, helyek és idő közötti kapcsolatteremtő eszközként használja.

A helyi közösséggel együtt épített és identitását tiszteletben tartó élelmiszer-turizmus eszköz lehet a turizmus negatív hatásainak megváltoztatására, valamint a turista és a helyi emberek, vendéglátók, valamint a valódi élelmiszerek közötti kapcsolat élménnyé formálására. Erose Sthapit tanulmánya vizsgálja, hogy mi teszi emlékeztetessé az étkezési élményt (MFE) a turisták számára.²¹ Az MFE koncepcionális keretének főbb komponensei: helyi specialitások és ételtulajdonságok (íz), hitelesség, újdonság, összetartozás és társadalmi interakció, vendéglátás és szolgáltatásképp, beleértve az élelmiszer ajándéktárgyakat. Az érintett szolgáltatók számára követelmény, hogy helyi specialitásokat (is) kínáljanak; ízletes, újszerű és hiteles ételélményeket nyújtsanak, ösztönözzék a társadalmi interakciókat a turisták és a szolgáltatók között; meleg és barátságos vendéglátást kínáljanak; összpontosítsanak a szolgáltatásképre; tálaljanak autentikus ételeket (beleértve az élelmiszer ajándéktárgyakat) ízléses, desztinációra jellemző formában (például hollóházi vagy pataki kerámia tányérok, tokaji borospoharakban).

Az élelmiszer-turizmus fejlesztése

Az élelmiszer-turizmus fejlesztése az a folyamat, amellyel a desztináció a turizmushoz kapcsolódó tevékenységek révén igyekszik maximalizálni helyi élelmiszer-rendszerének gazdasági potenciálját. A látogatók számára kínálható szolgáltatások: részvétel helyi ételeket, élelmiszereket bemutató programon; helyi ételek és italok kóstolása; regionális termékútvonalak bejárása (például utazás bor- vagy pálinkaúton); étkezés hagyományos éttermekben; étkezés a helyiek körében; részvétel gasztronómiai rendezvényeken és fesztiválokon; helyi piacok meglátogatása; élelmiszertermelés megismerése üzemek és kézműves termelők felkeresésével; részvétel főzőtanfolyamokon; a helyi konyha történetét bemutató kiállítások, kiadványok megtekintése; kulináris expedíciók szakácsokkal és szakemberekkel.

Ami az élelmiszer-turisztikai tevékenységek gyakorlati fejlesztését illeti, a kínálat széleskörű:

Élelmiszerutak. Az ételek és italok eredendően kapcsolódnak a hely történetéhez, örökségéhez, kultúrájához és földrajzához. Mindezek a szempontok a hely embereihez vezetnek vissza, hogyan fejlődött kultúrájuk, hogyan alakították a tájat, hagyományaikat és megélhetésüket. Az étkezési utak bemutatják, hogy hol, mikor, miért és hogyan válik az étel egy közösség szövetévé. Megvilágítják azokat a fizikai, társadalmi, kulturális, gazdasági és spirituális tényezőket, amelyek alakították a helyiek étkezéssel kapcsolatos attitűdjeit. A „foodways” túrák gasztronómiai létesítményekben, például tipikus éttermekben, helyi piacokra, utcai vásárokból, szaküzletekbe vezethetnek. Általában az útvonalak tematikusak és átfogó bemutatásra törekednek, például túrák a hagyományos környéken, túrák, amelyek középpontjában az utcai ételek állnak, túrák egzotikus ételek, tipikus italok felfedezésére stb. Az étkezési túra a legkifinomultabb módja annak, hogy megismerjük az úti célt. Sétálhathatunk és többet megtudhatunk a helyről, amellet, hogy oktatással, biztonságos és nyugodt módon kóstolhatjuk meg a finomságokat és a tipikus ételeket.²²

A *főzőtanfolyam* olyan tevékenység, amely egyre inkább kitölti az utazási útvonalakat. Ha szeretsz főzni, akkor szeretnél főzőtanfolyamot venni a következő út során. Képzeld el, hogy különböző recepteket és technikákat tanul egy helyi séftől! A turizmusban több főzőtanfolyam-modell létezik: csoportos, magán, főzőiskolák egyénre szabottan a lakók házában, a piac meglátogatásával az alapanyagok megvásárlásához, amatőröknek, profioknak stb. Vagyis számtalan lehetőség adódik. A legsikeresebb főzőtanfolyamok a gyakorlati tanulás mellett helyet adnak a résztvevők ismerkedésének, interakciónak, szórakozásának is.

A *kóstoló foglalkozások* tevékenysége híres az italokban, például a bor, a sör és a szeszes italok kóstolóiban. Ezek olyan foglalkozások, ahol különböző italok vagy ételek mintáit mutatják be és kóstoltatják meg. A kóstolóhelyek és manufaktúrák utazási útvonalba való felvételének érdekessége, hogy lehetőség lesz arra, hogy szakértő irányításával jobban megértsük az adott termék jellemzőit, a különböző

gyártási folyamatok árnyalatait, vagy megismerjük étel-ital párosítási, harmonizációs tippeket.

Helyi termelők meglátogatása. A vetéstől, ültetéstől az ételek és italok készítéséig annak megismerése, hogy az étel hogyan jut el az asztalhoz, elengedhetetlen bárki életében. Általában az élelmiszer-termelés a vidéki területekhez kapcsolódik, ezért is jó ötlet lehet a szabadidős pillanatok kihasználása az agroturizmushoz. Lehetőség van a helyi termelők felkeresésére és a vidék élvezetére. Általában a gyártók szervezik és irányítják a látogatást, vagy erre speciális útmutatók és ügynökségek révén kerül sor. Ilyen például a méz, sajt, bor, felvágottak, gyümölcsültetvények stb. Ennek hazai példája lehet a disznóöléshez kapcsolt falusi vendégasztal propagálása.

Regionális termékutak. Ha valóban mélyreható felfedezést szeretne tenni a desztináció hiteles ételeiből vagy italából, a legjobb megoldás lehet, ha követjük a termék útvonalait a rendeltetési helyen. Például esetünkben a bor, sajt, de lehetnének erdei termék útvonalak is. Ezeket általában a turisztikai irodák népszerűsítik a helyi létesítményekkel együtt, nagy történelmi és kulturális értékkel rendelkeznek. Az útvonalakat önállóan vagy szervezett speciális túrákon keresztül fedezhetjük fel.

Helyi specialitású éttermek. Az étkezés olyan éttermekben, amelyek ételeikkel kifejezik egy desztináció kultúráját, szintén az élelmiszer-turizmus terepe. Ehhez számíthatunk az éttermekre irányuló weblapos, közösségi média javaslatokra. A listán szerepelhetnek hagyományos és klasszikus éttermek, autentikus létesítmények, valamint amelyek népszerűek a helyiek körében. Lehetnek az ajánlati listán modern éttermek, amelyek innovatív koncepciókkal rendelkeznek, vagy amelyek a kulturális és biológiai sokféleség megbecsülésére, a multikulturalizmusra összpontosítanak.

Gasztronómiai és kulturális rendezvények. Sok városban, településen van gasztronómiai esemény, vagy kulturális fesztivál tematikus étel-és italkóstoló sátrakkal, bódékkal. Itt olyan kulturális fesztiválok is érdekesek, amelyek nem feltétlenül a gasztronómia iránt elkötelezettek, de jó kínálattal rendelkeznek a desztináció étkezési hagyományaihoz kapcsolódó ételekkel és italokkal. A tipp, hogy az élelmiszer-fesztiválokat utazásunkba beilleszthessük, egyszerű: figyeljünk a meglátogatni kívánt város, település honlapjára kihelyezett rendezvénynapra, mert ahol „buli” van, ott étel és ital is van (és fordítva!).

Helyi piacok meglátogatása. Klasszikus példa az élelmiszer-turisztikai tevékenységre. A piacok és vásárok látogatása kiváló módja annak, hogy kipróbálják az összetevőket, és megismerjék a régió biológiai sokféleségét, miközben kontaktusba kerülhetnek a termelőkkel és a helyi közösséggel. A látogatások önállóan vagy vezetve történhetnek. Mint már említésre került, sok főzőtanfolyam a helyi piacok meglátogatásával kezdődik. Az élelmiszertúrák is felvehetik a programjukba a piacon történő vásárlást.

Kézműves termékek készítésének megtanulása. Ez a tevékenység magával ragadóbb, olyan oktatási programokkal – rövidke vagy hosszúak –, amelyek megtanítják a hagyományos termékek kézműves módon történő elkészítését. Tökéletes azoknak, akik szeretnék utazás után otthon megismételni, alkalmazni a tanultakat.

Az *élelmiszer-szolgáltatási értéklánc* megismerése. A helyi termékek helybeni megvásárlásával rövidítünk az értékesítési láncban, másrészt segítjük a vidéki termelők gyors piacra jutását. Így alakul ki az úgynevezett rövid ellátási lánc (REL), amelynek lényege, hogy a turista közvetlenül a termelőtől – vagy minimális köztes szereplő bevonásával – jut hozzá a minőségi élelmiszerekhez, így helyi, megbízható forrásból származó termékeket vásárolhat és kóstolhat meg utazásai során. A rövid élelmiszer-láncot, a helyi termelőt választhatjuk környezetvédelmi megfontolásból, megismerhetjük és támogatjuk a termelőt, a gazdaságában személyesen megismerhetjük, hogy az adott élelmiszer hogyan készül, vagy szedhetünk magunknak érett, friss gyümölcsöket, zöldségeket, továbbá a termelői helyi piacon válogathatunk és személyes kapcsolatot alakíthatunk ki a termelővel.

Képek és videók megosztása az élelmiszer-központú utazási élményekről. A látogatók egy része kifejezetten szereti megosztani utazási és gasztronómiai élményeit a közösségi média különböző csatornáin, akár az érdeklődő közönséggel, vagy csak barátaival és családjával.²³ Mindez a szerzőket egyfajta büszkeséggel tölti el, a fotók és gasztroélmények lehetőséget adnak az érdeklődőkkel párbeszédre, közösségek létrehozására, sőt a hasonló érdeklődési körűekkel a jövőben közös utazások megszervezésére, az utazások során együttes étkezési élmények átélésére.

A fentiekkel csupán néhány példát mutattunk be az élelmiszer-turisztikai tevékenységekre és az utazási élményekre. Általában az ilyen típusú turizmushoz a látogató részéről mindössze érdeklődés kell a felkeresendő hely gasztronómiája iránt. Innentől kezdve rajtunk múlik, hogyan akarjuk azt meg tapasztalni, akár egy tipikus édességet kóstolunk a kávézóban, akár vezetett túrán veszünk részt a borvidék pincészetébe. A legjobb az, ha számos ilyen tevékenységet belefoglalunk az utazás útvonalába, hisz az élelmiszer-turizmus mindenki számára gyakorolható, akár ez a fő, akár csak kiegészítő motiváció az élménykeresésben.

A World Food Travel Association becslései szerint az élelmiszer- és italköltségek az összes turisztikai kiadás 15-35%-át teszik ki, függően a desztináció megfizethetőségétől. Az elérhető előny továbbá függ attól, hogy tudunk-e több látogatót, több értékesítést, nagyobb médiafigyelmet, nagyobb adóbevételt és nagyobb közösségi identitáserősítő büszkeséget generálni. Emellett fontos szerepet játszhat a vidéki örökség megőrzésében.

Az elmúlt néhány évben felerősödött az érdeklődés az élelmiszer-turizmus, annak fejlesztése és marketingje iránt. A helyi termékek, élelmiszerek és italok valóban a turisztikai termék és élmény szerves részévé váltak. Bár egyre jobban felismerik az autentikus élelmiszerek látogatócsalogató szerepét, valamint az élelmiszer- és turisztikai ágazatok gyakran idézett szinergiáját és egymást kiegészítő jellegét, nem fordítunk elég figyelmet a helyi termékekre, borra, az ételekre és ezek turisztikai kapcsolataira. Például a borturizmust gyakran csak a pincelátogatás és a kóstolás szemszögéből vizsgáljuk, kevés figyelmet fordítva a borturizmus koncepciójának kialakítására átfogóbban, akár a borvidék szintjén. Például sok turista első tapasztalata a tokaji, vagy az

egyres termőhelyi, dűlőborokkal gyakran távol esik a pincétől, mert a kereskedelemről otthon, vagy repülőgépen utazva, szállodájukban, étteremben kóstolják, fogyasztják azt. Mindezt még jelentős lehetőségek rejlenek a bor és más az élelmiszertermékek turisztikai összefüggésben történő kifejezettebb összekapcsolásában, ezek csomagajánlattá formálásában, és az emlékezetes étkezési élményt tartalmazó turisztikai csomagok kialakításában.

Az élelmiszer-turizmus jelentős szerepet játszhat a helyi örökség megőrzésében, miközben a meglévő turisztikai eszközökre épít és ösztönzi az innovációt. Az élelmiszer-turizmus a helyi élelmiszerek és italok iránti kereslet növelésével hozzájárul a helyi mezőgazdaság, az élelmiszer-rendszerek, a közösségek és a kultúra hosszú távú fenntarthatóságához.²⁴

Jegyzetek

- 1 Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia 2030 – Turizmus 2.0 = <https://mtu.gov.hu/cikkek/strategia>
- 2 Dankó László: Új megközelítések Sárospatak és Zemplén turizmusában Sárospataki Turizmusfejlesztési Szimpózium. Tokaj-Hegyalja Egyetem, Sárospatak, 2021. november 17. ppt.
- 3 CITTA SLOW International Network of Cities where living is Good = <http://www.cittaslow.org/>
- 4 Pecsek Brigitta: Lassú turizmus mint a városi turisztikai desztinációk fejlesztésének fenntartható alternatívája. Doktori (PhD) értekezés, Szent István Egyetem, Gödöllő, 2017. 33. o. = <http://phd.szie.hu/80/?docId=16040>
- 5 Ezt kell tudnod a Slow Living mozgalomról. 2018. június 19. = <https://www.turistamagazin.hu/hir/ezt-kell-tudnod-a-slow-living-mozgalomrol>
- 6 A Kormány 1791/2020.(XI. 11.) Korm. határozata a Tokaj-Zemplén Térség fejlesztéséhez szükséges kormányzati intézkedésekről
- 7 <https://www.mavrailtours.hu/hu/content/mrtnosztalgia>
- 8 Dankó László: A Pálháza-Rostalló erdei kisvasút továbbfejlesztésének megvalósíthatósági és hatástanulmánya. 1999. 158. o.
- 9 Gulyás Attila: Nosztalgiaivonattal a csend zempléni szigetén. 2018. december 15. = <https://www.turistamagazin.hu/hir/nosztalgiaivonattal-a-csend-zempleni-szigeten>
- 10 <https://www.szenterzsebetut.hu/utvonal>
- 11 Csibi Loránd: Az Árpád-vonal legendája. 2016. december 23. = <https://www.bocskairadio.org/az-arpad-vonal-legendaja/>
- 12 Mesélő sírkövek. Séta a sárospataki református temetőben = <https://www.youtube.com/watch?v=fR870kX0hrI>
- 13 'Overtourism'? Understanding and Managing Urban Tourism Growth Beyond Perceptions. UNWTO. = <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284420070>
- 14 Csapó János – Töröcsik Mária: A turizmus jövője, a nemzetközi és hazai turizmus legújabb trendjeinek elemzése elméleti és gyakorlati megközelítésben. PTE-KTK, Pécs, 2020. 33. o.
- 15 OECD Tourism Trends and Policies 2020 = <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/6b47b985-en/index.html?itemId=/content/publication/6b47b985-en>
- 16 Boros Juli: A turisták a legjobban a tömeget és egymást utálják. 2019. július 7. = <https://444.hu/2019/07/07/a-turistak-a-legjobban-a-tomeget-es-egymast-utaljak>
- 17 Wáberer György: Tokaj-Zemplén legyen a harmadik fő turisztikai célpont Magyarországon. Az interjút készítette: Haiman Éva. 2020. szeptember 30. = <https://novekedes.hu/interju/waberer-gyorgy-tokaj-zemplen-legyen-a-harmadik-fo-turisztikai-celpont-magyarorszagon>

- 18 Laura Caroll: Overtourism at UNESCO World Heritage Sites. 2017. november 8. = <https://ethicaltraveler.org/2017/11/overtourism-at-unesco-world-heritage-sites/>
- 19 Food Tourism, a tasty way to travel = <https://foodandroad.com/food-tourism/>
- 20 Edukációs road-show Magyarország ikonikus ízeivel. 2019. december 11. = <https://turizmus.com/szallashely-vendeglatas/edukacios-road-show-magyarorszag-ikonikus-izeivel-1167684>
- 21 Erore Sthapit: Exploring tourists' memorable food experiences: a study of visitors to Santa's official hometown. Anatolia. International Journal of Tourism and Hospitality Research. Vol. 28, 2017. Issue 3. 404–421. o. = <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13032917.2017.1328607?journalCode=rana20>
- 22 <https://www.culinarytourismalliance.com/food-tourism-101>
- 23 Szabó Edit: A 10 legnépszerűbb étkezési élmény 2020-ból. 2021. január 11. = <https://www.borsmen-ta.hu/eszunk/nepszeru-gasztroelmenyek-2020>
- 24 A tanulmányhoz felhasznált további források: Dankó László: Az élelmiszer turizmus (food tourism) fejlesztése a Tokaj-Zemplén desztinációban. Falukonferencia előadás. ELKH Regionális Kutatások Intézete, Pécs. 2021. szeptember 22–24.; Discover the main types of activities in Food Tourism = <https://foodandroad.com/main-activities-of-food-tourism/>; Erore Sthapit – Dafnis N. Coudounaris – Oeter Björk: Extending the memorable tourism experience construct: an investigation of memories of local food experiences. Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism. Volume 19, 2019. Issue 4–5. 333–353. o. = <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/15022250.2019.1689530>; Ivett Sziva – Judit Simon – Orsolya Szakály: Gastronomy as a new way of exploring tourism destinations, particularly in the case of Budapest = Marketing & Management Vol. 51, 2017. Spec. issue = <https://journals.lib.pte.hu/index.php/mm/article/view/879>; Terjed a slow turizmus. 2015. május 27. = https://hvg.hu/plazs/20150527_Sarvar_a_slow_turizmus_otthona

(A hivatkozott internetes források utolsó megtekintése valamennyi végjegyzetben egységesen: 2023. július 31.)

GODZSÁK Melinda – KOVÁCS Attila

Tokaj - Hegyalja aktív turisztikai fejlesztése

A Tokaji borvidék történeti vázlata

Tokaj-Hegyaljáról mindenkinek elsősorban a kiváló minőségű szőlők és borok, valamint a borturizmus jut az eszébe. A szőlő és a bor mindig jelen volt az emberiség életében. A szőlő őshazája a Kaukázustól délre fekvő, ún. termékeny félhold területeire tehető. Az ott élő népek kb. 6000 évvel ezelőtt kezdték el kiválogatni és termesztetni a ligeti szőlő (*Vitis sylvestris*) értékesebb termést adó egyedeit, amely a mai kerti szőlő (*Vitis vinifera*) ősének tekinthető. A szőlőtermesztés és a borkészítés kultúrája Európába és hazánkba a görögök és a rómaiak közreműködésével jutott el.

Habár honfoglaló őseink letelepedésük előtt már ismerték és termesztették a szőlőt, a Kárpát-medencében a szláv népek teremtették meg a szőlő- és borkultúra hagyományait. Hazánk szerencsés helyzetben van, mert rendelkezik a szőlőtermesztéshez szükséges kedvező földrajzi, éghajlati adottságokkal, így mindig bortermelő ország lehettünk.

A 22 magyar borvidék egyik leghíresebb képviselője a Tokaji borvidék, ahonnan a *Vitis tokajensis* ősi levél- és maglenyomat származik: Erdőbényéről. A szőlő- és bor világa mint gazdasági, idegenforgalmi, kulturális, vallási, diplomáciai és időnként politikai-hadi tényezőként szerepel történelmünkben.

A világ és benne hazánk borászati hagyományai óriási értéket képviselnek mind a társadalmak, mind az egyes emberek számára. Ezen nemzeti kincsünk, múltunk, örökségünk révén 2002. június 14-én méltán válhatott a Világörökség részévé a Tokaji borvidék kultúrtáj, amelyről Kölcsey Ferenc írta a *Himnusz*-ban, kétszáz esztendővel ezelőtt: „Tokaj szőlővesszein nektárt csepegtetél”.

Pontosan nem tudni, hogy kb. mikor kezdtek el tudatosan és kiterjedten foglalkozni a szőlőtermesztéssel és borkészítéssel az itt élő népek. Anonymus *Gesta Hungarorum* című művében (amelynek keletkezését 1200 körülre teszik) már írásos említést találhatunk a terület megnevezéséről, illetve Hegyalja és a szőlő kapcsolatáról. Az 1200-as évek tatárjárása csaknem teljes pusztítást végzett Hegyalja szőlőültetvényeiben. A javarészt vallon betelepülőknek kulcsszerep jutott a szőlők újratelepítésében és az azt követő fejlődés beindulásában.

Még ebben a században elkezdődik a sajátos, riolittufa és andezit kőzetbe vájt, föld alatti hegyaljai pincék építése, a 14. században többemeletes pincelabirintusok jelennek meg a borvidéken. Ebben a században említik először a termőhelyeket (pl. Királyhegye, Mézesmál, Tarcál, Tokaj), és innentől kezdve folyamatosan vannak írásos emlékek és bizonyítékok a tokaji borral történő kereskedelem megindulására.

A 15. század végére kialakultak a szállítási útvonalak, a bort főként Lengyelországba vitték Kassán keresztül, de ekkoriban a legnépszerűbb magyar bor még az erős és édes szerémi bor volt. Mátyás király uralkodása alatt megjelent az igény az olcsóbb hegyaljai borok iránt, és megnőtt az arányuk a lengyelországi szállítmányokban.

A 16. századi török terjeszkedés szétdőlt a Szerémséget és a szőlőültetvényeket, borkereskedelmüket. A Tokaji borvidéknek ez a század volt az egyik legvirágzóbb időszaka. Az igazi áttörés kétségkívül az aszú megjelenése volt, az aszúbor első írásos említése a Garay család 1571. május 15-én kelt osztálylevelében olvasható.

A 17. század elejére Hegyalja a tizenöt éves háború középpontjába került, a törökök és a császáriak egyidőben sanyargatták a településeket és a szőlőket. 1604-ben Tokaj csaknem teljes lakossága elpusztult. Az 1616-1660-ig terjedő időszakban vette fel a hegyaljai szőlőtermesztés máig jellemző arcát és ekkor élte legvirágzóbb korszakát. A Rákócziak számos pincét tartottak fenn, több kastélyt építettek a borvidéken. Sokéig élt a közismert legenda, miszerint az első aszút Szepsi Lackó Máté udvari lelkész készítette 1631 húsvétjára ajándékba I. Rákóczi György feleségének, Lorántffy Zsuzsanna fejedelemasszonynak. A történet szerint a Sátoraljaújhely közelében lévő Oremus dűlőről származott ez az első aszúbor. Ami biztosabb, hogy a lelkész állíthatott elő aszút, és megfigyeléseit, tapasztalatait megoszthatta a gazdákkal. 1644-ben már érkezett 4 puttányos aszú Lengyelországba. 1655-ben az országgyűlésben törvény születik az aszúválogatással elvégzett szüretre vonatkozóan. Ezen század elején jelent meg Hegyalján a furmint, de ennek mikéntjét homály fedi. 1698-ban II. Rákóczi Ferenc fejedelem megalapítja Alsóhutát, Háromhutát és Óhutát, a későbbi üvegkészítő falvakat, amelyek 1916-ig működnek.

Ha hinni lehet a legendának, 1704-ben XIV. Lajos francia király II. Rákóczi Ferenctől kapott aszúval kínálta Madame Pompadour-t egy azóta elhíresült mondás kíséretében: „Ez a borok királya, a királyok bora”. 1707-ben a Rákóczi-szabadságharc államapparátusa országos borvidéki minősítést rendelt el, amelyben az öt osztályba sorolt magyar termőhelyek között csak Tokaj-Hegyalja kapott első osztályú minősítést. A dűlő szerepe ekkor kezd tudatosodni a minőség és a kereskedelem területén. A Rákóczi-szabadságharc külpolitikai törekvéseit segítette az aszúborok ajándékozása, amely megteremtette az oroszországi export lehetőségét. A Tokaji Orosz Borvásárló Bizottság 1733-ban jött létre, és főleg Szentpétervárra szállított borokat, s 1798-ig fennmaradt a borvidéken. Az 1700-as évek első harmadában a tokaji bortermelés fokozatosan válságba került a gyenge évjáratok és a megjelenő borhamisítások, valamint az osztrák kiviteli vámtörvények miatt. Arra kényszerült a borvidék, hogy megfogalmazza, mi a tokaji bor, illetve rendszabályokat hozzon, amelyek biztosítják a jó hírnevét.

1737. október 11-én kiadták a királyi körrendeletet, amelyben meghatározták a borvidék határait és sok olyan paragrafust bevezettek, amelyek a kereskedelmet és az előállítás szabályozták. Helyben lakáshoz kötötték a készítést, eltiltották a más vallásúakat (görög, zsidó, örmény) a kereskedelemről, előírták, hogy tokaji bort csak gönci hordóba (136 liter) szabad tölteni és például meghatározták, hogy február elsejéig nem lehet tiszántúli bort behozni a borvidékre. Mindezen szabályozásokkal létrejött a világ első eredetvédelmi rendszere és az első zárt borvidéke. Érdekesség, hogy 1759-ben találkozhatunk először a másolás (aszú seprőjének felhasználásával készült bor) kifejezéssel különböző dokumentumokban. Ugyanakkor ez a század a kereskedelem szempontjából nem szerencsés. A legfontosabb felvevőpiac, Lengyelország fokozatosan gyengült, Oroszországtól való függősége növekedett, a lengyel államiság a megszűnés határára került, 1772-ben megcsonkult, 1793-ban pedig megszűnt. 1754-ben kettős vámhatárt vezettek be Magyarországon, ami a borok Habsburg-birodalmon kívüli szállítását megnehezítette. Ezek hatására a tokaji bor exportja kb. 50%-kal esett vissza.

A 19. század elején így ismét válság árnyékolta be Tokajt. Reményt csak az 1853-ban alakult Tokaj-hegyaljai Bormivelő Egyesület jelenthetett, amely a bor készítését és szállítását meg kívánta újítani. 1826-ból találkozhatunk a fordítás (másodaszú; a kiázott aszúszemek újbóli beáztatásával készített bor) elnevezéssel. A század vége újabb csapást hoz nemcsak a borvidékre, hanem egész Magyarországra, ugyanis megjelenik hazánkban a filoxéra (szőlő gyökértetű) az 1880-as évek derekán. Tokaj-Hegyalja összes szőlőterületének kb. 85%-a a filoxéra áldozatává vált.

A 20. század tízes éveinek elejére, a szőlőrekonstrukció befejeztével sem állt vissza minden a régi kerékvágásba, a hegyaljai borokat belföldön az alföldiek, külföldön pedig a franciák szorították ki a piacról. Az 1914-ben kirobbanó első világháború tovább nehezítette a termelők helyzetét, a háborút követően az 1920-as trianoni békediktátum aláírásával pedig elvesztettük országunk kétharmadát. A borvidékek közül ez leginkább Tokajt viselte meg, az ország szélére került, elszakítva borainak közeli felvevőhelyeitől, az eddigi kereskedelmi útvonalak központja, Kassa immár a határon túlra esett. Jelentősen beszűkült a bor belső piaca, ráadásul 1924-től kezdve balszerencsék sorozata érte a borvidéket: gyenge évszakok, túl sok eső, téli fagyok, szőlő peronoszpóra gombabetegség. Az 1929 októberében kirobbanó nagy gazdasági világválság visszavetette a borászati ágazatot, a válság alatt Hegyalja központja Tokajból Sátoraljaújhelyre tevődött át. Érdekesség, hogy az 1920-tól 1950-ig terjedő időszakban a gyógyszerkönyvekben a tokaji aszú gyógyszerként volt feltüntetve. A második világhégés után következő „új rend” pedig több mint negyven évre eltemette a borvidéket a tömegtermelésre való átállás következtében. 1990 a rendszerváltás és a privatizáció kezdete Hegyalján, megjelentek a magángazdák és a külföldi befektetők. A 2004-es bortörvény az aszú készítését már kizárólag Tokaj számára tartja fenn, a Tokaj-hegyaljai borvidék a Tokaji borvidék új nevet kapja.

A Tokaji borvidék földrajzi jellemzői

A borvidék területe 11.149 hektár, ebből első osztályú 9.829 hektár. Jelenleg kb. 5.990 hektár van betelepítve és 27 település tartozik hozzá (ebből 4 város és 23 község, a Tokaj – Abaújszántó – Sátoraljaújhely háromszögben).

Hegyalja a szőlőtermesztés északi határán fekszik (tehát 30-50° között, az 50°-hoz közel), határát két folyó jelöli ki, nyugaton a Hernád völgye, keleten a Bodrog síksága. Vízükreik párolgása biztosítja azt a viszonylag állandó páratartalmat, amely nélkül a speciális tokaji gombaflóra jelenléte elképzelhetetlen lenne. A Tokaji borvidék az abaújszántói Sátor-hegytől a sátoraljaújhelyi Sátor-hegyig húzódik, az Eperjes-Tokaji hegység mentén. A domborzati viszonyokat tekintve hat részre osztható a borvidék: Tokaj és környéke (Kopasz-hegy), a Mádi-medence, az Erdőbényei-medence, a Tolcsvai-medence, a Sárospataki-medence és Sátoraljaújhely és környéke (Sátor-hegy).

A Bodrog árteréből kimagasló, enyhén tagolt hegyláb felszín, majd tereplépcsőkkel szabdalta hegységelőtéri lejtő fölött meredeken kiemelkedő vulkáni kúpok ismerhetők fel, amelyek az említett Eperjes-tokaji hegység vonulat részei. A vidék domborzata völgyekkel, vízfolyásokkal erősen tagolt, alacsony középhegység. Hegyalja az Alföld és a hegyvidék találkozásánál, egy ősi törésvonal mentén jött létre, amelynek vulkáni működése máig alapjaiban határozza meg a talajszerkezetet. Ez a vulkáni működés kb. 14-15 millió évvel ezelőtt kezdődött a miocén korban, és kb. 9-10 millió éve fejeződött be.

A régió klímája inkább hűvös, mint meleg, noha jó évszakokban melegebb és hosszabb ősök jellemzik, mint a hasonló szélességi fokú többi magyar borvidéket. Az évi középhőmérséklet +9-10 °C, +21 °C júliusi és -3 °C januári középhőmérsékletekkel. A terület kedvező déli-délkeleti fekvése, a vidék fölött észak-északnyugat felé magasodó hegylánc különleges védettséget nyújt, amely a szőlőtermő területeken a rendkívül kedvező mikroklima kialakulásához hozzájárul. Általában hosszú, napfényes nyár és száraz, napfényes ősz a jellemző, évi átlagos csapadékmennyiség 5-700 mm, jelentős kora nyári maximummal. A párás őszi időjárás kedvező a szőlő nemesrothadására, aszúsodására, amennyiben kellően érett és ép bogyókat ér. Ezt a párásságot, illetve a speciális helyi gombaflóra kialakulását és elterjedését elősegíti a Bodrog és a Tisza erősen vízpárás mikroklimája és az, hogy viszonylag szélárnyékos területről van szó.

Alapvető földtani képződményei a miocén vulkáni tufák és lávaközetek. A vulkáni közetek szinte teljes átmenete megtalálható itt, amelyek főként szilícium-dioxid tartalmukban különböznek, riolit, riodácit, dácit, andezit. A lávaközetek mellett piroklasztitok (szórt vulkáni törmelékek, vulkáni bombák, tufák) nagy tömegben fordulnak elő. A feláramló hévizekkel nagy mennyiségű alkália (K és Na), valamint sokféle nyomelem vándorolt a felszínre. A déli hegységperemre sokkal később, a negyedidőszak során széles félkörben szélfúttá lősz rakódott le (elsősorban a Kopasz-hegyre jellemző).

A talajtakaró a negyedidőszakban alakult ki, a meredek hegyoldalakon vékony a talaj, többnyire andezittörmelékekkel kevert, nehezen megmunkálható, a lapos völgyekben vályogos lejtőtörmelék, glaciális vályog, löszvályog. A könnyen málló vulkáni kőzetüveg málladéka folyamatosan hozzákeveredik a ma is képződő talajhoz, annak nyomelem tartalmát gazdagítva. Rendkívül változatosak talajukat tekintve a borvidék egyes részei, talán ennek is köszönhetik a medencék a rájuk jellemző egyediségüket. Legjobb a vulkáni kőzetek (andezit és riolituffa) málladékból keletkezett agyagos nyiroktalaj (pl. Mádi-medence), ez adja a „legtartalmasabb bort”. Vörös színét a vas-hidroxid adja, a vizet nehezen szívja be. Valamivel kisebb értékű talaj a löszből képződött „sárga föld” (pl. Kopasz-hegy), amelynek fajtái: lejtőlösz, löszvályog és homokos lösz. Jó vízgazdálkodású, jó vízáteresztő, alacsony mésztartalmú.

A kőpor erősen átkovácsodott kőzetekből és horzsakőből keletkezett, mechanikai mállás eredményeként. A fehér riolitnak, a horzsakőnek és a perlitnek finomszemcsés törmeléke. A vizet nem tárolja, kevésbé kötött, nem képlékeny, hőkapacitása rossz, ezért a szőlőtőke szárazságban hamar kiszárad benne, télen pedig kifagyhat.

A borvidéken korábban sok fajta volt jelen, előfordult olyan időszak, amikor több mint száz fajtát jegyeztek, és legalább 20-25 fajtát termesztettek. Ezek között volt például a Bakator, Balafánt, Budai, Gerse, Gohér, Gyöngyfehér, Polyhos, Purcsin, Juhfark. A Tokaji borvidéken jelenleg csak hat, fehérbort adó szőlőfajta engedélyezett, Tokaj névvel ellátott bort csak e fajtákból és ezek házasításából lehet forgalomba hozni. Ezek a Furmint, Hárslevelű, Sárga muskotály, Zéta, Kövérszőlő és a Kabar (Tarcal 10). Az utóbbi száz évben csak az első három fajtát termesztették, manapság is ezek vannak elsősorban a többségben.

Tokaj-Hegyalja aktív turizmusának fejlesztése – jó példák, működő és tervezett fejlesztések

Tokaj és a Hegyalja elsősorban az UNSECO Világörökségi helyszínnek miatt szerepel a hazai turisztikai köztudatban, de az utóbbi évek aktív turisztikai fejlesztéseinek kapcsán már azok számára is felkerült a térképre ez a tájegység, akik nemcsak a gasztronómia és a történelmi látnivalók miatt érkeznek ide, hanem aktívan szeretnék eltölteni a szabadidejüket.

A Nemzeti Aktív Turisztikai Stratégia 2030 azt a megállapítást teszi, hogy a hatékony és fenntartható turizmusfejlesztéshez szükséges a minőségi, helyben elérhető szolgáltatási és termékszínvonal erősítése és megtartása, valamint olyan egységes szolgáltatási hálózatok létrehozása, amelyek – összehangolt információs és kommunikációs csatornákkal kiegészülve – a helyi gazdaság és társadalmi jólét mozgatórugójaként funkcionálhatnak. Az aktív turisztikai vonzerők egyik legfontosabb feltétele a rendezett útvonalhálózat. Ezt az útvonalhálózatot mérték fel és fejlesztették az elmúlt időszakban több túratípust érintően a térségben található látnivalók könnyebb elérhetőségének érdekében a központi költségvetésből és az Európai Unió által biztosított fejlesztési forrásból a helyi önkormányzatok, turisztikai szereplők és

az Aggteleki Nemzeti Park, illetve a Magyar Kajak-Kenu Szövetség szakemberei. Ezen fejlesztések tartalmát és hatásait mutatjuk be az alábbiakban.

A Tokaj-Hegyalja aktív turisztikai kínálata, adottságai

Tokaj-Hegyalja egyedülálló természeti értékekkel rendelkezik. Az egykori vulkáni működés által létrehozott hegyláncolat nemcsak kiváló bortermő vidék, hanem csodálatos gyalogtúrák és kerékpártúrák vezetnek erre. A legszebb útvonalak az emblematikus tokaji Kopasz-hegyre vezetnek fel, ahonnan csodás kilátást élvezhetünk az alattunk elterülő tájra – a Bodrog és a Tisza völgye, valamint a Zemplén hegyei és az Alföld felé. A másik fő attrakció, ami a térség legtöbb aktív turistáját vonzza, a Sárospatak felett található Megyer-hegyi tengerszem. Az egykor malomkőbányaként működő, mára a csapadékvíz által feltöltött tó felett az elmúlt évek fejlesztéseinek köszönhetően izgalmas via ferrata útvonalak vezetnek az egykori bánya falán, a tengerszem felett pedig egy új kilátó várja a látogatókat.

A történelmi borvidéken található, borkészítésről híres települések között – mint Tolcsva, Erdőbénye vagy Mád – alacsony forgalmú, kerékpártúrázásra kiválóan alkalmas közutak vezetnek. Ezeken látványos és gazdag látnivalókkal csábító kerékpártúrákat tehetünk, a Kopasz-hegy déli karéját pedig külön pályán vezető, biztonságos kerékpárút segítségével járhatjuk be.

A Bodrog folyó a Tisza jobb oldali mellékfolyója, amelynek forrásfolyói Szlovákiában találhatók. A lassú folyású, szelíd folyó Tokajnál ömlik a Tiszába, teljes hossza 65 km, magyarországi szakaszának hossza 51 km. A Bodrogot táplálják a Zemplén-hegység keleti oldalán futó patakok: a Hotyka-patak, a Tolcsva, a Bózsza, a Ronyva. Tekintve, hogy az ország leglassabb folyású folyója, ideális terep a kezdő vízitúrázók számára. A Bodrog mellett Tokaj-Hegyalja aktív turisztikai kínálatát erősíti a Tisza, hiszen a csodás vízitúrákra indulhatunk Szabolcsból vagy Balsárról, amelynek Rákamaz vagy Tokaj képezheti a célpontját.

Kerékpártúra fejlesztések

A Nemzeti Kerékpáros Stratégia 2030 megállapítja a hazai kerékpáros turisztikai fejlesztések fő irányvonalát. A Stratégia fő célkitűzése, hogy magas színvonalú országos és térségi kerékpáros útvonalhálózatok kialakítása és fenntartása valósuljon meg. Ez a célkitűzés a Tokaj-Hegyalja térségében egy, a teljes Kopasz-hegyet körbejáró kerékpáros útvonal kijelölésével valósult meg, amely Tarcal és Tokaj, illetve Bodrogkeresztúr és Tokaj között új, külön pályatesten vezető kerékpárút építésével jött létre. A külön pályatesten vezetett kerékpárút a legbiztonságosabb közlekedési mód, így a turisztikai szempontból legfrekvenciáltabb, legnépszerűbb településeket ilyen útvonal köti össze. Tarcal és Bodrogkeresztúr között alacsony forgalmú, de nagyon látványos közútszakaszon jelölték ki a kerékpáros nyomvonalat, amelyen iránymutató táblázás és útburkolati jelek felfestése segíti a tájékozódást és a biztonságos közlekedést.

Emellett a Stratégia kiemeli az egyes aktív turisztikai túratípusokhoz kapcsolódó speciális szolgáltatások biztosítását megfelelő mennyiségben és sűrűségben. Ezt a

célt több helyszínen elhelyezett, kisebb javításokra alkalmas szervízoszlop kihelyezése segít elérni, illetve e-kerékpárosok számára használható töltőpontok növelik az ide érkező turisták kényelmét.

Gyalogtúra fejlesztések

A térség legfontosabb gyalogtúra útvonalain folyamatos jelzésfestéssel, iránymutató táblák kihelyezésével biztosítja a gyalogos turisták tájékozódását a Magyar Természetjáró Szövetség a helyi illetékességű tagszervezete révén. A Sárospatak felett emelkedő Megyer-hegyen jött létre a térség legfontosabb új attrakciója – a csodás körpanorámát kínáló kilátó és az egykori malomkőbányában található via ferrata útvonal kiépítése. Több, különböző nehézségű útvonal vezet végig a sima sziklafalon, kiépített fogásokkal, lépésekkel végigsegítve a folyamatos biztosítást szolgáló drótkötélpálya mentén. A via ferrata útvonal legizgalmasabb részei azok a látványos drótkötél-hidak, amelyek segítségével átkelhetnek a kalandvágyó turisták a tengerszem vízfelszíne felett egyensúlyozva a bánya egyik oldaláról a másikra a magasban. A helyszínen lehetőség nyílik felszerelés bérletére és vezetett túrákra.

Vízitúra fejlesztések

A legendás Tisza és a szelíd Bodrog az itt élőkben, innen származókban kellemes emlékeket idéz: kamaszkoruk legszebb vízitúra élményeit, homokpadokon strandolást, tábornüzeket, bográcsozásokat. Akkor romantikus, nomád körülmények között járták be a Tiszát és a Bodrog folyót, mára azonban az aktív turizmus igényei megváltoztak. A táj és a környezet azóta nagyon vonzó: a Tisza egyedülállóan szép és természetvédelmi szempontból kiemelten értékes vizes élőhelyekkel rendelkezik, változatos és vadregényes folyók várják az ide érkező természetkedvelőket. A lomhán, kényelmesen kanyargó Bodrog nyugodt vizétől egészen a gyorsabb folyású szakaszokkal rendelkező Felső-Tisza szakaszig vízitúra helyszínek széles skálája várja az ide érkezőket, itt biztosan mindenki megtalálja a tudásának és erőnlétének megfelelő kihívást.

A Nemzeti Víziturisztikai Stratégia irányelveinek megfelelően, a Tisza és a Bodrog mentén több ponton kiépített vízitúra megállóhelyek találhatók, ahol akár felszerelést és a túrázáshoz szükséges kajakot és kenut bérelhetünk. Különösen a pandémiás időszak alatt nőtt meg a szabadidős szolgáltatásokat kínáló helyszínek népszerűsége, az élénkebb társadalmi igény, amely további fejlesztéseket és kapacitás-bővítést szolgáló beruházásokat vont maga után. Ezen helyszínek közül a legkiemelkedőbb és a legszelebb szolgáltatási kört a Tokaji Vízitúra Központ nyújtja, amely hálózatban működik a Bodrogon megvalósult útvonal-fejlesztéssel és a Bodrogzug komplex turisztikai fejlesztésében létrejött megállópontokkal.

Útvonalfejlesztés a Bodrogon

A Bodrog a magyar történelem fontos helyszíneit köti össze – Sárospatak reneszánsz várkastélyát, a bortermeléséről híres Olaszliszkan keresztül, a Közép-Európa legna-

gyobb pincerendszerével büszkélkedő Szegi településén át, a csodarabbi sírját őrző Bodrogkeresztúron keresztül a *Himnuszban* megénekelte Tokaj városáig. A folyóparti települések összefogásának köszönhetően a Területfejlesztési Operatív Program keretében egy olyan, több helyszínen megvalósuló útvonalfejlesztési projekt jött létre, amely kikötőpontok létesítésével lehetőséget biztosít a folyón túrázók számára, hogy biztonságosan és kényelmesen ki tudjanak kötni az említett településeken, ha vízitúrájukat megszakítanak a látnivalók felkeresése vagy élelmiszer utánpótlás beszerzésének céljából. A kikötőpontokat a települési önkormányzatok üzemeltetik, ők felelnek azért, hogy tavasszal vízre tegyék a pontonokat, majd a szezon végétével téliesítve legyenek.

A Tokaji Vízitúra Központ fejlesztése

A Bodrogzug kapujának számító Tokaji Vízitúra központot két ütemben fejlesztette a Magyar Kajak-Kenu Szövetségből és Tokaj Város Önkormányzatából álló konzorcium. A GINOP 7.1.2 „Felső-Tisza vízi turizmusának komplex fejlesztése” című projektben megvalósult a közösségi tér, a mosdók és az öltözők, valamint a csónakház építése. A csónakházban üvegszálas és strapabíró műanyagból készült négy személyes kenuk, egy- és kétszemélyes kajakok, illetve hagyományos és pedálos SUP deszkák beszerzésére került sor, amelyekhez evezőlapátot és mentőmellényt biztosítanak. Emellett két, egyenként tíz fős kapacitású sárkányhajó is a flotta részét képezi.

A Felső-tiszai vízi turisztikai fejlesztés című, GINOP-7.1.9-17-2018-00013 azonosítószámú projekt keretében pedig három, összesen 39 vízitúra eszköz tárolására alkalmas hajótároló jött létre. A már meglévő flottát újabb kenukkal és kajakokkal egészítették ki, valamint megtörtént az aktív turisztikai programok szervezéséhez szükséges kisbusz, hajószállító vontató és a csoportok kísérését szolgáló motorcsónak beszerzése. Az újabb beruházás az előző eredményeit kiegészítve növeli a Bodrog és a Tisza felső szakaszának turisztikai vonzerejét. A bázison a felszerelésbérlet mellett lehetőség nyílik átöltöztetésre, a túrázás utáni zuhanyzásra, közösségi tér használatára, oktatások, tréningek szervezésére, s elérhető a túravezetés és a hajószállítási szolgáltatás igénybevétele. 2023 tavaszától 16 elektromos kerékpár bérletére van lehetőség, ami újabb szolgáltatással bővíti a Tokaj-Hegyalja aktív turizmusának kínálatát.

Rakamaz, Zenit Vízibázis fejlesztése

Rakamazon a Zenit Vízibázist fejlesztették a GINOP 7.1.9 programból, amely az előző fejlesztési ciklus beszerzéseinek nyomán modern vízieszközökkel szolgál turistáinak. A vízitúra megállóhely megújult épületében közösségi térrel, elsősegély szobával, öltözővel, vizesblokkal várja a vízitúrázókat. A fejlesztés keretében hat vizesblokkal ellátott öltöző egységgel bővült a bázis. Emellett hat öltözőszobában került kialakításra egy akadálymentes pihenő, valamint férfi és női, illetve családi és személyzeti öltöző, továbbá a családbarát baba-mama szoba. Az épület bejáratának akadálymentes megközelítése rámpával biztosított. Az épületben a túrázók számára férfi és női mosdót, valamint két közösségi teret alakítottak ki. Rakamaz kiváló célpontja a Dombrádról

vagy Szabolcsból induló vízitúráknak, de akár innen is evezni indulhatunk a közeli Tokajba vagy Tiszatardosra. A fejlesztés általános célja, hogy a Felső-Tisza hazai víziturizmusban népszerű helyszínein emelkedjen a szolgáltatási színvonal, a szabadidejüket a természetben töltők számára pedig kényelmes bázisok jöjjenek létre.

További fontos cél, hogy a Bodrog mentén és a Felső-Tisza térségében mérhető látogatószám-növekedés jöjjön létre, amely segíti a helyi vállalkozások fejlődését. A helyszíneken az építési beruházás és a bérelhető eszközök beszerzése, valamint a programszervezés mellett megvalósul a hatékony szemléletformálás, amely szélesebb társadalmi rétegekkel ismerteti meg a vízitúrázás szépségeit. A projekt online és offline kommunikációjának fontos feladata továbbá, hogy bemutassa a helyszínt és a megvalósuló fejlesztéseket és felhívja a figyelmet a térség aktív turisztikai lehetőségeire.

A Bodrogzug komplex turisztikai fejlesztése

Tokaj-Hegyalja egyedülálló természeti értéke a Bodrogzug. Magyarországon máshol nem található olyan épségben megmaradt ártéri vizes élőhely, amely ilyen eredeti állapotában megőrződött volna, hiszen a múlt századok nagy szabályozási munkálatai miatt a folyók hullámtere lecsökkent, a gátak közé szorított, kanyarulatait elvesztett folyók megszűntek természetes élőhelynek lenni, eltűntek a hatalmas ártéri erdők, a nedves rétek és mocsarak. A Bodrogzug ezzel szemben megőrizte az ősi állapotot, amelyet az Aggteleki Nemzeti Park szakemberei által létrehozott és üzemeltetett Bodrogzug Tanösvény mutat be a látogatóknak. A Bodrogzug komplex turisztikai fejlesztése projektben tájékoztató táblák rendszere, és vízen, kerékpáron, illetve lóháton bejárható aktív turisztikai útvonalhálózat jött létre, amelyet az Aggteleki Nemzeti Park online és nyomtatott formában elérhető kiadványa mutat be. Fontos megjegyezni, hogy a terület természeti értékeinek megőrzése érdekében és az emberi tevékenység által okozott zavaró tevékenység kezelésének okán a Bodrogzugba látogató turisták számát limitálják. A védett területre csak előzetes jegyvásárlás után lehet belépni, az egy napon a Bodrogzugba belépők számát korlátozzák. A bodrogzug.hu weboldalon online megvásárolható jegyeket az Aggteleki Nemzeti Park kollégái folyamatosan ellenőrzik a helyszínen, ezzel biztosítva, hogy ne jelentkezzenek a népszerű turisztikai célpontokon jellemző túlturizmus káros hatásai.

Összességében elmondható, hogy a Tiszán és a Bodrogon olyan víziturisztikai hálózat jött létre, amely európai színvonalú: minőségi felszerelést kínáló megállóhelyekről indulhatunk túrázni. Ezek a helyszínek biztosítják azt a lehetőséget, hogy biztonságosan, méltó körülmények között fedezhessük fel a Bodrog és a Tisza természeti értékeit és vízi úton is lehetőség nyílik bejárni a Tokaj-Hegyalja térség legszébb történelmi emlékeit, kulturális, gasztronómiai látnivalóit.

A közeljövőben várható fejlesztések

Az elkövetkező, Európai Unió által finanszírozott fejlesztések tervezett iránya a kerékpáros szolgáltatások számának további növelése lesz, emellett a kerékpárosbarát szálláshelyek számának emelése, együtt a szolgáltatók folyamatos edukációjának bizto-

sításával. A közeljövő nagy tervei között szerepel a tokaji Kopasz-hegy csúcsára vezető kabinos felvonó és kilátópont építése, amely nagyban hozzájárulna a gyalogos turisták számának növeléséhez, hiszen ez az attrakció az átlagemberek számára elérhetővé tenné a hegyen vezető útvonalakat és önmagában is kalandot kínálva növelné a gyalogtúrázás iránt érdeklődők számát. A vízitúrázók számára a legfontosabb fejlesztés a Bodrogzugi Főcsatorna teljes hosszában hajózhatóvá tétele lenne, emellett Zalkod térségében egy újabb madármegfigyelő torony építése kínálhatna újabb vonzó attrakciót. Ha a Bodrogköz és a Tisza folyó között létre jönne egy olyan kapcsolat, amely lehetővé teszi a vízitúrázók számára, hogy a Tiszán folytassák útjukat Rakamaz és Tokaj felé, mintegy körtúrát teljesítve, nagyban megnövelné a Bodrogzug népszerűségét és a Tokaj-Hegyalja aktív turisztikai kínálata újabb vonzó lehetőséggel lenne gazdagabb.

Irodalom

- A Bodrogzug Tanösvény. Aggteleki Nemzeti Park Igazgatóság, Aggtelek, 2021.
- Aktívan a borvidék dűlőin. Tokaj-Hegyalja és Bodrog-völgye. Aktív- és Ökoturisztikai Fejlesztési Központ Nkft., Budapest, 2021.
- Balassa Iván: Tokaj-Hegyalja szőleje és bora. Történeti-néprajzi tanulmány. Tokaj-hegyaljai Állami Gazdasági Borkombinát, Tokaj, 1991.
- Bányai Gábor Botond – Ercsey Dániel – Mészáros Gabriella – Tompa Imre: Nagy Magyar Boratlasz. Mountner & Pitman Kft., Budapest, 2012.
- Baráz Csaba – Kiss Gábor (szerk.): A Zempléni Tájvédelmi Körzet. Abaúj és Zemplén határán. Bükk Nemzeti Park Igazgatóság, Eger, 2007.
- Boros László: Tokaj-Hegyalja szőlő- és borgazdaságának földrajzi alapjai és jellemzői. Észak- és Kelet-Magyarországi Földrajzi évkönyv 3. Miskolc-Nyíregyháza, 1996.
- Botos Ernő Péter – Marcinkó Ferenc: Tokaj Boratlasz. Bor-kép, Budapest, 2005.
- Frisnyák Sándor: Tokaj-Hegyalja történeti tájhasználat és térszerkezete (895–1920) = Zempléni Múzsza, XXIII. évf. 2. szám, 2023. nyár, 5–15. o.
- Nemzeti Aktív Turisztikai Stratégia 2030. Aktív- és Ökoturisztikai Fejlesztési Központ Nkft., Budapest, 2022.
- Nemzeti Kerékpáros Stratégia 2030. Aktív- és Ökoturisztikai Fejlesztési Központ Nkft., Budapest, 2022.
- Nemzeti Víziturisztikai Stratégia. Helyzetfeltáró munkarész. Aktív- és Ökoturisztikai Fejlesztési Központ Nkft., Budapest, 2022.
- Szabó József – Török István (szerk.): Tokaj-hegyaljai album. Tokaj-hegyaljai Bormívelő Egyesület, Pest, 1867.
- Szabolcs Márton – Zsolyomi Tamás: Tájak találkozása. Tokaj és környéke természeti értékei. Tokaji Természetvédelmi Egyesület, Tokaj, 2011.
- Zelenák István: A tokaji aszú titkai. Agroinform kiadó, Budapest, 2012.

KOVÁCS Zsolt

Címerekről és címertervezésről

„Szépséges jel pajzsodon” címmel reprezentatív szakkönyv látott napvilágot 2022-ben Miskolcon, Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye, valamint a történeti Abaúj-Torna, Borsod, Gömör-Kishont és Zemplén vármegyéik települési pecsétjeinek és címereinek ábráival és szöveges leírásaival. A kötetet szerkesztette, a rajzokat és a címerleírásokat Kovács Zsolt készítette. Az alábbiakban az általa jegyzett, a mű 8–13. oldalain olvasható bevezető írásokat közöljük. Lapszámunk illusztrációit – a Kovács Zsolt által tervezett települési címereket – ugyancsak e kötetből vettük át. Bár a közreadott szövegben a szerző sok tekintetben megvilágítja munkájának előzményeit és mozgatórugóit, indokoltnak tartjuk személyének részletesebb bemutatását.

Kovács Zsolt általános iskolai tanár, képzőművész, szerkesztő, politikus Miskolcon született, 1968. április 23-án. A Zalka Máté Gépipari Műszaki Szakközépiskolában tett érettségi után Sárospatakra került, ahol a Comenius Tanítóképző Főiskolán, rajz szakkollégistaként, 1989-ben általános iskolai tanítói oklevelét szerezett. Ongán az általános iskolában rajzot és történelmet tanított, közben rendszeresen továbbképezte magát: az egri tanárképző főiskolán rajz szakos tanári diplomát szerzett, majd egymás után elvégezte a Magyar Iparművészeti Főiskola vizuális kommunikáció, környezetkultúra, múzeumpedagógia és iskolai környezetkultúra posztgraduális képzéseit. Bekapcsolódott a helyi képviselőtestület és több civil szervezet munkájába, helyi és megyei sajtóorgániumok munkatársa, szerkesztője lett, utóbb az ongai művelődési ház művelődésszervező-igazgatója. Emellett helytörténeti kutatásokat folytatott, amelynek eredményeit folyamatosan publikálta; könyveket, szobrokat, emléktáblákat tervezett; a megye számos településének címerét elkészítette. Az ezredforduló óta szakpolitikusként dolgozik: előbb regionális ifjúsági, illetve felnőttképzési vezető, később a megyei önkormányzat elnöke, illetve a miskolci önkormányzat polgármesteri kabinetjének tisztviselője, kormányfőtanácsos. Évek óta szerepet vállal a Fidesz – Magyar Polgári Szövetség munkájában, jelenleg a párt észak-magyarországi regionális igazgatója. 2022 óta országgyűlési képviselő, a parlament kulturális, valamint mezőgazdasági bizottságának tagja. Szakmai munkásságát 2015-ben Magyar Ezüst Érdemkeresztrel ismerték el. Ugyancsak az ő szerkesztésében jelent meg Miskolcon 2022-ben a „Nemesi címereslevelek Borsod vármegye levéltárából” című kötet (összeállította: Bodnár Tamás, Kiss József és Tóth Péter; kiadja a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Önkormányzat és a Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára). (a szerk.)

Rövid címertan

A címerek olyan pajzsra helyezett, mértani formákból és stilizált képekből meghatározott szabályok szerint megszerkesztett, örökölt vagy tartós használatú színes jelvények, amelyek tulajdonosaik – természetes és jogi személyek – azonosítására szolgálnak.

A címerek a 12. században Nyugat-Európában alakultak ki és a lovagi fegyverzet fő elemeit jelenítik meg. Ennek megfelelően részeik: 1. a címerpajzs, 2. a sisak a sisaktakaróval, 3. a sisakdísz, 4. a külső díszek (pajzstartó, rangjelző korona, címerpalást, címersátor, jelmondat vagy csatakiáltás). Ezen elemek közül a címer fő része a pajzs a díszített sisakkal, a többi kiegészítő elem. A sisakdísz leggyakrabban a címerpajzs ábráját ismétli, eredetéből következően azonban nem mindig stilizált formában.

A címerpajzs alakja az élő heraldika korában a valóban használt pajzsformákat utánozta, míg a hanyatló heraldika időszakában egyre inkább dekoratív elemmé vált. A leggyakoribb pajzsformák a háromszögletű, a csücskös talpú, a kerek talpú vagy doborpajzs, a tárcsapajzs, a hegyes talpú, az ovális, a kerek vagy tatárpajzs, a lőfőpajzs, a rutapajzs. Ez utóbbit elsősorban a nők használták. A pajzs állása lehet egyenes vagy döntött. A pajzsok egymás mellé rendelhetők, illetve egy pajzsra több címer egyesíthető.

A sisak lehet zárt (csupor-, csöbör- és csőrsisak), illetve nyitott (rostélyos vagy tornasisak). Elengedhetetlen része a sisaktakaró, amelyet sisakkorona vagy tekercs kapcsol a sisakhoz. A sisakdísz legtöbbször, de nem minden esetben azonos a pajzsra látható címerképpel vagy annak részletével. Ha a pajzsra látható kép mesteralak, akkor azt segéd-sisakdísz (saszárny, bölényszarv stb.) ábrázolja. Szemben a pajzsra látható stilizált képpel, a sisakdísz általában plasztikusan ábrázolt. A címertartók közül leggyakoribbak az emberalakok, a képzelte és valódi állatok, illetve a növények.

A heraldikai mázak két csoportra oszthatók: fémekre és színekre. A heraldika két fémet használ: az aranyat és ezüstöt, amelyeket a sárga és fehér szín helyettesítheti. A korai heraldika négy színt használt: ezek a vörös, a kék, a zöld és a fekete, amelyekhez a hanyatló heraldika korában a barna, a bíbor és a narancs járult, illetve bizonyos címerképeket természetes színeikben alkalmaztak. A felsorolt színek és fémek grafikai jelzéssel is ábrázolhatók. A címer borításai közé tartoznak a préme (pl. hermelin – ellenhermelin, evet (mókus) – ellenevet) is, ezek azonban a magyar heraldikai gyakorlatban igen ritkán fordulnak elő. A heraldika színszabályai szerint egyazon címerben egy színnek csak egy árnyalata használható. Ugyanilyen fontos szabály, hogy színre szín, vagy fémre fém nem kerülhet. Az élő heraldika korában a címerképeket természetes színük helyett az ahhoz legközelebb álló heraldikai színnel ábrázolták. A címerábrák két csoportra oszthatók: mesteralakokra és címerképekre. A mesteralakok a címerpajzsra a mértani vonalakkal történő, szabályos felosztása során jönnek létre. Az osztóvonal – egyebek mellett – lehet egyenes, hullámos, fodros, felhős, fogas, lépcsős, ormós, mankós.

A pajzs vízszintes vonallal való osztása a vágás, függőleges vonallal való osztása a hasítás, haránt vonallal való osztása a harántosztás (régies nevén a szelés). Páros számú vonallal való vágás esetén pólyák, hasítás esetén cölöpök, szelés esetén harántpólyák jönnek létre, amennyiben a pajzson két máz váltakozik. A pólya és cölöp akkor lebegő helyzetű, ha nem érinti a pajzs széleit; ha csak egyik vége érinti a pajzs szélét, akkor az ellenkező irányba mutató. A pólya és cölöp lehet kockából összerakott, lékelt, mesteralakokkal vagy címerképekkel megrakott, szétvágott, széttolt vagy megtört. A pajzs osztóvonalai lehetnek nem párhuzamosak is; az ilyen módon létrejött pajzsok közül legfontosabb a negyedelt, a gerezdelt, a rámás pajzs. Ugyancsak a pajzs illeten való osztása a gallérozás, a süvegezés, az ékkel való osztás. Nem párhuzamos vonalakkal létrehozott mesteralak a szarufa, a ruta, a telek, az ágas, a villa. Kör alakú mesteralak a bizánci (amely mindig fém) és a lepényes (amely mindig szín).

Különleges címerábra a kereszt, mivel mesteralaknak és címerképnek egyaránt felfogható: ha szárai érintik a címerpajzs széleit, akkor az előbbiek, ha nem érintik, az utóbbiak közé szokás sorolni. A szárok helyzete, száma, aránya, vége alapján számtalan fajtáját különböztetjük meg: Szent András-, Szent György-, Szent Jakab-, Szent Lázár-, Szent Antal-kereszt, latin, görög és orosz kereszt, kettős- vagy lotharingiai kereszt, horgas, nyilas, horgonyvégű, mankós, keresztvégű kereszt, máltai, pápai, Toulouse-i, jeruzsálemi, villás kereszt – és még folytathatnánk.

A címerképeket három nagy csoportra szokás osztani: 1) valóságos és képzeletbeli élőlények; 2) természeti képződmények; 3) ember alkotta tárgyak. Ami az élőlényeket illeti, gyakoriak az emberek vagy az emberi testrészek ábrázolásai. Kezdetektől szívesen emeltek címerbe szenteket, fegyveres vagy különféle foglalkozású férfiakat. Főleg a magyar címertani gyakorlatban népszerű a lovas ábrázolás. Sokszor találkozunk testrészekkel: legtöbbször karral, amely valamit – szablyát, más fegyvert, szőlőfürtöt, búzaszálat – tart. Az emberalakok ábrázolásánál fontos szabály, hogy az síkban történjék. Ha az alak deréktól felfelé látható, növekvőnek, ha csak az egyik fele látható, előtűnőnek nevezzük. A négylábú állatok csaknem mindegyike lehet címerkép, leggyakoribb azonban az oroszlán (innét a mondás, amely szerint, akinek nincsen címere, az oroszlánt visel). Az állatok lehetnek ágaszkodó, lépő, fekvő, ugró és más helyzetűek. Ábrázolásuk nagymértékben stilizált. Sok állat ábrázolása sajátos szabályokat követ: így például a leopárd szembe néző oroszlán, a tigris csak tükörrel ábrázolható, a heraldikai párduc szarvakat visel és lángot fúj. A szárnyas állatok közül legnépszerűbb a sas, amelynek ábrázolása – az oroszlánéhoz hasonlóan – szintén rendkívül stilizált. A madarak egy részének az ábrázolása ugyancsak kötött: a daru egyik lábában mindig követ tart, a pelikán úgy jelenik meg, hogy fiókáit a vérével táplálja, a strucc általában lópatkót tart a csőrében. Halak, rovarok, kagylók, csúszómászók ugyancsak gyakori címerképek. A képzeletbeli lények közül leggyakoribbak az egyszarvúak, a griffek, a fönix, az összetett lények (sellő, haltestű kutya, sasember), a sárkány, a baziliskusz, a pegazus, a szárnyas bika.

A növények közül a heraldikai rózsa és liliom ábrázolása a leginkább stilizált, jól-lehet ábrázolható természetes formában is. A fák ábrázolására jellemző, hogy leveleik, terméseik aránytalanul nagy méretűek. Gyakran tűnik fel címereken a szőlőfürt, a szőlőtőke, a búzaszál és a búzakéve. Az égitestek közül a nap, a hold (vagy holdarc), az üstökös, a csillagok gyakori címerképek magukban és más címerábrákkal; a csillagok legtöbbször hatsugarúak. Hegyek, halmok, sziklák a magyar heraldikában gyakran a címerkép alátámasztására szolgálnak.

Az ember alkotta tárgyak csaknem mindegyike felbukkan címerképként. Leggyakoribbak a fegyverek (hiszen a címet a viselők többsége vitézségért nyerte adományul), a mesterségekhez tartozó eszközök (különösen a céhek esetében), használati tárgyak, mezőgazdasági eszközök, írással kapcsolatos tárgyak (főleg az egyetemek és értelmiségi foglalkozást űzők esetében).

A színeknek, mesteralakoknak és címereknek eredetileg nem volt semmiféle jelentése, a hasonlóság, a hagyomány és a használat azonban később tulajdonított ilyet nekik. Így például a pólyát a folyóval szokás azonosítani, míg a pelikán, a bárány és olykor az egyszarvú Krisztus-szimbólum lett. A mázak közül az aranyat már az élő heraldika korában nemesebbnek tartották a többinél. Mivel a címerszerzések nagy mértékben összefüggenek a katonai vitézséggel, ezért a lovagi és nemesi címerek természetes módon a hadakozás köréből veszik ábráikat. Hasonlóképpen jár el a kommunális heraldika is: a céhek szerszámokat vettek fel címereikbe, míg a városok

Sajóvamos

a városfal ábrázolásával mutatták be kiváltságos helyzetüket, az egyetemek pedig a tudományra utaltak címerekkel. A városi heraldikában igen elterjedt a védőszentek ábrázolása. A mezővárosok és községek pecsétjeiken – amelyek ábrája a címerekéhez hasonló funkciót töltött be –, szívesen ábrázoltak a megélhetésükre utaló eszközöket és termékeket. Gyakran találkozunk úgynevezett beszélő címerekkel, amelyeknek ábrája közvetlenül a viselő nevére utal.

Bár a címerek kezdetben a fegyverzetten jelentek meg, az idők során funkciójuk megváltozott és egyre inkább díszként szolgáltak. Ennek megfelelően az úgynevezett címerhordozókon tűnnek fel: zászlókon, pecséteken, érméken, épületeken, műtárgyakon, ruházaton, amelyek ezáltal a címer tan fontos forrásai lehetnek.

A címertervezés alapelvei

Az utóbbi esztendőkből – több évtizedes tiltás után – örömdetes módon megnövekedett az igény arra, hogy az egyes települések polgárai azzal is kifejezzék a valódi közösséggé válásuk szándékát, összetartozásukat, hogy településük számára címet választanak. A címer ugyanis kiválóan alkalmas erre a célra, emellett arra is, hogy jelezze: az illető település lakói vállalják a múltat, hiszen a címer történeti műfaj, és bíznak a jövőben, hiszen a címer soha nem a pillanatnak, hanem mintegy az örökérvényűségnek készül. A címer tehát olyan jelkép, amelyet a közösség választ önmaga számára és kifejezésére: a tervezőnek így az a feladata, hogy alapos kutatásainak eredményeképpen olyan címet ajánljon, amely a közösség számára vállalható. Ennek érdekében foglaljuk össze azokat az alapelveket, amelyek a címet megfelelővé, tehát választhatóvá teszik: 1) A címer a heraldika szigorú szabályai szerint szerkesztett kép, s e szabályok az európai tradícióktól némileg eltérő magyarországi hagyományoknak megfelelően kis mértékben lazíthatók, de soha nem hagyhatók figyelmen kívül. 2) A címernek mindig egyszerűnek kell lennie, hiszen a heraldika régi tanácsa, hogy „az viseli a legtöbbet, aki a legkevésbé viseli.” 3) A címernek réginek kell lennie vagy a régmúltat kell felelevenítenie, hiszen ugyancsak általános heraldikai szabály, hogy „mennél régebbi, annál értékesebb.” Ezt a szabályt különösen időszerűvé teszi a közelmúlt tapasztalata, amikor valamennyien láttuk, hogyan váltak az új jelképek előbb tartalmatlanná, s azután hogyan tűntek el az életünkből szinte véglegesen (lásd az ún. szocialista város címereket). 4) A címer legfontosabb funkciója a megkülönböztetés: elvileg sem létezhet két, egymással teljesen azonos címer, hiszen ilyen esetben éppen az alapfunkció nem teljesülne. 5) A települések címerének tartalmi szempontból is követniük kell a hazai és az európai hagyományokat, hiszen ezzel fejezhető ki, hogy közös szellemi örökség részesei vagyunk.

Az elmondottak figyelembe vételével pontosan körvonalazhatók a tervező – ha úgy tetszik: az ajánló – feladatai is. Az tehát, hogy a megfelelő, a vállalható címer megalkotásának kizárólag egyféle, mégpedig a következő útja lehetséges: 1) Ha az adott településnek egyszer már volt adományozott címere, akkor azt kell visszaállítani, lehetőleg változtatás nélkül, illetve csak nagyon indokolt esetben változtatással.

2) Ha nem volt ilyen címer, akkor fel kell kutatni mindazokat a jelképeket, amelyeket az egész közösség, vagy annak egy része egyszer már használt önmaga azonosítására. Ilyen jelképek felbukkanhatnak községi, egyházi, kúriális községi pecséteken, pecsétnyomókon. 3) Ezek a jelképek azonban önmagukban nem címerek, mivel nem tesznek eleget a heraldika számos alapkövetelményének (pl. nincsenek pajzson, nem színesek). Ráadásul túlnyomó többségük nem alkalmas arra, hogy önmagában címerre váljon, mivel a tapasztalat szerint igen egyformák, s így nem biztosítják a megkülönböztetést. 4) Ha nincs önmagában vagy kiegészítésekkel címerre alakítható régi jelkép, akkor a történeti kutatás feladata, hogy olyan hiteles mozzanatot találjon – lehetőleg a régmúltban –, amely jelképezheti a települést. Az ilyennek önmagában vagy jellegénél fogva feltétlenül időtállóknak kell lennie. Az ellenkezőre példa az a „takarítás”, amellyel a közelmúltban a városok igyekeztek megtisztítani címereiket az ipari jelképektől, hiszen nem lehet minden alkalommal címet változtatni, ha megszűnik egy gyár vagy üzem. 5) Elképzelhető, hogy egy adott településen birtokos család vagy személy olyan jelentős befolyást gyakorolt a község életére, hogy címere vagy annak egyes elemei logikus és természetes módon megjelenhetnek a település címerében is: a kutatásnak tehát ezekre a területekre is ki kell terjednie. 6) A címer fő része a pajzs, s ehhez kiegészítő elemek (sisak, oromdíz, korona, címertartók, jelmondat) járulhatnak. A községcímerek a polgári címer kategóriájába tartoznak, ennél fogva nem kell feltétlenül úgy kinézniük, mint egy nemesi-katonai címernek, vagyis legtöbbször megelégedhetünk egyszerű címerpajzzsal: a kiegészítő elemek azonban elvileg módot adhatnak arra, hogy a településről egyebet (régii vármegyéhez, kistájhoz való tartozást, jellegzetes társadalomszerkezetet) is eláruljanak vagy változásokról (pl. községegyesítés) hírt adjanak. Szabad és érdemes élni e lehetőségekkel, különösen, ha rendszert képezhetünk belőlük. 7) Végül a fentebb felsorolt módok valamelyikén megtalált jelképet kell címerre alakítani azoknak a formai és tartalmi szabályoknak megfelelően, amelyekről fentebb már szóltunk. Itt azonban feltétlenül hangsúlyozni kell, hogy a végeredmény, a címer képzőművészeti alkotás és mint ilyen, öntörvényű; a megalkotója köteles a heraldika formai és tartalmi elvárásait követni, de amit ilyen módon létrehoz, az saját művészetének produktuma. Ez az elv egyébként biztosítja, hogy a címer teljesíti alapfeladatát: a megkülönböztetést.

Abban az esetben, amikor címer megújítására vagy új címer tervezésére vállalkozik megyei, városi, falusi önkormányzat, általában figyelembe veszik a korábbi jelképeket. A legtöbb régi címer pecsétnyomókon vagy azok lenyomatain őrződött meg. A 20. sz. elején, amikor a Községi Törzskönyvbizottság hivatalosan megállapította az egyes települések nevét, amelynek során névváltoztatásokkal vagy előnevek adásával megszűntek a teljesen azonos nevű települések, egyúttal a települési jelkép hivatalos alakját is megállapították. A Magyar Országos Levéltár és a megyék, városok, községek levéltári anyaga alapján kitűnő szakemberek vizsgálták meg a régi címeres ábrázolásokat s határozták meg azt a formát, változatot, amely attól kezdve hivatalossá lett. Volt sok olyan település, amely különböző okok (pl. költségkímélés) miatt régi pecsétjének címerábráját elhagyta, illetve újabb (19. századi alapítású) közsé-

gek gyakran nem is igényelték címeres pecsét tervezését. Ez azt jelenti, hogy vannak olyan településeink – köztük 20. században létrejöttek –, amelyeknek sohasem volt pecsétjük, címerük. Falvaink jelentős hányadának sem volt címere, csak olyan köriratos (feliratos) pecsétje, amelyen valamiféle ábrát találunk: többnyire mezőgazdasági eszközöket (ekevas, csoroszlya, sarló, kasza, szőlőmetsző kés) vagy terményeket-növényeket (gabonafélék, nád, virágok). Jó néhány pecsét ábrája voltaképpen szinte teljesen vagy teljes egészében egyező lehetett. Ez azonban a gyakorlatban nem volt zavaró, mert a pecsét felirata (a település neve) révén egyszerű volt megkülönböztetni az azonos (vagy csaknem azonos) ábrájú pecsétet egymástól. Címertervezés során nyilvánvaló, hogy e sablonos ábrák módosításra szorulnak. Egyrészt pajzsba kell őket foglalni (sok pecséten pajzsszerű keretet sem találunk!), másrészt a színeket kell meghatározni, hiszen a pecsétnek nem többszínűnek.

A városok, s még inkább a falvak újabb alkotott címerei között százával találunk olyanokat, amelyek hibásak. Nem egy esetben azért, mert az adott önkormányzat makacsul ragaszkodott a régi, hagyományos, de rossz, olykor primitív formához. A jól megalkotott címer éke lehet az adott közösségnek, a rossz címer viszont nevetség tárgyává válhat. Jó lenne, ha a közösségi jelképekről döntő önkormányzati testületek megértenék, hogy a címertan szabályainak betartása vagy be nem tartása nem lehet vita tárgya! Bár a címerek tekintetében fontos az állandóság, tehát lehetőleg ne változzon az idők folyamán, azonban az újabb címereknél elkövetett hibákat célszerű

lenne kijavítani. Akkor is, ha ez az adott címer jelentős részének, vagy akár az egész címernek a megváltoztatásával jár.

A címertervezés gyakorlatát az is nehezíti, hogy alig akad címertervezéshez értő szakemberünk. Ennek az az oka, hogy csaknem fél évszázadon keresztül a címer úgy-szólván „hivatalból üldözendő”, s később is csak megtűrt, valamiféle ósdi jelképnek számított. Így alig akadt olyan történész, régész, művészettörténész, aki effajta dolgokkal behatóan foglalkozott volna. A régi nemzedék szakemberei lassan elhaltak, a fiatalok közül elvétve találunk olyat, aki alaposabb címertani tudásra (és széleskörű címerismeretre) tett szert. Ám a címertörténeti tudás önmagában a címertervezéshez, a címerek megújításához nem elégséges! Mint ahogy nem azonos az autó tervezés és az autótörténet művelése. Mivel a grafikusok címertani (címertörténeti) ismeretei általában hiányosak, viszont a címertörténészek-címertervezők grafikai tudása általában nem megfelelő szintű, ezért a címeralkotás általában két ember közös munkája: a címertani (heraldikai) szakember és a grafikusé. Mindenekelőtt az ő szaktudásuk, valamint együttműködésük függvénye a jó vagy rossz címer. Másrészt természetesen nagymértékben függ azoktól, akik a címet elfogadják. Ha ezek együttállnak, akkor a település heraldikailag szabályos, történetileg hiteles és esztétikailag elfogadható, egyedi művészeti alkotással büszkélkedhet.

Személyes utóhang

Rajz- és történelemtanárként mindig foglalkoztatott a címertan, de az igazi lökést ahhoz, hogy címerek tervezésével foglalkozzam, a Magyar Iparművészeti Főiskolán egy heraldikai tankönyv összeállítása adta. 1995-ben, amikor első települési címeremet megterveztem, rendkívül büszke voltam, aztán a dr. Tóth Péterrel való találkozásom rádöbbenett, mennyivel sokrétűbb, komplexebb ez a tudomány, milyen alázattal és felelősséggel kell hozzáállni egy település címerének megtervezéséhez, megfestéséhez. Közel tizenöt év közös munkánk eredménye több mint 150 települési címer Zuglótól Szamoskérig, Hollókőttől Abaújszántóig. Igazán hálás vagyok szakmai irányításaiért, az együttes alkotó tevékenységért. Felbecsülhetetlen tudása a megye településének számos címerén is megjelenik és megőrződik.

Ez a könyv megpróbálkozik azzal a nehéz feladattal, hogy bemutassa a jelenlegi Borsod-Abaúj-Zemplén megye 358 településének rövid történetét, egykori pecsétnyomóikat és jelenleg viselt címereiket, annak leírásával és ahol lehet, magyarázatával. A több mint 25 éves kutatómunka eredménye, hogy csak azon településeknél nincs pecsétábra, amelyeknek egyáltalán nem volt, mivel kialakulásuk vagy létrejöttük miatt nem is lehetett. A történeti leírás az egyes településeknél csak kivonat, hiszen ez a mű nem a települések történelmi múltját kívánja bemutatni, hanem elsősorban a pecsétábrákat, címereiket. A jelenleg elfogadott címereket nem minősítem. Sajnos megyénkben még mindig van több település, amely heraldikailag szabálytalan címet visel. (Egyszer talán meggyőzhető, hogy javítsák ki...) A határon túlra szakadt települések esetében pedig nem mellékeltem

leírást a címerekhez, mivel azok történeti megítélése éles vitákat szülhet, másrészt igen érzékeny terület.

A könyv tematikája öt nagy egységre bomlik. Az első a jelenlegi megye településeinek pecsétlenyomatait és címereiket mutatja be. Három másik fejezet a Trianon után elszakított vármegyérészek településeinek a pecsétlenyomatait és címereit veszi sorra és egy rövid részt szenteltem azon településeknek, amelyek egykor megyénk részét képezték, de ma más megyékhez tartoznak. Ezen felosztásnak köszönhetően lehetőség nyílt a fejezetek nyitásként az egykori vármegyék címereinek bemutatására is.

E kötet hiánypótló, mivel nem csak a jelenlegi megye településeinek pecsétlenyomatait és címereit mutatja be, hanem a határon túlra szakadt településeket is. Azon települések esetében, amelyeknek több előzménye volt, vagy több település egyesülésével jöttek létre, igyekszem minden pecsétjüket bemutatni. 1022 település szerepel a könyvben és ennél lényegesen több pecsétábra, amely így önmagában nívó.

Köszönet illeti mindazokat, akik munkámban segítségemre voltak. Elsősorban a Magyar Nemzeti Levéltár, a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár miskolci központja és Sátoraljaújhelyi Fióklevektára, valamint a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei munkatársainak köszönöm a segítséget. Külön köszönet illeti Bodnár Tamás levéltárost munkám állandó támogatásáért. Ez a könyv nem jöhetett volna létre, ha nem áll mellé Borsod-Abaúj-Zemplén Megye Önkormányzatának elnöke, Bánné dr. Gál Boglárka, és ha nem karolja fel az ötletet Orbán Balázs, a Miniszterelnökség miniszterhelyettese. Köszönöm támogatásukat, mint ahogy a Kormány támogatását a kötet megjelentetésére adott forrásért.

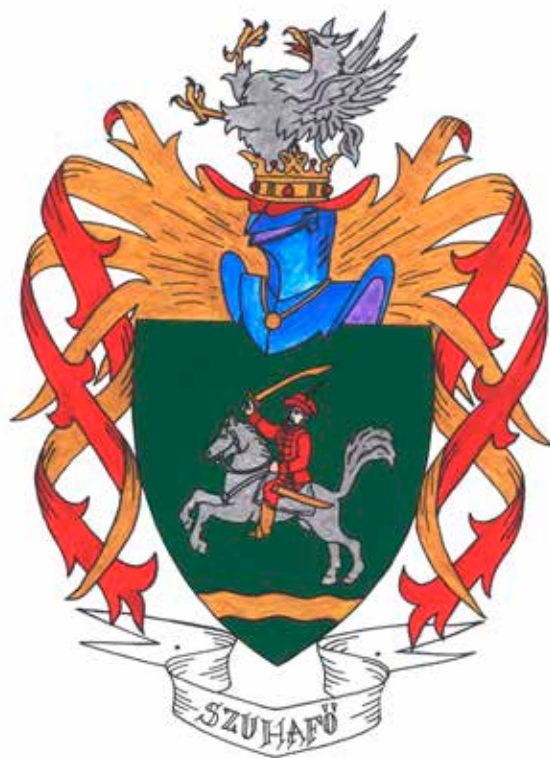
(Kovács Zsolt: Szépséges jel pajzsodon. Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye és a történeti Abaúj-Torna, Borsod, Gömör-Kishont, Zemplén vármegyék települési pecsétjei és címerei. Szerkesztette, a borítótérvet, a rajzokat és a címerleírásokat készítette: Kovács Zsolt. Kép- és forrásgyűjtés: Moravcsik Éva. Leírások: Moravcsik Éva, Papp Ferenc, Margó György. Fotók: Kovács Solt Hunor. Képszerkesztés: Pálincás Patricia, Kovács Solt Hunor. Kiadja a Szövetség Borsod-Abaúj-Zemplén Megyéért Alapítvány, Miskolc, 2022. 504 o. ISBN 978-615-01-0434-8)

KOPASZ Gáborné

Hagyományörzés és tehetséggondozás Cigándon

Cigánd szellemi, kulturális és gasztronómiai öröksége

Cigánd a Bodroghöz egyetlen városa, a cigándi járás központja. A település első írásos említése 1289-ből maradt fent. A települést 1347-ben egy birtokviszályos per kettészakította, így jött létre Kis- és Nagycigánd, amelyeket egyetlen utca választott el egymástól. A falu vezetése, a lakosság egyetértésével 1922-ben döntött az egyesülés mellett, amelyet a Belügyminisztérium jóváhagyott, de a rendezett viszonyok csak 1923-ra alakultak ki. Az évekig tartó helyzet hosszú idő után megoldódott, a falu újból egységes formát öltött.¹

Cigánd 2004-ben kapott városi rangot, de még máig érzékelhető falusias jellege, amelyet igyekszik megőrizni. Elmondható, hogy folyamatos a fejlődés, az innováció azonban a hagyományörzés jegyében valósul meg. Erősen jellemzi a település eseményeit és az újonnan létrehozott materiális javakat is az identitástudat, a helyi vagy nemzeti kötődés. A város vezetése és lakói elkötelezték a térség kultúrájának megőrzése és megismertetése iránt.

Cigánd szellemi, kulturális öröksége rendkívül gazdag, hagyományai ma is élők, amelyek átörökítése minden Cigándon élő számára egyaránt fontos. A hagyományok ápolása folyamatos helyi kezdeményezésekkel történik, amely átgondolt, szervezett folyamat. A nemzeti hagyomány ápolása nem központi elv alapján történik, hanem helyi kezdeményezéseken, öntevékenységen alapszik, ahogy Klaniczay Gábor megfogalmazta: a hagyomány élő erő és nem vitrinbe zárt gyűjtemény.² A megőrzés mellett fontos a hagyományépítés és szerepet játszik az alkotás. A hagyományörzés folyamatos, nem csupán évfordulókhoz kötődik, ugyanakkor az évfordulók méltó megünneplésével is megvalósul az értékek gondozása.

Ha gyűjtésről és megőrzésről esik szó, akkor fontos megemlíteni Kántor Mihály nevét, akinek nagy szerepe volt abban, hogy a cigándi viselet és néphagyományok máig fennmaradtak. Kántor Mihály (1885–1968), a Bodroghöz tudós néptanítója, a sárospataki állami tanítóképző elvégzése után került Cigándra preceptorként, azaz segédtanítóként, majd 1905-ben lett tanító. Fél évszázadon át oktatta a gyermekeket, de az egész település meghatározó személyisége volt. Szenvedélyesen gyűjtötte a Bodroghöz történetét és néprajzát megőrkítő anyagokat, országos hírűvé tette a falu

textilművészetét, megalapította a helyi táncgyűttest, amely a népdal- és táncművelés fennmaradását segítette.³ A *Bodroghközi len- és kendermunkák, szőttek* című műve ma is őrzi a méltán híres cigándi szőttes készítésének minden fortélyát. A Bodroghköz Tájmúzeumáért Alapítvány a mű 2002-ben megjelent második kiadása által őrízte meg a következő generációk számára a kötetet.⁴

A cigándi viseletről ugyancsak érdemes szót ejteni, mivel gazdagon díszített, pompázatos öltözet volt. A cigándi emberek öltözködésének alakulását két nagy korszakra bonthatjuk, az egyik a népviseletben járás időszaka, ami az első világháború előtti időszakot foglalja magában, a másik a városi ruházat megjelenése és a viselet elhagyása (ún. kivetkőzés), valamint jelmezzé válásának korszaka. Ez utóbbi az 1960-as évekkel zárult, amikor az utolsó népviseletben járó emberek eltávoztak. A cigándi népviselet esztétikai értéke a mértékletességben rejlik, a letisztult formák, a tarkaságot mellőző színharmónia, a szerény díszítési mód jellemzi annak ellenére, hogy gazdagon díszített. A férfiak ruhája, ködmöne fekete vagy zöld színű, apró, selyemmel varrott rózsákkal volt díszítve. A nők viselete a különböző életkorokban változó volt. Az idősebb asszonyok egyszínű barna vagy fekete szoknyát hordtak, amelyhez alig díszített derekat viseltek. A fiatalabb asszonyok ellenben változatosan hímzett öltözékben jártak. A lányok haját színes selyemszalagokkal fonták be, a menyecskék színes selyemkendőt kötöttek a fejükre.⁵

Napjainkban a népi viselet a színpadi néptáncbemutatók elengedhetetlen kelléke, így maradt fent az utókor számára, így ismerik meg és viselik az újabb generációk, hiszen a néptáncnak nagy múltra visszanyúló hagyománya van Cigándon. Már óvodás korban megismerkednek a gyerekek egészen közelről a népviselettel, valamint a néptáncal. A Cigándi Néphagyományörző Mesteróvoda nem véletlenül viseli ezt a nevet. A népi játékok, a népviselet, a szőttes készítés, a néptánc átszövi a gyermekek mindennapjait. Az általános iskola alsó tagozatán tanórán kívüli tevékenységként jelenik meg a néptánc, ezáltal pedig a népviseleti ruhadarabok viselése egy-egy fellépés alkalmával, így nevelve a hagyományok megismerésére, ápolására, tiszteletére a diákokat, majd később a tehetséges táncosokból lesznek a ma élő múltként működő Sarkantyús Néptáncgyűttes tagjai.

Az első adatok Cigánd táncéletéről 1905-ből származnak. Ekkor már említést kap a Májusjárás vagy Zöldágjárás, amely máig fennmaradt hagyomány, táncos zenés felvonulás. 1931-ben alakult meg Cigándon az első néptáncsoport Búzavirág néven. 1934-ben csatlakoztak a Gyöngyösbokréta mozgalomhoz. A cigándi táncok ezzel a figyelem középpontjába kerültek, kutatások célpontjává váltak. Kaposi Edit, a település táncainak jeles kutatója *Tánc a bodroghközi Cigándon* címmel írta meg doktori disszertációját 1947-ben, amely mindmáig a legteljesebb összefoglalás a témában.⁶ Ezt követően számos szerző publikált erről.⁷

A Gyöngyösbokréta mozgalom 1931 és 1944 között szervezett falusi táncsoportokat, amelynek az volt a célja, hogy a falusiak felismerjék kultúrájuk értékét. Azokban a városokban, falvakban, ahol Gyöngyösbokréta néptáncsoportok alakultak, a néptánc és a népviselet ismerete intenzívebben maradt fent, mint azokban a fal-

vakban, ahol nem működött ilyen hagyományörző mozgalom. A Gyöngyösbokréta nagyban hozzájárult a helyi hagyományok felértékelődéséhez.⁸

A leggazdagabb népszokás a táncélet szempontjából a lakodalmas volt, ahol a rituális cselekményeket követően reggelig táncoltak, nótáztak.⁹ Ennek is fenntartják a hagyományát, valamint nagy hangsúlyt fektetnek az átörökítésére. A néptáncgyűttes koreográfiáinak nélkülözhetetlen eleme a népi lakodalmas tánc felelevenítése, annak viseletével együtt, illetve a városi rendezvényeken szintén rendre előbukkannak ezek a megörökölt rituálék.

A naptári ünnepeken ugyancsak kínálkozott alkalom a táncra. A legemlékezetesebbek, a fentebb már említett, máig megőrzött hagyományhoz, a május 1-jéhez kötődő májusjárás vagy zöldágjárás néven ismert esemény volt. Ezt minden évben megrendezik a településen. Jellegetes eleme a templom előtt zajló lányok tánca. Ekkor a lányok énekszó kíséretében, szalagokkal, kendőkkel feldíszített ágakkal a kezükben vonultak végig a falun – ma már városon –, meghatározott rendben. A felvonulást követően táncmulatságot rendeztek, amire más alkalmakkor is keresték a lehetőséget, mint például karácsonykor, szilveszterkor, újévkor, a farsangi időszakban, húsvétkor, aratás után, Szent István napján, szüretkor. Bálokat rendeztek, például Katalin napjára.¹⁰ A bálok szintén fennmaradt „szokások”.

Cigándon a 19. század közepétől páros táncként a csárdást táncolták. Mivel korábbi adatok nincsenek, így nem tudni, hogy mikor alakult ki és hogyan fejlődött. Az első utalásokban viszont cigándi keménycsárdásként említik, amely egy egész táncfolyamat elnevezése. A csárdáson belül magyar szólót és párost különböztettek meg. A magyar szóló a tánckezdő férfitáncot, valamint a páros tánc közbeni elengedést és egyedül figurázást jelentette. A csárdás táncolása közben különböző fogásmódokat alkalmaztak, jellemzője a csárdás lépés, a bokázós variációk és a forgások. Az eszközökkel való táncolást nem tartották esztétikusnak, így nem alkalmazták azokat. A 20. században az új stílusú táncok alkották a hagyományos tánckészlet nagy részét. A mulatságokra a legények sarkantyút húztak. A táncokat csapásokkal, változatos csapásvariációkkal, tapssal, gazdag figurázásokkal, mint a bokázó, cifra variációk, lábfejforgató figurák díszítették.

Cigándon a hagyományos táncok jelentős változáson mentek keresztül, idővel egyre szegényesebbé váltak, a díszes, gazdagon díszített táncokat már csak színpadi fellépések alkalmával táncolták. Az idősebbek ma is szívesen táncolják a csárdást, s a fiatalok szintén ismerik és szeretik a táncsoportok működésének köszönhetően. A hagyományos cigándi táncokról táncfilmek maradtak fent, megőrizve a hagyományt és lehetőséget adva a táncok átörökítésére.¹¹ A különböző korosztályú táncsoportok nem csak a városi rendezvények, de országos minősítő versenyek rendszeres résztvevői.

A hagyományos táncművelésben a tánc tanulása spontán módon történt, hiszen a gyermekek látták azt szüleiktől, így megtanulták. Az első tánciskola 1911-ben alakult Cigándon. A táncművelés szervezése a táncsoportokon keresztül valósult meg, így őrítették meg a régi táncok figurakészletét az utókor számára. 1931-ben Kántor Mihály szervezésében kezdték el megtanulni a falu fiataljai a régi táncokat. 1934-ig

a Búzavirág Szövetség tagjaként, majd a Gyöngyösbokréta mozgalomhoz csatlakozva jutottak el számos helyre, ahol megmutathatták tehetségüket, táncos tudásukat és népszerűsíthették a cigándi hagyományokat. Kántor Mihály visszavonulása után életben tartották a táncos mozgalmat. A településre érkező testnevelő tanár, Ureczky Csaba 1963-ban Zemplén Táncgyűttes néven szervezett új együttest a településen, főként pedagógusokból. A táncgyűttes a Bodroglak és más tájegységek táncgyűjteményeit volt hivatott tovább vinni. Koreográfiák között természetesen szerepelt a cigándi csárdás. 1965-ben megalakult a Zemplén Gyermektáncgyűttes, ekkor kerültek előtérbe a gyermekek. A Nagy István által létrehozott és oktatott csoport a gyermektánc-mozgalom élvonalába került, általuk országsszerte megismerték a cigándi táncokat és fenntartották a faluban a tánc szeretetét, megőrizve a régi táncművészetet, felelevenítve a szokásokat. De nemcsak más falvakban, városokban, hanem más országok fesztiváljain is megjelentek.¹² A táncgyűttes 2023-ban ünnepi fennállásának 60. évfordulóját.

A néptáncoktatás fontos szerepet játszik az óvodai nevelésben és az általános iskolai oktatásban, utánpótlást nevel a Sarkantyús Néptáncgyűttes és a Cigándi Gyermek Néptáncgyűttes számára, amelyek helyi fiatalokból, korábbi néptáncos gyermekekből alakult tánccsoportok. Ők emelik a városi rendezvények színvonalát, országosan elismertek, számos díjjal, kitüntetéssel rendelkeznek.

Ha táncról beszélünk, akkor nem hagyható ki Román Sándor, aki Cigánd szülötteként táncos tevékenységével, tehetségével hírnevet szerzett a városnak, méltán lehetünk büszkéek rá. Román Sándor táncművész, koreográfus, színházi rendező, érdemes művész, az ExperiDance Társulat alapítója, jelenleg a Román Sándor Táncakadémia és a Román Sándor Entertainment táncársulat vezetője, nem utolsósorban a Halhatatlanok Társulatának Örökös tagja és Cigánd Város egyetlen élő díszpolgára. Szülei a gyöngyösbokrétás mozgalom néptáncos hagyományőrzői voltak, tőlük örökölte a tánc szeretetét. Tánc tanulmányait Cigándon kezdte a Zemplén Gyermek és Ifjúsági Táncgyűttesben, a 60-as években. Az együttes tagjaként 1978 nyarán kijutott a XI. Világifjúsági Találkozóra, Havannába. A táncgyűttestel szintén ebben az évben részt vett a *Röpülj páva!* népművészeti vetélkedő televíziós döntőjében.¹³

A néptáncok újabb felvirágzása az amatőr népzenei csoportok megalakulásával kezdődött. A népi kultúra valódi újjáélesztése a *Röpülj páva!* című televíziós műsor hatására történt meg, amikor a '60-as években tehetséges énekesek, zenészek, zenekarok kaptak lehetőséget arra, hogy megmutassák a folklór valódi értékét. Ezt követte a '70-es évek táncmozgalma. Ezek a zenei örökségünk megmentésére tett erőfeszítések megváltoztatták a népi kultúra helyzetét.¹⁴

Jelenleg a Bodroglaki Múzeumporta Sőregi Házában virtuális táncoktatásban lehet részünk Román Sándor segítségével, ahol elsajátíthatjuk a cigándi keménycsárdás alapjait. Román Sándor és társulata rendszeres résztvevői a város rendezvényeinek, eseményeinek, ahol táncos produkcióikkal elkápráztatják a közönséget és büszkévé teszik Cigánd lakosságát. 2022. december 28-án Oláh Krisztián, Cigánd város polgármestere és Román Sándor ünnepélyes keretek között írták alá azt a

közszolgáltatási szerződést, amelynek értelmében Román Sándor lett a cigándi keménycsárdás hivatalos utazó nagykövete. A cigándi keménycsárdás a Hungarikumok Gyűjteményében és a Magyar Értéktárban nemzeti értéknek szerepel.

A tánc mellett megjelent a zene, illetve a népi hangszer, a citera, amelyet Cigándon szintén a mai napig használnak. Hagyományát a Csárdás Citerazenekar és Hagyományőrző Énekkar őrzi, akik Téglás Dezső nyugalmazott iskolaigazgató vezetésével méltóképpen őrzik és öröközik tovább a népi hangszer használatát és a cigándi népdalokat. A Széptan Alapfokú Művészeti Iskola cigándi tagozatán oktatják az érdeklődő gyermekek, fiatalok számára, s a tánc mellett a hangszeres bemutatók rendszeres szereplői a rendezvényeknek.

Esett már szó a Bodroglaki Múzeumportáról, amely ugyancsak gazdag múltra tekint vissza. Kántor Mihály 1943-ban próbálkozott egy cigándi ház létrehozásával, az akkori Borsi Kastély Rákóczi Múzeumában. Megkezdte a tárgyak összegyűjtését, de ezekből mára sajnos nem maradt fent semmi. Később, 1987-ben, az általános iskola gyűjtésének köszönhetően a kiscigándi bíró házában készült ideiglenes kiállítás, amelynek értékesebb része visszajutott a tulajdonosokhoz, a kisebb használati tárgyak pedig átkerültek az óvodába, ahol máig néprajzi kiállítás őrzi a korabeli emlékeket. A kiállítás az évek során folyamatosan gyarapodott. A bíró háza jelenleg szálláslehetőséget biztosít a településre érkezőknek, amely külső megjelenését és berendezését tekintve megőrizte korabeli jellegét. 2000. augusztus 20-án, a millenniumi ünnepségek keretében adták át Cigándon az új Falumúzeumot, amely a falu hagyományait, történetét és népművészetét mutatja be. Az akkor létrejött Falumúzeum helyi kezdeményezésre, egy lelkes lakópatrióta gazdag gyűjteményeként kezdte feleleveníteni a cigándi parasztkultúrát. A falu lakóinak adakozása révén rövid idő alatt közel kétezer néprajzi tárgyból álló gyűjtemény jött létre. Az önkormányzat és a sárospataki Rákóczi Múzeum támogatásával a falu központjában álló elhagyatott épület adott otthont a múzeumnak, amelyet eredeti állapotába állítottak vissza. Mai formája rekonstrukció eredménye, az épületen a 20. században több átalakítást végeztek. A falumúzeumban négy helyiség, illetve két kiállítóhelyiség látogatható. Előbbi két enteriört, a tisztaszobát és a pitvart foglalja magában, utóbbi pedig a szöttek- és a helytörténeti kiállítást.¹⁵

2015 újabb mérföldkő volt Cigánd életében a hagyományok méltó megőrzése jegyében. A „Múzeumok Párbeszéde” című szlovák-magyar határon átnyúló projekt keretében adták át a Bodroglaki Múzeumportát, amely azóta folyamatosan bővül. A Falumúzeum épülete mellett épült fel a Sőregi-ház, valamint létrejött egy kiterjedt épületegyüttes. A különböző rendezvényeknek, meghatározó eseményeknek, osztálykirándulásoknak, vásároknak, vendéglátásnak, táncnak egyaránt otthont adó múzeumkomplexum, amely méltón őrzi múltunkat és ismerteti meg a felnövekvő generációval, igazi látványossága lett a Bodroglaknak. A területen több nyitott színpad, két gyerekjátszóter, kilátó, zöldszékes kert, méhes és több kemence található. Az innováció jegyében létrehozott interaktív kiállítások igazán izgalmassá teszik a gyermekek, fiatalok számára a kiállítások megtekintését.

A Sőregi-ház a falu kántortanítójának és fiának, a Déri Múzeum korábbi igazgatójának nevét viseli. Falusi tornácos hosszúház, nádtetővel. Az épület állandó kiállításnak ad otthont, amely a Bodroglakozás természeti földrajzát, történelmét, gazdaságát, társadalmát, kultúráját, népművészetét és táncművészetét mutatja be. Itt található továbbá a Kántor Mihály munkásságát felelevenítő kiállítóhelyiség. A ház alatti pince időszakos kiállításra alkalmas, ahol további értékes múltbéli és jelenkori munkák találhatnak otthonra, majd vándorolnak tovább. Állandó kiállításként a cigándi táncok, viseletek és a táncos múlt kerül bemutatásra.¹⁶

A muzeális kiállítóhely újabb épületekkel bővült a közelmúltban. 2021-ben adták át a MúltKor házát, 2022-ben pedig a Tanítóházat, amely a „Szösztől a szöttesig” időszakos kiállításnak ad otthont, és múzeumpedagógiai foglalkoztatóhellyel rendelkezik. Így a jelenleg három állandó és két időszakos kiállítással rendelkező Bodroglakozás Múzeumportája oktatóközpontként működik. Az elmúlt években a hagyományápolás bodroglakozási bázisintézményévé vált. Kiváló kapcsolatot tart a nevelési-oktatási intézményekkel, eredményesen működik együtt más szervezetekkel. Mára már elmondható, hogy nemcsak a környékbeli intézmények gyermekeinek és tanulóinak biztosít tartalmas időtöltést, de az ország minden pontjáról és a határon túlról látogatják, táborok, osztálykirándulások helyszíne. Népi hagyományokra épülő széles programkínálattal, kézműves foglalkozásokkal, népi játékokkal, gasztronómiai élményprogramokkal várja a látogatókat. Mindemellett helyszínül szolgál a városi kulturális szabadtéri rendezvényeknek, a Zöldágjárásnak, a Bélesfesztiválnak, a Város napi rendezvénynek, a Márton napi vigasságnak, a Szent György napi forgatagnak vagy a télűző kislebégézésnek, a Sőregi emlékülésnek és sok más rendezvénynek.

2015-ben a Bodroglakozás Múzeumportája lett „Az Év Múzeuma” a Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi Egyesület pályázatán. Ezt az elismerést közösségi szerepéért, a példaértékű, hosszútávú fejlesztéséért, a Bodroglakozás egészét bemutató látványos, korszerű állandó kiállításáért kapta. Szintén ebben az évben elnyerte „Az Év Kiállítása” különdíját, a Sőregi-ház állandó tárlatáért, 2021-ben pedig megszerezte „Az Év Kiállítása” díjat a MúltKor háza állandó kiállításáért.¹⁷ A Bodroglakozás Múzeumportája valódi közösségi tér, állandó helyszíne a nagyobb szabású regionális rendezvényeknek, vásároknak, fesztiváloknak, kiemelt célpontja a régió kulturális turizmusának.

Minthogy fentebb már említettük a gasztronómiai élményprogramokat, fontos kiemelni, hogy Cigánd gasztronómiai értékekben rendkívül gazdag. Számos ételle nyerte el a HÍR védjegyet, vagyis a „Hagyományok-Ízek-Régiók” védjegy használati jogosultságát. A HÍR védjegy az agrárminisztérium által 2010-ben létrehozott program, amelynek célja, hogy Magyarország hagyományos és tájjellegű mezőgazdasági termékeit és élelmiszereit minőségi megjelöléssel lássa el, garanciát nyújtva a termék hagyományos és tájjellegéről. A cigándi apróbéles, a cigándi kásakáposzta, a cigándi nyújtott káposztás béles, a cigándi kött káposztás, a cigándi görhe, a cigándi linzer, a cigándi sulyom és a cigándi hájas rendelkezik a HÍR védjegy használatának jogosultságával.¹⁸ Ezeken túl azonban számos cigándi hagyományos étel készül a Múzeumportán és a városlakók otthonában, köszönhetően az örökség áthagyományozódásá-

nak. Cigándon nem rendezhetnek eseményt ezen ételek nélkül. A 2000-től működő A Bodroglakozás Tájmuzeumaért Alapítvány munkájával, önkénteseivel, nagyban hozzájárul ahhoz, hogy ezek a termékek elkészüljenek egy-egy rendezvényre, eseményre, különleges alkalomra. Mindemellett, hogy az alapítvány kiemelkedően közhasznú szervezatként segítette a Múzeumportája egyes épületeinek megépülését, berendezését, a gyűjtést és hozzájárult ahhoz, hogy a Falumuzeum Bodroglakozási Múzeumportává váljék, az utóbbi években nagyobb hangsúlyt fektetett a hagyományos népi gasztronómiára, a tájjellegű ízek átörökítésére. A hagyományos népi ételek elkészítéséhez a portán minden feltétel biztosított. Az alapítvány önkéntesei részt vesznek a régiós, a megyei és az országos rendezvényeken egyaránt, képviselve településünket, népszerűsítve gasztronómiai hagyományainkat, népi kultúránkat. Az alapítvány fennállása óta számos elismeréssel, díjjal gazdagodott. Gondozásukban több kiadvány megjelent, mint Kántor Mihály – korábban már említett – *A bodroglakozási len- és kendermunkák, szöttek* című könyvének hasonló kiadása, vagy a *Bodroglakozási ételek* című, már hivatkozott receptgyűjtemény.¹⁹ Ez utóbbi azzal a céllal készült, hogy megőrizze és tovább örökítse a következő generációknak a régi ízvilágot megjelenítő hagyományos népi ételek receptjeit.

Nem csak a HÍR védjegy vállal garanciát arra, hogy Cigánd milyen csodás értékeket őriz, hiszen nem csupán gasztronómiai értékeit ismerik el. A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Értéktár Program által megyei értékkel nyilvánított, cigándi „megyerikumnak” számít a cigándi apróbéles (2013), a cigándi kásakáposzta (2014), a cigándi szöttek (2021), a cigándi kött káposztás béles (2021), a cigándi nyújtott káposztás béles (2021), a cigándi zöldágjárás (2021), valamint a cigándi keménycsárdás (2021).²⁰

Ahogy az a fent leírtakból már tükröződik, Cigándon az összefogás ereje hatalmas energiákat képes mozgósítani, akkor is, ha arra nincs anyagi forrás, központi támogatás. A helyi kezdeményezések, az önkéntesek, az önzetlen adakozók teremtették meg az alapját annak a hagyatékknak, amelyet napjainkban a város vezetése, tehetséges, kreatív fiatalok, helyi művészek, a város szülöttei, vagy Cigándra betelepült, a város kultúráját magukénak érző emberek, a város kulturális, nevelési-oktatási és egyéb intézményeinek dolgozói szorgalmasan örökítenek tovább. Természetesen a látványos fejlődéshez a kezdeti elindulást követően szükség volt azokra az anyagi támogatásokra és központi forrásokra, amelyek lehetővé tették, hogy újabb és újabb épületek újuljanak meg, adjanak otthont Cigánd gazdag múltjának, örökségének.

A város vezetői számára kiemelt fontosságú az együttműködés és az összefogás, legyen szó városi, vagy intézményi programokról, rendezvényekről, az alapkonceptió minden esetben a hagyományok tisztelete és megőrzése, az innovatív tevékenységekben is. A visszatekintés mindig jelentőségteljes eseményekben ölt testet, ahol egy-egy rendezvény színvonalát a tradíciók még magasabb szintre emelik. Az ilyen események a város minden egyes intézményének életét meghatározzák. Ki kell emelni a *Cigánd 100* elnevezésű programsorozatot, amely 2022. augusztus 19-től 2023. augusztus 20-ig tartott. Ez azért kiemelt jelentőségű, mert a település újbóli egyesü-

lésének centenáriumi ünnepelte. Ennek keretében került sor 2022. augusztus 19-én a Bodrogi Múzeumportán a Tanítóház átadására, ahol elsőként a már említett „Szöszőlő a szőlőig” című időszaki kiállítás kapott helyet.

Tehetséggondozás a hagyományörzés jegyében

A tehetségek felkarolása és gondozása mindig jelen volt a településen. Gondoljunk a már említett Román Sándorra vagy Czigándi Varga Sándorra. De számtalan tehetséges fiatal került és kerül ki pedagógus elődeink és kortársaink kezei közül. A tánc, a zene, a dráma mellett megjelenik a képzőművészet. A néptánc már hosszú múltra tekint vissza, de harminc éve működik a településen mazsorett csoport, 2011-től klasszikus balett oktatás is választható. A tehetséges táncos gyermekek minden táncstílusban sorra gyűjtik a díjakat, elismeréseket, népszerűvé és büszkévé téve településüket. A városban jelenleg két művészeti iskola működik. A Sárospataki Alapfokú Művészeti Iskola néptánc, klasszikus balett és modern tánc tagozaton kínál lehetőséget a tehetséges táncosoknak, a Sátorajárhelyi Széptan Alapfokú Művészeti Iskola Cigándi Tagozatán pedig elérhető a mazsorett-, a hegedű-, a zongora- és a citeraoktatás, valamint a képzőművészeti tagozat.

A köznevelési intézmények mindennapos munkájában ugyancsak megjelennek a hagyományok. A kulturális intézményekkel való együttműködés példaértékű, függetlenül az intézményt fenntartó személytől/szervezettől. A város bölcsődéjében, óvodájában, általános iskolájában és a megyei pedagógiai szakszolgálat tagintézményeként a városban működő járási illetékességű pedagógiai szakszolgálatban egyaránt hangsúlyos szerepet kap a hagyományok ápolása és a tehetséggondozás.

A 2017-től Cigándi Tündérváros Óvoda és Bölcsőde nevet viselő intézmény nevelési tevékenységeiben nemcsak az évente megrendezett hagyományos ünnepekhez kapcsolódóan jelenik meg a néphagyományörzés, hanem a mindennapokban is. A népi játékok, a népmesék, népi mondókák, néptáncok, a viselet, a szövés mestersége az óvodai élet mindennapjaiban jelen vannak. A néphagyományok jegyében megszervezett tehetségműhelyek már kicsi kortól segítik kibontakoztatni a tehetségeket, több területen. Az óvodához tartozó helyi bölcsődébe beszűrődik ez a hozzáállás, már ott megjelennek olyan tevékenységek, amelyek tradicionálisnak mondhatók: a népi játékok, mesék, dalocskák elengedhetetlen elemei a bölcsődei életnek, szerepet kap a bábszínház, és a dráma vagy az egyszerű kézműves tevékenységek. A népi ünnepekhez a legkisebbek is csatlakoznak, mint például a Márton napi vigasság, vagy a télűző kiszababégetés. Elmondható, hogy a Cigándi Tündérváros Óvoda és Bölcsőde nemcsak pedagógiai programjában tartalmazza a néphagyományörző szemléletet, de mindennapi tevékenységével hozzájárul ahhoz, hogy az oda járó gyermekek megismerhessék a néphagyományban rejlő kincseket.²¹

Az általános iskola 1998-ban vette fel Kántor Mihály nevét. Pedagógiai programjában több ponton megjelenik a hagyománytisztelés, a hagyományörzés. A nevelő-oktató munkában kiemelt figyelmet fordítanak a szülőföld, a lakóhely és a nemzet

történetének, hagyományainak megismertetésére, a haza iránti szeretet felébresztésére, ugyanis a helyi örökség és a szellemi-tárgyi hagyaték áthagyományozására. Mottójukban úgy fogalmaznak, hogy céljuk „a haladó hagyományokban gyökerező korszerű jövőépítés”. Feladataik között szerepel a hagyományörzés, a tanulók személyiségének formálása a hagyományok által, a nemzeti és helyi kultúra ápolása, a múlt megismerése, megértése, emlékeinek és hagyományainak, jelképeinek tisztelete, ápolása és megbecsülése. Úgyszintén Kántor Mihály szellemi örökségének ápolása, a népelettel kapcsolatos értékek megőrzése, a néptánc, a néprajzi ismeretek, a népi játékok megismerése, tovább örökítése. Szoros kapcsolatot ápolnak a Bodrogi Múzeumportával, ahol rendszeres látogatásokat tesznek és múzeumpedagógiai foglalkozásokon vehetnek részt.²²

Elmondható, hogy a hagyományörző tevékenységek az iskolában sem csak dokumentum szintjén jelennek meg, hanem átszövik az iskolai és iskolán kívüli tevékenységeket. A néphagyományörzés jegyében valósulnak meg az ünnepkörökhöz kapcsolódó népszokások felelevenítése, a nemzeti ünnepeken ünnepi műsorok készítése, amelyek egyaránt emelik az iskolai és városi ünnepségek színvonalát.

A 2009-ben, a Bodrogi Többcélú Kistérségi Társulás által megalapított pedagógiai szakszolgálat 2013-tól a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Pedagógiai Szakszolgálat Cigándi Tagintézményeként működik és 2015-től foglalkozik a kiemelten tehetséges gyermekek, tanulók gondozásával. Fenntartótól függetlenül szoros kapcsolatot ápol az önkormányzattal és a városban, térségben működő nevelési-oktatási intézményekkel, valamint a bölcsődékkal. Külön együttműködési megállapodás keretében tart szoros kapcsolatot a Bodrogi Múzeumportával, illetve a városban működő civil szervezetekkel. A pedagógiai szakszolgálat az iskolás tanulók körében interperszonális tehetségterületen végzi tehetséggondozó tevékenységét, amelynek megvalósítása drámapedagógiai módszerekkel történik. Ez ad lehetőséget arra, hogy a hagyományörző jelleg megjelenhessen benne. A helyben működő tehetségcsoportok az általunk végzett tevékenységek révén megismerik a település múltját, hagyományait, szellemi örökségét, a Múzeumportán tett látogatások élményeit, tapasztalatait beépítik a tehetségfejlesztő foglalkozásokba. A drámapedagógia eszközeit használva olyan képességekkel, készségekkel gazdagodnak, amely nemcsak interperszonális, de nyelvi készségeiket, képességeiket, esztétikai érzéküket, kreativitásukat, valamint identitástudatukat fejleszti. A tehetségfejlesztő foglalkozások az óvodás korosztályt is érintik. A Cigándi Néphagyományörző Mesteróvodában szerveznek tehetséggondozó műhelyeket, nyelvi és vizuális tehetségterületen.

A korábban már említett civil szervezetek szintén aktív résztvevői a város életének. A Sarkantyús Néptáncgyűttes, illetve a Csárdás Citerazenekar mellett megjelennek olyan kezdeményezések, mint az Etele Hagyományörző Lovas és Szabadidősport Egyesület vagy a TKMűhely néven működő, főként pedagógusokból szerveződő amatőr színjátszó csoport. Előbbi rendszeres résztvevője a Múzeumportán megrendezett eseményeknek, ahol a lovaglás mellett az íjászat rejtelmével ismertetik meg a gyermekeket. Utóbbi a nagy múltú Cigánd szintén egyik nagy múltú hagyományát

örökíti tovább, akár csak a néptáncgyűttes. Mivel a szakirodalomban olvashatunk arról, hogy már korábban volt a településen pedagógusokból alakult színjátszócsoporthoz, illetve az iskola is működtet tehetséges gyermekeknek színjátszócsoporthoz. Ez azonban felnőtt amatőr színjátszókból, többnyire pedagógusokból alakult műhely, ahol a dramatikus elemek változatos formában vannak jelen, így nem csupán hagyományos értelemben vett színjátszó csoportról van szó, mivel nem hagyományosnak mondható előadásoknak lehetünk tanúi.

Cigánd gazdag múlttal rendelkező település, ahol mélyen gyökereznek a hagyományok. A város és intézményei folyamatosan életben tartják a múltat, s a megteremtett értékeket innovatív módon és széleskörűen tovább örökítik a jövő nemzedékei számára.²³

Jegyzetek

- 1 Hajdú Imre: Cigánd története 1289–1972. Cigánd Nagyközség Önkormányzata, 1997.
- 2 Klaniczay Tibor: Gondolatok a nemzeti hagyományról. In: Uő: Hagymányok ébresztése. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 1976. 7–39. o.
- 3 Kútvolgyi Mihály – Viga Gyula: Kincses Bodroglő. Pillangó Kiadó, Monor, 2015.
- 4 Kántor Mihály: Bodroglő len- és kendermunkák, szőttek. Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetek 20–22. kötet, Sárospatak, 1961. Reprint: A Bodroglő Tájélmúzeumáért Alapítvány, Cigánd, 2002.
- 5 Katona Edit: Az eltűnt és újra felfedezett népviselet. Az öltözködés alakulása Cigándon a 19. század elejétől a 20. század közepéig. In: Viga Gyula (szerk.): Fejezetek Cigánd néprajzából. Cigánd Város Önkormányzata, 2014. 133–170. o.
- 6 Vö.: Kaposi Edit: Bodroglő táncai és táncélete 1946–1948, Planétás Kiadó, Budapest, 1999.
- 7 Damos István: „Szeretnek mulatni a cigándi népek”. Táncélet a 20. században. In: Viga Gyula (szerk.): Fejezetek Cigánd néprajzából, i. m. 171–193. o.
- 8 Abkarovits Endre: The Revival of Traditional Music and Dance in Ireland and Hungary = Eger Journal of English Studies. V. 2005. 145–171. o. = http://publikacio.uni-eszterhazy.hu/3806/1/145-171_Abkarovits.pdf (utolsó megtekintés: 2023. július 31.)
- 9 Damos István, i. m.
- 10 Uo.
- 11 Uo.
- 12 Damos István, i. m.; Nagy István: Gyermektáncok. A cigándi gyermektáncgyűttes négy évtizedes krónikája. Magánkiadás, Cigánd, 2006.
- 13 Nagy István, i. m. Lásd még: Vörös Nóra: A koreográfus. Interjú Román Sándorral = Zempléni Múzsák, XIV. évf. 1. szám, 2014. tavasz, 42–46. o.
- 14 Abkarovits Endre, i. m. Lásd még: Sándor Ildikó (szerk.): A betonon is kinő a fű. Tanulmányok a táncmozgalomról. Hagymányok Háza, Budapest, 2006.
- 15 F. Tóth Balázs: A cigándi Falumúzeum. In: Nagy István (szerk.): Cigánd öröksége. Nagyközségi Önkormányzat, Cigánd. 2004. 205–223. o.
- 16 Sőregi-ház: néprajz az Y és a Z generáció számára. Magyar Múzeum Egyesület Online Magazinja. 2016. május 21. = http://archiv.magyar-muzeumok.hu/latogato/3297_soregi-haz-neprajz-az-y-es-a-z-generacio-szamara (utolsó megtekintés: 2023. július 31.)
- 17 <http://www.muzeumporta.hu> (utolsó megtekintés: 2023. július 31.)
- 18 Nagy Józsefné (szerk.): Bodroglő ételek. A Bodroglő Tájélmúzeumáért Alapítvány, Cigánd, 2021.
- 19 Uo.

20 <http://www.hungarikum.hu> (utolsó megtekintés: 2023. július 31.)

21 A Cigándi Tündérkert Óvoda és Bölcsőde Pedagógiai Programja, Cigánd, 2017.

22 Pedagógiai Program. Kántor Mihály Általános Iskola, valamint a Révleányvári Tagintézménye és Zempléngárdi és Tiszacsérmelyi Telephelye, Cigánd, 2020.

23 Az utóbbi években megjelent további történeti-néprajzi kiadványok: Fejős Zoltán: „Mert abban az időben lehetett vándorolni” A cigándi amerikasok emlékezete. Cigánd Város Önkormányzata, 2017; Viga Gyula (szerk.): Újabb tanulmányok Cigánd múltjából. Cigánd Város Önkormányzata, 2019; Viga Gyula: Változások és változatok. Újabb néprajzi tanulmányok a Bodroglőből. Cigánd Város Önkormányzata, 2022.

Galgóczy Gyula diákélményei

A pataki diákvilág anekdotakincse
készülő hatodik kötetéből

Évtizedes szünet után hamarosan a VI. kötettel folytatódik A pataki diákvilág anekdotakincse. A közel száz éve, 1927-ben indult sorozat további megjelenése nélkülözötte a kiszámíthatóságot: a második kötet 1930-ban, a következő viszont csupán 1996-ban látott napvilágot, majd 2001-ben és 2012-ben továbbiak jelentek meg. A szerkesztők (Bolvári-Takács Gábor és Ugrai János) szándéka a sorozat immár rendszeres időközönként történő folytatása – amelyhez nélkülözhetetlen a pataki öregdiákok és tanárok közreműködése.

A hatodik kötet megjelenése ez év végére várható, a gerincét Galgóczy Gyula (1887–1966) diákélményei képezik. Keletkezésének körülményeit a kötet bevezetőjében Szüle Tamás, a szerző unokája összefoglalja; a kézirat általa jutott el a szerkesztőkhöz. A lényegében nyomdakészen megfogalmazott szöveg nemcsak pontos kifejezőmódja és stilisztikai egységessége miatt kuriózum. Ilyen terjedelmű (harminc fejezet!) összefüggő, a teljes diákidőszakot átfogó memoárral eddig nem találkoztunk. Galgóczy az 1897/98. tanév elejétől (gimnázium, I. évf.) az 1905/06. tanév végéig (teológia, I. évf.) járt Patakra. Írásából a századforduló iskolája a maga valóságában tárul elénk, tanári szigorával és belső diákviszonyaival, hallatlanul erős önkormányzatiságával és politikai-közéleti affinitásával, és persze csínytevésre mindig kész diákjaival.

A sárospataki diákélmények az idők folyamán számos szépíró megihlettek. A kötet második részében Dobos László, Gulyás István, Koncsol László, Lőrinczy György, Mács József és Móricz Zsigmond írásaiból adunk közre egy csokorra valót, szerzőik pataki diákéveinek időrendi sorrendjében. Válogatásunk során arra törekedtünk, hogy átfogjuk a 19. század második felétől a 20. század közepéig terjedő időszakot, s legyen köztük gimnáziumi és tanítóképzős emlék egyaránt. Az olvasó különféle műfajokkal találkozhat: lírai esszé és anekdotikus novella, memoár és önéletrajzi elemekkel vegyített kispróza, hallomásból leírt és személyesen átélt történetek.

A megjelenés előtt álló kötetből az alábbiakban ízelítőül Galgóczy Gyula három anekdotáját közöljük.

Fekésházy Zoltán és Debreczeny János I. éves jogászok pisztolypárbaja

Nagy port vert fel a kollégiumban az a hír, hogy a fent nevezett két I. éves jogász az egyik pataki vendéglőben összeszólalkozott, tetteleg is inzultáltak egymást, aminek provokálás, majd pisztolypárbaj lett a folytatása.

Tudta minden kollégista – a mendürokat sem véve ki –, hogy a párbaj megtörtént, és hogy Fekésházy Zoltán Kiss Laci III. éves, Debreczeny János pedig Apostol Emil IV. éves joghallgatók voltak a segédjei, valamint azt is, hogy a párviadalt, a kardot és pisztolyt ügyesen forgató s a párbajkódexet alaposan ismerő Szinyey Béla V. éves jogász, mint harmadik segéd vezette le.

A két segéd a Hatvani udvarban lakott, ahol én láttam őket a párbaj előtt egyszer az egyik, másszor a másik szobájában bezárkózva tanácskozni, és mert mindkettőnek liblingje voltam, a mendür kíváncsiságával megkíséréltem egyiket is, másikat is ennek a párviadalnak a mikénti lefolyása iránt meginterjúvolni. Apostol úr, a párbajkódex szabályait szigorúan betartva, mereven elzárkózott a kérelmem teljesítése elől, Kiss Lacinál azonban sikerült eredményt elérnem azzal, hogy becsületszavamat kellett adnom az általa elmondottak titokban tartására.

– Tudod – kezdte meg elbeszélését Kiss Laci – az egész párbaj egy komédia volt, az előzmények azonban teljesen egy komolyan lefolytatandó, életveszélyes párviadalnak az előkészületeit mutatták. A felvett jegyzőkönyvek, azokban a párbajkódex tettelegesség esetén alkalmazandó paragrafusai, a pisztolypárbaj idejének és helyének a megjelölése, aztán a viadal napján, annak megkezdése előtt egy órával előre megrendelt három fiákeres kocsi; egyikben a sértő, másikban a sértett, illetőleg provokáló fél, mindkettő a saját segédjével és kötszertáskával felszerelt orvosával; a harmadik kocsi pedig a vezetőség a gondosan becsomagolt párbajpisztolyokkal.

Mi beavatottak nem vettük komolyan az egész párbajt, a viadalra kiállni kényszerült ellenfelek azonban annál inkább be voltak gyúlva. Én például egész úton szavát sem hallottam a képviseltemnek, ha szóltam hozzá, rövid igennel, vagy nemmel és remegő hangon válaszolt, és Apostol segédtársamtól tudom, hogy az ő delikvense sem viselkedett vitézebbül.

A párbaj ideje reggel 7 órára, az „Akasztódomb”-nak az országúttól kősziklálkkal, három oldalról pedig szőlőkkel védett, gyepek területére volt kitűzve. A helyszínen, a jegyzőkönyvek felolvasása után, Szinyei Béla vezetőség elővette a párbajpisztolyokat, és megmutatta azokat az egymással farkasszemet néző és minden porcikájukban remegő ellenfeleknek. Én már ekkor alig tudtam megtartani a komolyságomat; amikor pedig az ólomgolyók felmutatására, majd a pisztolyok megtöltésére került sor, elővettem a zsebkendőmet, köhögni kezdtem, majd az orromat fújtam, hogy ezekkel leplezzem az ajkamon kitörni készülő kacajt. Tudtam ugyanis és – a két orvost kivéve – mindhárman tudtuk, hogy a vezetőség a felmutatott ólomgolyók helyett csokoládégolyókat helyez el a pisztolyok csövében, amikkel az ifjú hősök nem tehetnek kárt egymásban.

E formalitások után a vezető segéd – a jegyzőkönyvben foglalt előírásoknak megfelelően – 15 méter távolságra, egymásnak hátat fordítva, felállította az ellenfe-

leket és kioktatta őket, hogy csak az általa adott „rajta!” jelre szabad megfordulniuk és egymásra löniük. A reszkető kézzel előretartott pisztolyok eldőrdültek, természetesen sebesülés nem történt, mire a vezetősegéd a párbajt beszüntetettnek, az ügyet a lovagiasság szabályai szerint elintéztetnek jelentette ki, és felhívta a becsületükért életüket is kockáztatni kész „hős” ifjakat a kibékülésre, ami meleg kézszorítások és egymás átölelése közben meg is történt.

Bocsásson meg nekem dr. Kiss László gyulai árvaszéki elnök bátyám, amiért a tőle hallott fenti esemény leírásával titoktartásomat megszegtem, de az 50 év, amely azóta lejátszódott életünkben, véleményem szerint elévülté tette a vele szemben vállalt kötelezettségemet.

Tüntetés herceg Windischgrätz ellen

Az alábbi esemény időpontjára már nem emlékszem pontosan. Azt hiszem, hogy 1903-ban a Chlopy-i parancs¹ megjelenésének s a Tisza-kormány és az ellenzék legelkeseredettebb harcainak az évében történt, amikor én VII. gimnazista voltam.

A szüreti vakációról tértünk vissza Patakra, és az állomáson vártak már bennünket a pataki fiúk, Bálint Bertivel, Bálint Józssival, Szívós Gézával, Pap Viktorral és Hazay Gézával az élükön. Azzal fogadtak, hogy itthon van Windischgrätz herceg, Ferenc József királynak ez a magyargyűlölő tanácsadója, aki lebeszéli a királyt, hogy az alkotmány szerint bennünket megillető, jogos nemzeti követelményeket (önálló vámterület, önálló nemzeti hadsereg, önálló nemzeti bank stb.) teljesítse, aki ellen ezért ma este tüntetés készül az ifjúság részéről. „Gyülekezés az iskolaudvaron este 7 órakor, tehát legyetek ott pontosan ebben az időpontban!”

Percnyi pontossággal jelentünk meg a gyülekező helyen, és ott a programot meghányva-vetve, már is indultunk kb. 250-300-an, első programpontunk megvalósítása végett – a törhetetlen magyarságáról híres és függetlenségi 48-as pártállásáról közismert dr. Zsindely István jogtanár úr lakása elé. „Éljen Zsindely tanár úr! Halljuk Zsindely tanár urat!” – tömegköszöntésünkre megnyíltak a tanár úr ablakai, és megjelent azon az ünnepezt professzor szelídséget és jóságot visszatükröző arca, illetőleg személye.

Az ifjúsági szónok, Tóth Dezső jogásznök röviden vázolta az ifjúság elkeseredésének és tüntetésének okát, amire Zsindely tanár úr hatalmas, hazafias beszéddel válaszolt, és igazat adott az ifjúság szónokának abban, hogy „addig nem lesz boldog és független magyar élet ebben a Hazában, amíg a Királynak Windischgrätzek és hozzá hasonló magyargyűlölő, osztrák tanácsadói lesznek!”

Egetverő éljenzéssel köszöntük meg a tanár úr őszinte, hazafias megnyilatkozását, és ennek a hatása alatt mentünk tovább, második programpontunk szerint, a magát ’49-esnek valló Zoványi Jenő teológiai tanár házához. A tőle hallott, felségsértésnek beillő válaszbeszéd aztán annyira felizgatta a kedélyeket, hogy a vehemensebb

természetű diákok már a várkastély kapujának a betörését, Windischgrätz hercegnek az ágyból való kihúzását és megverését tették programunk harmadik és befejező pontjává.

A főutcán tárogató kísérte kuruc nótákkal és „Abzug Windischgrätz”! kiáltásokkal végig vonuló, tüntető menetet nem zavarta senki és semmi, mert az akkori 8-10 főből álló botos rendőrök – gyengeségük tudatában – nem mertek a tömegmegmozdulással szemben mutatkozni sem; a Patakon székelő csendőrségnek pedig nem volt joga az utcán lejátszódó rend- és csendháborításokkal szemben fellépni, s így zavartalanul jutottunk el a Várkert emberderék magasságú vaskapuja elé. Itt várták a menetet a tüntetésről értesült Gruska főesperes, a herceg udvari papja és Philip jószágkormányzó, s az alacsony kapun átugráló diákokat szép szóval igyekeztek visszatérésre bírni.

– Gondolják meg kérem, hogy a magánlaksértés, sőt a betörés súlyos következményekkel járó bűncselekményeit követik el, ha tovább mennek, amely esetben a Herceg úr bizonyára megtorló lépéseket fog tenni önök ellen stb.!

– Füttyölünk a hercegekre! Erre a magyarfaló, császárcsahos osztrákra; majd most megtanítjuk és nem lesz kedve még egyszer lebeszélni a királyt a magyar nemzet jogos követelményinek a teljesítéséről! – és már mentünk is tovább a várkastély felé, faképnél hagyva a herceg megbízottjait.

A hatalmas kapu előtt azonban megtorpant a menet. Be kellett látnunk, hogy a nehéz vasalású, zárt tölgyfa kaput csupasz kézzel betörni lehetetlen, a kapu mögött örködő véredek üvöltése sem volt valami kellemes hatással ránk; tehetetlenségünkben azért nem tehattunk mást, mint hogy visszafordultunk, és a herceg két hű embere útján gazdájuknak – nem éppen hízelgő és kellemes – üzenetek hátra hagyásával kijöttünk a Várkertből. Hazafias és osztrákgyalázó nótákat énekelve érkezünk a katolikus templom elé, amikor négy csendőr – Papp Viktor járásőrmester vezetése és vezénylete mellett – szuronyt szegezve a menetnek, megállított bennünket.

– Mit akar az őrmester úr tőlünk – kérdezte az elébe álló Tóth Dezső jogásznök – Ha magyar ember, akkor enged bennünket, elkeseredett magyarokat tovább, ha pedig nem az, hát szúrjon ide a mellembé, legyen én az áldozata a maguk „Svarcgelb” hercegének!

Az atléta termetű őrmester erőltetett komolysággal, de mosolyra húzódott szájával „fegyvert vállra”! vezényelt és tovább engedett bennünket.

Másnap délelőtt futótűzként terjedt el a hír a főiskolában, hogy Gruska udvari pap, Philip jószágkormányzóval a gimnázium igazgatói irodájában vannak, és a herceg megbízásából feljelentést tesznek a tüntetésben részt vett gimnazisták ellen. A hír igaznak bizonyult, és még aznap délelőtt megkezdődtek a kihallgatások. Elsőnek Süveges Elek osztálytársunkat hívták az igazgatói irodába. Ő haladt a menet élén tárogatóján kuruc nótákat fújva, más tárogatón játszó diák ebben az időben nem volt a Kollégiumban, tehát nem lehetett letagadnia, hogy a tüntetésen aktívan részt vett és azt sem, hogy nem ő volt az egyedüli gimnazista, aki tüntetett.

Osztályközi megállapodás szerint négy pataki fiút nevezett meg a tüntetők közül, akiknek a szüleivel a feljelentők baráti nexusban állottak, s akiktől így remélni

¹ Ferenc József 1903. szeptember 16-án a galíciai Chlopy községben kiadott hadparancsáról van szó.

lehetett, hogy a barátok fiaival szemben a megtorló intézkedések enyhébbek lesznek; a többi résztvevőről egyszerűen azt vallotta, hogy nem ismeri őket, vagy nem emlékszik rá, hogy fentiekén kívül kik voltak még a menetben, ártatlanokat pedig nem akar bajba keverni.

Kb. 2–3 napig tartott az inkvizíció; a herceg ragaszkodott a megtorláshoz, viszont az ifjúsági egyesület szolidaritást vállalt a felelősségre vont gimnazistákkal, és elnöke a szénior útján tudomására hozta a tanári karnak, hogyha az érdekelt három VIII. osztályosra kiszabandó büntetésnek az érettségi bizonyítványaikba is megbélyegző nyomai lennének, az ifjúság – Patakon eddig még soha nem alkalmazott – utolsó fegyveréhez: általános iskolai sztrájkhoz lenne kénytelen folyamodni.

Hála a tanári testület bölcsességének, erre nem került sor; megtalálták tanáraink e nélkül is a kielégítő megoldást azzal a bölcs ítélettel, amely szerint a vádlottak fél-évkor „szabályszerű” magaviseletet kapnak, aminek az év végére semmi kihatása sem lesz.

A herceg elfogadta elégtételül ezt az ítéletet, és ezzel a tüntetés ügye – a főiskolán belül – befejeződött. Nem fejeződött azonban be az iskolán kívül. Ha 2–3 diák összeverődött az Iskolakertben vagy valamelyik diákkamarában, legelső dolguk volt rágyújtani az akkor született nótára, amely így hangzott: „Már én többet nem megyek, már én többet nem megyek, már én többet Windischgrätzhez nem megyek / Mert azt mondják megfognak, mert azt mondják megfognak, megfognak a zöldzinóros legények / Gyertek ide zöld zsinóros legények / Hadd tudja meg Windischgrätz, hadd tudja meg Windischgrätz, hogy a bécsi rongytól, zöld zsinórtól nem félek.”

Befejezésül – a történelmi igazság kedvéért – meg kell említenem azt a később beigazolódott tény, hogy nem a pataki idős Windischgrätz Lajos,² hanem a Bécsben lakó Windischgrätz Alfréd³ herceg, a császári kamarilla tagja volt az a magyarokat gyűlölő egyén, aki a királyt a magyar kívánságok teljesítésével szemben károsan befolyásolta, tehát a kezdeményező pataki fiúk egy téves névcserén elindulva mozgósították az ifjúságot a pataki herceg elleni tüntetésre.

A téli képviselőválasztás Olaszliszván

Az 1905-ös úgynevezett téli képviselőválasztásra⁴ lázasan készült az olaszliszváki választókerület minden községe, közöttük elsősorban a legtöbb vokssal bíró Sárospatak, és természetesen a pataki kollégium tanuló ifjúsága. Ballagi Géza volt sárospataki jogtanár, az előző ciklus Tisza-párti képviselője, contra ifj. gróf Andrássy Gyula, a hasonló híres külügyminiszter fia voltak a képviselőjelöltek.

Tévedne az olvasó, ha azt gondolná – ami egyébként természetes lett volna –, hogy a pataki ifjúság a különben népszerű volt pataki tanár mellett foglalt állást, az ő

2 Windischgrätz Lajos hg. (1830–1904) lovassági tábornok

3 (III.) Windischgrätz Alfréd hg. (1851–1927) politikus, osztrák miniszterelnök és felsőházi elnök

4 Az országgyűlési választásokra 1905. január 26. – február 4. között került sor.

javára folytatott tevékenységet a választóközönség körében. A városban, megyében és az ősi kollégiumban még mindig élő Rákóczi és Kossuth szelleméhez híven az ifjúság ezúttal is következetes volt önmagához, és elődjeinek a példáját követve, ha már nem volt függetlenségi 48-as párti képviselőjelölt, hát odaállt a mégiscsak ellenzéki Andrássy mellé.

Egy része az ifjúságnak elment a Ballagi-párt jelölő és választási gyűléseire is, de csak azért, hogy azokat közbeszólásaival és „abzug, le vele” közbekiáltásaival megzavarja. Annál lelkesebben és annál nagyobb tömegben vett részt az Andrássy érdekében tartott gyűléseken, amelyeken nem kisebb ellenzéki kortesek, mint Kossuth Ferenc pártvezér, gr. Batthyány Lajos, Eötvös Károly, Holló Lajos, Olgyi Lajos, Visontay Soma, Buza Barna, Fried Lajos stb. jelentek meg, és ajánlották a koalíciós Andrássyt a kerület jelöltjéül. Soha nem felejttem el az ifjúság által Kossuth Ferenc tiszteletére spontán elhatározásból rendezett fáklyamenetet. A kollégium Kossuth utcai kapuján keresztül indult el a menet hazafias dalokat énekelve a piactér felé, és az akkori postaépület előtt elhaladva a Szarvas korcsma előtt kanyarodott be a Kovács (ma Rákóczi) utcára, és azon át ért vissza a kollégiumhoz, onnan pedig az iskolakertben levő tornacsarnok elé. A tornacsarnokban ugyanis bankett volt Kossuth Ferenc tiszteletére, ahol többek között az ifjúság e célra kijelölt szónoka is üdvözölte a pártvezért.

Nem lenne a leírásom hű, az igazságnak megfelelő, ha meg nem emlékezném arról, hogy amikor az impozáns fáklyamenet Ballagi főutcai lakásához ért, itt programon kívüli események történtek. „Abzug, le vele, le a Tisza⁵ huszárral! Vesszen a Habsburg-barát Ballagi! stb.” – nem éppen hízelgő kiáltások hagyták el a lelkesedő diákok ajkait. Majd kövek repültek a lepalettázott Ballagi-ház ablakai felé, amik pillanatok alatt nemcsak az üveget, de az ablakrámákat és a spalettákat is pozdorjává ronsolták.

Több neves ellenzéki férfiú részvételével tartott választási gyűlésen vettem részt, és ezek közül az életem végéig emlékezetes marad előttem egy, miért is érdemesnek tartom azzal röviden megismertetni olvasóimat.

Molnár János,⁶ az akkori sárospataki főbíró a választási agitáció kezdetén a Ballagi-párt főkortese volt, ami nem kis veszélyt jelentett az ellenzéki jelöltre, mert a népszerű főbíró annyira markában tartotta a pataki ellenzék többségét – főképpen pedig a kispatakiakat –, hogy ahová akarta, oda vitte őket, meggyőződésük minden körülmények között és bármilyen pártvonalon megegyezett az övével.

Tudták ezt jól Andrássy kortesei, de különösen tudta a főkortese, Szabó Zsiga, ez a hatalmas termetű, minden rabulisztikával rendelkező sárospataki ügyvéd. Hogy mi volt Molnár János főbíró pálfordulásának az oka, nem tudom, de nem is kutatom. Fogadjuk el, amit ő mondott, s amit én a saját füleimmel hallottam, hogy a meggyőződés. Elég az hozzá, hogy egy héttel előbb a piactéren még a Ballagi mellett szónokló Molnárt pontosan egy héttel később már az Andrássy-párt választási gyű-

5 Az utalás Tisza Istvánra vonatkozik.

6 Molnár János (1857–1928) 1896–1907 között Sárospatak főbírója

lésén a vezető ellenzéki politikusok között találtam, és hallottam a vallomását, ami körülbelül így hangzott: „Ha visszagondolok arra, hogy én még pár nappal ezelőtt is milyen téves, hazafiatlan politikai irány és vélemény szolgálatában állottam, elpirul az arcom, és szégyellem magam előtt is, elóttetek is választó polgártársaim, amiért nem jutottam el előbb a függetlenségi eszmék és elvek jelentőségének felismeréséhez. De legyetek nyugodtak, ezek az eszmények ma már az enyéim is, és ezekhez, amíg élek mindig hű maradok.”

Közben erősen közeledett a választás napja. Az Andrassy-pártnak a pataki főbíróval és híveivel való megerősödése ellenére is nagy gondjai voltak. Megérkezett ugyanis a távirati értesítés, hogy a budapesti belvárosi választókerületben gróf Tisza István miniszterelnökkel szemben is fellépett Andrassy Gyula, s kevés szavazattal ugyan, de megbukott, tehát mindent el kell követni, és anyagi áldozatot nem kímélve oda kell hatni, hogy Olaszliszván győzzön és szégyenszemre ki ne maradjon a parlamentből. Ettől kezdve naponta többször is láttam Patakon megfordulni az Andrassy grófok jószágkormányzóját Szabó Zsiga, Molnár János és a diákfőkortest Czeplédy Elek jogásznök kíséretében.

Az idejünkkel szabadon rendelkező jogászok és teológusok már kb. egy héttel a választás napja előtt, a diákfőkortest beosztásának megfelelően és utasításaival ellátva, kimentek a kerület községeibe, minden községbe ketten-ketten. Nekünk, gimnazistáknak meg kellett elégednünk azzal, hogy a választás napján, vagy az azt megelőző szombaton délután ránduljunk át a választás helyére, Olaszliszka községbe. Topa Józsi barátommal az utóbbi lehetőséget választottuk. Olaszliszván jelentkeztünk szolgáltatételre a diákfőkortest úrnál, aki beosztott bennünket a községi bíró kortestanyának berendezett lakására azzal, hogy Rehó Gyula teológustól kapjuk meg ott a további teendőinkre vonatkozó utasításokat. Terített asztalnál, borgőzös levegőben, bortól félig vagy egészen mámoros emberek társaságában találtuk meg Rehó Gyulát, akinek intésére a bíróné asszony hatalmas tál sertéspörkölttel, a bíró úr pedig egy-egy üveg finom hegyaljai borral adták tudtunkra, hogy képviselőjelöltünk gavallér úriember, aki minden vonatkozásban megbecsüli és honorálja az érdekében történő fáradozásainkat. Evés és állandó ivás, aztán bölcsekedések, dikciók, vitatkozások és a biztos győzelem latolgatása között valósággal repült felettünk az idő, és hajnalodott, amikor a társaság szétszéledt és aludni tért.

A vasárnap délelőttöt mi is átaludtuk a főkortesi irodában, majd a gyógyszerész lakásán nagy társaságban elfogyasztott lucullusi ebéd után Topa Józsi barátommal kimentünk megnézni a választási küzdelem színhelyét, az olaszliszka községi letelepülést, amelynek alkalmi berendezéséről már az ebédnél csodálattal emlékeztek meg az asztaltársaság helybeli tagjai. Szemkápráztató jelenségnek lettünk itt tanúi. Az ácsok még dolgoztak a már befejezéséhez közeledő óriási deszkabódén, aminek méreteihez csak annyit, hogy szakértők véleménye szerint a választókerület több ezerre tehető választópolgárai lovastól, szekereستől elérhettek abban. A deszkaalkotmány nyitott eleje előtt négy sorban, egymástól 10-15 méter távolságra kalitkába rakott tölgyfahasábok sorakoztak és várták, hogy másnap alájuk gyűjtsanak, s a belőlük ki-

áradó meleggel enyhítsék majd a tél hidegét, és tegyék kellemessé a választópolgárok ott-tartózkodását.

Templomozás után a kapott utasítás szerint újból a bíró házához tértünk vissza, ahol ugyanazokat az embereket találtuk, ugyanolyan hangulatban evés, ivás és politizálás között, mint előző este. Egy kis változás mégis volt ez alkalommal. Éjfél után kb. 1 órakor hírnök érkezett a kortestanyánkra egy diák személyében, furkósbotos falusi legények kíséretében, és pihegve szólt:

– Baj van, polgártársak, a Ballagi kortesek sorba járnak a község választópolgárait és pénzzel próbálják eltéríteni őket a mi jelöltünkötől. Czeplédy diákfőkortest rendelkezését hozom, amely szerint a községben tartózkodó diákok azonnal menjenek ki az utcákra, minden utcára kettő-kettő, három-három botos legénnyel, és ha ilyen házhoz Ballagi társaságot látnak betérni valamelyik házba, nyomban menjenek utánuk és üljenek addig ott, amíg a vesztegetni akarók el nem távoznak a házból.

A zseniális ötlet bevált, a következő félórán már ott voltunk a Ballagi kortesek nyomában, leparoláztunk a háziakkal, helyet foglaltunk, és ott ültünk addig, amíg az ellenjelöltünk emberei meg nem unták a kényszerült hallgatást, és ki nem mentek a szobából. A kinn maradt botos legények további kötelessége volt, hogy figyeljék és velünk közöljék a Ballagi kortesek merényletének újabb színhelyeit, ahol aztán az előbbi jelenetek szóról szóra megismétlődtek. Hajnalodott, amikor ezt a némajátékot befejeztük, és az ellenfél ügynökeinek vesztegetési kísérletét megghiúsítottuk.

A hétfői választási napon iskolaszünet volt a kollégiumban, hogy a tanárok is gyakorolhassák alkotmányos jogaikat. Parancs szerint nekem a vasútállomáson kellett várnom Topa barátommal a reggeli vonattal Olaszliszkára érkező diákcsapatot. Öröm volt nézni, hogy – mint a méh a kaptárból – úgy özönlöttek ki a kisebb és nagyobb diákok a III., a tanár urak pedig a II. osztályú vasúti kocsikból Andrassy-tollal a kalapjuk mellett.

Érdekes, és a sárospataki szellemre jellemző, hogy a tanárok – az Ellend József gimnáziumi, Dr. Szabó Sándor és Dr. Székely György akadémiai tanárok kivételével – mindnyájan az ellenzéki gróf Andrassyra szavaztak, nem mintha személyes ellenségei lettek volna volt kollégájuknak, Ballagi Gézának, hanem kizárólag azért, mert meggyőződéses politikai ellenségei voltak.

A vonattal érkezett kisebb diákokat magunk köré sorakoztattuk és bekísértük az Andrassy-párt választási irodájának udvarára, útközben pedig gyönyörködöttünk a községenként lovas és ökrös szekereken bevonuló Andrassy-választók nagy seregében. Minden község első és a menetet bezáró utolsó szekeren egy-egy akadémista ült Andrassy-zászlóval a kezében, és árgus szemekkel ügyeltek arra, hogy az egy hét alatt általuk bevezetett választók közül, bevonulás közben egy se széledjen el, illetőleg egy se álljon át az ellentáborba.

A választási iroda udvarán összegyűjtött algimnazistákat aztán Czeplédy főkortest két részre osztotta. Mindkét csapat minden tagja „rendező” felírással nemzeti színű karszalagot kapott, és a főkortestanyán elfogyasztott böjti reggelik után az egyik

csoport az én vezetésem alatt a választás színhelyére vonult ki, ahol kordon-szerűen fogták körül az Andrássy tábornokot, nehogy szavazatának leadása előtt onnan valaki eltávozhassék. A másik csoport ezalatt reggelizett, és várta a két óra elteltét, amikor fel kellett váltania az első csoportot.

A kétórás szolgálat közben nekem – mint a szabad mozgásra jogosító karszalaggal ellátott diákok egyikének – volt időm és alkalmam a választási táborban lejátszódó eseményeket megfigyelni. Hatalmas kondérokban sült a pörkölt és lacipecsenye, csapra verve sorakoztak a boroshordók. Az ennivalóból egy-egy adagot, a borból pedig egy-egy féllitert kapott nemcsak minden választópolgár, hanem jelenlevő családtagjai is, a számukra kiadott utalványok ellenében. Égtek a famáglyák, amiknek melegénél, alkalmi asztalok mellett élvezettel és jó hangulatban lakmároztak a már leszavazott Andrássy-választók.

Annál siralmasabb látványt nyújtott a szemben álló Ballagi mellett kitartó választók csekély töredéke. A csípős hidegtől meggémberedett kezekkel, vacogó fogakkal, a havon állva és egy helyben toporzékolva voltak kénytelenek bekebelezni a karéj kenyeret és sovány juhtúrót, amivel jelöltjük megvendégelte őket. Hallgatók is voltak, ellentétben a mi táborunkba tömörült, a lacipecsenye és pörkölt után elfogyasztott prima hegyaljai borból jókedvre hangolt választópolgárokkal, és szinte percenként szöktek át hozzánk az elégedetlenek, akiket mint eltévedt bárányokat, bár a győzelemhez már nem volt szavazatokra szükség, mégis tárt karokkal és lelkesedve fogadták pártunk vezető kortesei.

Egyébként a szavazás simán, rendezettség nélkül folyt le, pártunk több száz fővel vezetett már a déli órákban, verekedés, de még hangos szóváltás sem történt egész idő alatt, és csak sajnálni tudtuk a lengyel ulánus század rendfenntartás végett odavezényelt katonáit, akik a nagy hidegben lovaikkal együtt agyonfagyva, teljes tétlenségre voltak kárhoztatva.

Délután négy órára volt kitűzve a szavazás lezárása, illetőleg a választás befejezése, amely – mondanom sem kell –, hogy Andrássy fölényes győzelmével végződött. A mandátum átadását és az azt követő ünnepségeket már nem vártuk be, másnap iskolába kellett mennünk, miért is az este 8 órakor induló vonattal visszautaztunk Patakra.

A választás végeredményeként megállapíthatom, hogy jól járt Andrássy, mert győzött és bekerült a parlamentbe, jól jártak a választói is, mert a választás előtt már hetekkel minden földi jóban részesültek. Még jobban jártak a diákok, közöttük is az algimnazisták, akik a választás napján – a többszöri őrsváltás alatt – válogatott ételekkel és italokkal tölthették meg a konviktusi sovány koszthoz szokott gyomrukat, és élvezhették a finomabbnál finomabb illatú potya cigarettákat. De legjobban jártunk mi, Topa Józsi barátom és én, mert nekünk 2 és fél napig volt részünk a fenti jókban, s ezen felül szereplésünk jelentékeny anyagi haszonnal is zárult.

Czeglédy Elek diákfőiskolai úr ugyanis elutazásunk előtt átadott nekem 100 koronát, hogy abból váltsam meg a szolgálatot teljesítő mendikánsok vasúti jegyeit. A fennmaradó összeget pedig – mint megérdemelt honoráriumot – osszam el kettőnk

között. Úgy találomra váltottam 120 db. jegyet 30 fillérjével Olaszliszka-Tolcsa állomástól Sárospatakig 36 koronáért, a különbözetet, 64 koronán pedig testvériesen megosztottunk Topa barátommal.

Szóval mindenki jól járt, csak Ballagi, volt jogtanár úr járt rosszul, és pedig megérdemelten, amiért a pataki főiskola „kuruc” szellemével ellentétben ő labanc, illetőleg az akkori elnevezés szerint „mameluk” szerepre vállalkozott.

(közléteszi: Bolvári-Takács Gábor)

TURI Sándor

Miért szükséges a tájismeret?

Sárospatak régóta híres hely, sokan látogatják. A látogatók legtöbbször a Főiskolát keresik fel és a Várat. Megízlelik Patak borát, és tovább mennek. A nyaralók eltöltik az időt a Bodrog vízében, pihengetnek a fehér és ezüst nyárfák árnyékában. De arra a tájra és környezetre, ahol Sárospatak fekszik, nagyon kevés ember kíváncsi.

A Vár és a Főiskola történelmet lehelő épületek. Maga Patak a hagyományok városa. Régi köveiben és múltjában él. Ennek a községnek a határa is sok mindenre tanít. Állandó alkalom a legértékesebb szemlélődésre, mert ott minden valóságos, élő szertár, a nagy természet időtlen szépségeinek a gyűjteménye. Ha például az egyik dombról nézzük a várost, a szemlélődés igen szép és tanulságos tájképpel ajándékoz meg. A szemünk leg hamarabb a városon fog megpihenni. Itt felénk a legfiatalabb arcát mutatja. Ez a rész az új telep. Egyforma piros cserepes, kertés házai belenőnek a határba. Gót és barokk templomtornyok, a Vár bástyája, a Főiskola empire vonalai, a felső-magyarországi reneszánsz Tanítóképző letűnt évszázadokra emlékezve hosszú sorban rendeződnek, és elmondják Sárospatak településének igazi történetét. Ez a település út- és folyómenti jellegű.

Ha a Bodrog hídjáról nézzük meg a várost, magasra emelt tornyokkal uralkodik a táj felett. A ház sor festői rendetlenséggel tekint a Bodrogra, apró ablakú kőházai macskaköves, szűk sikátorokat rejtegetnek, és a Vár változatos ünnepi ruhákat ölt az öreg fák között, ha meg aranyozza az alkony.

Ha tehát a hegyekről nézzük a várost, a békés fejlődést, a történelmi nyugalmat érezzük. Innen, a Bodrog felől a táj uralkodik a város életterén, amiből kinőtt, táplálkozik és lélegzik. A város mögött megcsillan a Bodrog kanyargó víztükrre, a Bodrog-medence síkja zöld legelőkkel, dús termő szántókkal, elszórt tanyákkal és árvízmentes szigetekre épült falvakkal. A Bodrog-medence síkjára sok tavasszal árvizek ömlenek, ilyenkor pár hétre visszatér a táj rég letűnt, ősi képe: az árvizek járta mocsarak, a nádtengeres Bodrogköz.

Ha Észak felé fordulunk, mozgalmas képet látunk. A harmadkor végén feltört vulkánok kúpjai (sátor alakú hegyei) sorakoznak fel látóhatárunk északi körívén. A Ronyva síkjából hirtelen szöknek magasba az újhelyi hegyek. Sátor-hegy, Magas-hegy, Vár-hegy és Kecskéhát. Szép látvány a Pataktól északra fekvő Király-hegy és a Megyer is. Lábuk alatt

búza hullámszik. Napsütötte oldalukon szőlő érik, fejükön haragoszöld erdőkorona sziszlik. Testükön tátongó sebek és csorbák mutatják, hogy rejtett kincsüket, a kaolint és a messze földön híres malmkövet az ember régen felfedezte.

Mögöttük a Szava-hegy erdős tetejét és a távoli mikóházi hegyek körvonalait láthatjuk. Balra a Sinka-tető, aztán Darnó nagytömegű andezit hegyei üdezöld erdőkkel tekintenek felénk. Nyugat felé a Hegyalja testéből nagy messze kiugrik a tokaji hegy, a Kopasz. Az ilyen kialudt vulkánok között nem a legnagyobb ő, de az Alföld felől jövő utazó meglepődik a szép vulkán láttán, és éppen olyan elismeréssel dicséri a hegy alakját, mint világhírű borának zamatját.

A szemünk szinte belefárad ennek a tájnak a nézésébe. Erdők, szőlők által borított nyugtalan vulkánok, gabonatermő lankák és végtelenbe terülő termékeny síkság találkozásában született itt meg Sárospatak. Ebbe a földrajzi együttesbe eresztette bele a gyökereit, és itt építette ki a más magyar városétól eltérő kultúráját a táj összegyűlt erőből. A várost forgalmas országutak és vasutak mellett a szellemi áramlatok messzire ágazó útjai is elérik. Így lett a tájnak szellemi és gazdasági központja. Ezt a várost a vele egy szerves egészbe szövődő táj nélkül sohasem tudjuk megérteni. Csak sajnálni lehet az idegent, aki Sárospatakot csak a hagyományoktól roskadozó kövekben és épületekben keresi. Itt valójában a táj és a munka egyszerű ölelkezését láthatjuk.

Alapos szemlélődéssel valamit megérzünk abból a nagy erőfeszítésből, amellyel harminc generáció várost és kultúrát épített a tájba. A szép kilátáson

felül a kövei, virágja, állatfajta is sajátja a tájnak. A növénytakaró évszakonként változó színe érzésvilágunkat mindig másképpen hangolja. Ezért van az, hogy a tájról alkotott képet nehezen tudjuk szavakkal kifejezni, mert az térben és időben eltérő élményekből van össze-
szövődve. Az egy utazással érintett tájról könnyű beszélni, mert csak egyszer exponált képek előhívásáról van szó. Ezért torpan meg az értelmünk, ha a szülőföld sokszor és sokféleképpen látott és átélt tájait akarjuk szavakba önteni. Egy táj szépségeinek felfedezői mindig azok, akik más tájról jönnek. Az itt lakó megszokja azokat.

Utószó

Turi Sándor (1891–1959) negyvennyolc évig tanított a kis szabolcsi faluban, Páraszabon, amelynek nemcsak tanítója, hanem mindenese: orvosa, ügyintézője, felvilágosítója, kulturális szervezője, lelki istápolója, nem utolsósorban megfigyelője volt. Népi ismereti, nevelési előadásai, néprajzi kutatómunkája révén országosan is felfigyeltek tevékenységére. Otthonában néprajztudósok, múzeumigazgatók, festőművészek, pedagógusok, egyetemi hallgatók keresték fel. Szoros kapcsolatban állt Kiss Lajos nyíregyházi múzeumigazgatóval, Ortutay Gyula néprajzkutatóval, Újszászy Kálmán sárospataki teológussal, gyűjteményvezetővel. Sárospatakhoz több szálon kapcsolódott: 1910-ben a tanítóképzőben szerezte diplomáját, évtizedekkel később nevelőként, előadóként aktív közreműködést vállalt a népfőiskolai tanfolyamokon. Itt közölt, hagyatékban maradt írása vélhetően az 1940-es években keletkezett. A dátum nélküli kéziratot közléteszi: Turi Gábor.

PEREMARTONI Krisztina

Tavaszi szél vizet áraszt

14 éves voltam, amikor a szüleim kezelhetetlen viselkedésem miatt száműzték. Egész nyáron ültek Magyarország térképe fölött, hogy megtalálják a legtávolabbi települést a szülővárosomtól, Veszprémtől, és hurrá, sikerült nekik.

Így augusztus 28-án, két nappal az iskolakezdés előtt feltettek egy vonatra, ahol közölték velem, hogy mostantól a Sárospataki Református (akkoriban állami Rákóczi) Gimnáziumban folytatom a tanulmányaimat. Sosem hagyták el egyszerre a távolba robogó vonatunk fülkáját, nehogy kiugorjak az ablakon, vagy ki tudja, még mire lettem volna képes, szerintük. Választásukat az a tény is támogatta, hogy ott lakott ezredesként nyugalmazott nagyapám is, aki reményük szerint majd gatyába ráz.

Fordítva sikerült. Megérkeztem új „börtönömbé”, ami egy rossz álomnak tetszett akkor. Nagyapám (aki egyébként egy áldott jó lélek volt, de tényleg) végigkalauzolt a városban, megmutatott minden fontos középületet, mint a könyvtár, fagyizó, presszó, kocsmák. Ahogy sétáltunk le a város egyetlen hídjához, megállt egy pillanatra, és egy szűk, kanyargó utcára mutatott, ami meredeken vette útját a Bodrog-part irányába, és nagyon szigorúan azt mondta:

– Kis unokám! Mindenhova mehetsz, de ebbe az utcába eszedbe ne jusson bemenni, mert nagyon veszélyes!

– Miért? – kérdeztem.

– Mert ebben a sikátorban laknak a cigányok! – válaszolta. Nagyapámot egyébként Jónásnak hívták, mindig gyanús volt nekem a név alapján, hátha ő is az. (Azaz veszélyes!)

– Ühüm! – mondtam, és innentől valahányszor matekóra helyett leszöktem a híd túloldalán lévő tavacskához meztelesen fürdeni, óvatosan bekukkantottam a titkos utcába, és reméltem, hogy ellátok a fenekéig, ahol azok a „veszélyesek” laknak.

Nagyapám nem tudta, hogy anyukám gyermekági depresszióban szenvedett, nem volt teje, így a bejárónőnk, Ilonka néni szoptatott, aki cigány asszony volt, hat gyerekkel az oldalán. Egy év alatt az anyatejjel szívтам magamba a soha el nem múló hálámat és érdeklődésemet a cigányok iránt. Ilonka néni mindig a szívem közepén marad.

Nagyapám mint nyugdíjas a városi tanácsnak dolgozott akkoriban, az árvíz-károsultaknak tervezett házakat. Mondanom sem kell, hogy leginkább cigányoknak.

Történt egy délután, ahogy jöttem visszafele a titkos fürdőzésemről, bekuk-

kantva a tiltott sikátorba, gyönyörű hegedűszót hallok. Figyelmesen körülnéztem, és hopp, már be is illantam a tiltott zónába, a falhoz támaszkodva, behunyt szemmel élveztem a muzsikát. A szürkület is segített, nem féltem annyira, hogy valaki meglát, és beköp a nagyapámnak, így szép lassan, óvatosan elindultam a lejtőn lefelé, én, a szőke, kék szemű, angyalarcú „ördöglány” – ahogy a szüleim mondták –, hogy felfedezzem az egyetlen tiltott helyet, akárcsak a mesékben a királylányok.

Ami a Bodrog-parton fogadott, az megdöbbenett. Talán először láttam igazi szegénységet. Hullámkartonnal, műanyag darabokkal lefedett viskókat, a sárban a viskók között szaladgáló, csillogó szemű, meztelen gyerekekkel, temérdek kutyával, macskával és csirkével.

Amennyire én megdöbbenem, úgy a gyerekek is, ahogy megláttak, és sikongatva rohantak az otthonukba. Egy percen belül minden felnőtt kint volt, a muzsika elhallgatott, és minden szem engem nézett.

– Mit keresel itt? – kérdezte egy öregasszony.

– Én azt a gyönyörű hegedűszót, amit a hídról jövet hallottam. Azt keresem!

Nagy nevetés tört ki, majd kézen fogtak, és nagy nevetgélés közepette bevezettek az egyik földes kunyhóba. Leültettek egy sámlira, és egy középkorú férfi elkezdett hegedülni. Rövidesen másik kettő is csatlakozott hozzá. Hamarosan megtelt a helyiség, és mindenki engem figyelt, hogy mit szólok hozzá.

Mit szólhattam volna? Ilyen gyönyörű koncerten meg sosem vettem részt. El is sírtam magam meghatottsá-

gomban, tapsoltam, táncra perdültem a lányokkal, és egyszerűen boldog voltam. Így kezdődött az én titkos kapcsolatom a Bodrog-parti cigányokkal. Nem múlt el hét, hogy ne látogassak el hozzájuk. Lassacskán minden jobb ruhámat lesírták rólam a kamaszlányok, nem bántam. Úgy éreztem, tartozom nekik! Talán a tejért, nem tudom.

Persze jól kikérdeztek mindenről, így derült ki, hogy a nagyapám az árvíz-károsultaknak tervezi a házakat. Na, hát itt kezdődik valójában az én titkom. Ugyanis a helyzet az volt, hogy a tanács minden évben kiutalt házakat – persze korlátozott számban – az árvíz-károsultak számára. Csak egy volt a fontos, hogy árvíz-károsult legyen az illető, azaz most el az otthonát a Bodrog. Én szépen kifaggattam a nagyapámot, hogy mikor jön az árvíz, mert az változó volt, és neki mindig megmondták, hogy mikorra várható az ár levonulása. Így amikor az árvíz két napra volt Sárospataktól, akkor én szépen lerothantam, és megmondtam a cigánysoron, hogy: na most!

És akkor az egész cigánytábor megmozdult, mint az erdő a Macbeth-ben, és a cigánytábor „lecsurgott” egészen a Bodrog-partra. Másnap az ár szerencsésen elmosta őket, és már lehetett is menni igényelni az új házakat, amiket a nagyapám tervezett. Soha annyian nem igényeltek házat, mint azon a tavaszon, amikor a cigányok nekem húzták a Bodrog-parton. Csak nekem!

(Az írás 2014-ben a Centrál Színház néző-író pályázatára készült. Köszönjük a szerzőnek a közlés lehetőségét. Forrás: <https://olvassbele.com/2014/03/26/kamaszkorom-legszebblegrondabb/>.)

TRENCSENYI László

A gyermekkultúra héroszai

A gyermekkultúra megjelenését – leválását a felnőttek által felnőtteknek készített s e művekből „ad usum delphini” preparált, javító szándékú „termékek” világáról – szinkronban látjuk a reformpedagógiák új gyerekképének megjelenésével. Ennek társadalmi, gazdasági, művelődéstörténeti okainak elemzése kívül esik e tanulmány tematikáján – axiómának tekintjük. Izgalmas kutatási feladat lenne, ha a gyermekkultúra jelenségvilágának periodizációját kísérelnénk meg bemutatni, nemkülönben a 20. század különböző államraionjainak viszonyát a gyermekkultúrához. Az ellenőrzött kultúrpolitikát megvalósító létező szocializmusok támogató viszonyának, bonyolult összefüggérendszerének értelmezési lehetőségei is ott munkálnak megközelítéseinkben. Izgalmas kérdés annak tárgyalása: mi okozta a honi hetvenes években a gyermekkultúra innovációinak szökőárszerű megjelenését? (vö: *Trencsényi László: A már nem és a még nem között. A gyermekekhez forduló költészet felvirágzása a késői Kádár-korban. In: Kiss Endre – Buda András (szerk.): Interdiszciplináris pedagógia és a tudás társadalma. A II. Kiss Árpád Emlékkonferencia előadásai. Debreceni Egyetem, Debrecen, 2003. 352–360.o.; Trencsényi*

László: A gyermekkultúra eredeti felhalmozása a hetvenes-nyolcvanas években (visszaemlékezés). In: Bús Imre (szerk.): Tanulmányok a gyermekkultúráról. Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Kar, Gyermekkultúra Kutatócsoport, Szekszárd. 2013. 69–80. o.) Folytonosság-e pl. a kodályi program beérése, a balázsbelai örökség vállalása? Vagy egy diszkontinuitás, a politikai szabadságküzdelmek előkészítésének felvállalása? Vagy – egy másik narratíva szerint – a puha diktátúra visszakeményedő ciklusaiban peremre szorított ifjúsági kultúra aktorai szálltak alá? A művészetpedagógiai konferenciákon hagyományosan sorra kerülő azonos című (*A gyermekkultúra héroszai*) szimpózium szereplőinek – így magamnak is – vállalkozása szerényebb volt, noha meg vagyunk győződve arról, hogy adalékaikkal hozzájárulunk egy átfogó magyar gyermekkultúra-történet szempontjainak kialakításához.

A portrészor egyfelől feltáró munkálatok eredménye a gyermekkultúra néven nevezett jelenségvilág hagyományainak feltérképezéséhez, másfelől alkalom a gyermekkultúra emlékezetének ébrentartására. A 20. század jelentős alkotó- és közvetítő művészei, gyakorló pedagógusok, teoretikusok újabb és újabb köréről

juthat a nyilvánosság ismeretekhez. Különös értéke e szimpóziumoknak, hogy több művészeti ág jeles személyiségei kerültek egymás mellé az emlékezésben, így mód adódik egybevetésre is. A portrék felvillantják a héroszok életútját, munkásságuk történelmi kontextusát, értékelik szerepüket a gyermek/ifjúsági kultúra fejlődése, paradigmaváltása szempontjából. Személyes emlékek fűzik össze a forráskutatásokon alapuló beszámolókat.

A gyermekkultúra fogalmi értelmezésében a Bús Imre vezette kutatócsoport munkáiban megfogalmazottakat követjük: itt tartjuk számon a gyermekek számára létrehozott s a segítő támogatással gyermekek által létrehozott esztétikai értékű jelenségeket (vö: *Bús Imre: A gyermekkultúra vázlata. In: uő (szerk.): Tanulmányok a gyermekkultúráról, i. m. 11–24. o.)*.

A szóban forgó szimpózium-sorozat létrehozásában a kezdeményező szerep az MTA Drámapedagógiai Albizottságé volt s maradt; a feltáruló, kiemelkedő életutak többsége a drámapedagógia, színházi nevelés, gyerek- és ifjúsági színháték elkötelezettje. 2019-ben a hazai drámapedagógia „nagy triásza” volt a középpontban. Gabnai Katalinról, Mezei Éváról, Debreczeni Tiborról esett szó. Majd bővült a kör: Leveleki Eszterről, Dimény Juditról, Bábos Tóth Lászlóról, Szakall Juditról, Kovács Andrásnéról, Várhidi Attiláról, Dévényi Róbertől, Séd Terézről, Bodóczy Istvánról, Bónis Ferencről, Sándor Zsuzsáról, Berczik Sáráról szoltunk. 2022-ben a sárospataki Dudás Istvánt, Előd Nórát, Czibula Katalint mutatta be egy-egy értő ismerője, illetve Kinszki Juditról, Varga Károlyról,

Rudolf Éváról és Hárs Lászlóról esett szó. 2023-ban már három szimpózium, azaz tizenkét új jeles előd portréja indult versenybe a Képzőművészeti Egyetem és a MMA rendezésében sorra kerülő konferenciára (új elemként alkotó páros, sőt, műhely is előadói téma lett).

Ez már „statisztikailag” is jelentős, mondhatni: művelődéstörténetileg és művelődésszociológiailag is csaknem szignifikáns minta. Ám nem erre törekedtünk. A „gyermekkultúra héroszainak” történetét a művészetpedagógia, a gyermekkultúra hitünk szerint fontos mai művelőinek elődkeresése, hagyománytisztelő adóssága írja. Kérjük az olvasót, hogy „kis enciklopédiánkat” ne tekintse a teljesség prezentációjának, a személyesség adja a kötet hitelét. Ezt tükrözi az is, hogy a szerkesztők nem törekedtek a műfaji egyneműsítésre sem. Kinek az esszé, kinek a szaktudományos értekezés, kinek egy hosszabb tanulmányt előkészítő vázlat jelentette a leíráshoz, vallomáshoz, tanúságtételhez illő stílust, megközelítést.

Egyszer minden bizonnyal megszületik a 20. század utolsó harmadát részletezőn, strukturáltan megjelenítő monográfia is. Ehhez a munkához – hisszük – e kötetbe foglalt portrészorozat nélkülözhetetlen kiindulópont, forrás lesz.

Az itt közölt írások alapját – mint már jeleztük – a 2019 óta soroló művészetpedagógiai konferenciákon elhangzott előadások képezték. Az azokból készült írások közül néhány mint az előadások szerkesztett változata az adott év konferenciakötetében is megjelent. Nagy öröm számunkra, hogy a Magyar Comenius Társaság kiadványsorozatában a négy év „héroszai” együtt, egységes

szervezetben itt mutatkozhatnak be első ízben. Jelen kötet szerkesztői a kiadvány egységesítése érdekében, a szerzők hozzájárulásával avatkoztak a szövegekbe.

Köszönjük a családtagoknak, munkatársaknak, hogy a fotókat rendelkezésünkre bocsátották, ezzel gazdagítva a kötetet és egyben felmutatva a „héroszok” emberi arcát is.

(A gyermekkultúra hőszói. Szerkesztette: Eck Júlia – Trencsényi László. Magyar Comenius Társaság, Sárospatak, 2023. 212 o. ISBN 978-963-7535-05-5. Bibliotheca Comeniana XXIII. Sorozatszerkesztők: Bolvári-Takács Gábor – Kelemen Judit – Toma Kornélia. ISSN 0237-6024. A kötetre a szerkesztői előszó közlésével hívjuk fel olvasóink figyelmét.)

Egyetemi könyvespolc

SÁNDOR Zsuzsa

Meghökkenítő művészeti párhuzamok egy különleges művésztől

David Hockney világhírű kortárs képzőművész. Számos művészeti ágban alkot a festéstől a díszlettervezésig és a fotóig, vagy éppen a legújabb technikai eszközök segítségével létrehozott alkotásokig. Már a művészettörténet legnagyobbjai közé sorolják.

A könyv a háromdimenziós világ kétdimenziós megjelenítésével foglalkozik műfaji korlátok nélkül, vagyis a falfestménnyel és a vászonképpel ugyanúgy, mint a rajzzal, a fotóval (vagy filmkockával) és a digitális képalkotással. A művészettörténetből vett alkotásokhoz Hockney-művek társulnak – ezzel a művész (illetve a szerzőpáros) gondolatit közvetítő szövegek és képek egymást erősítik.

A kötetben magától értetődően kerülnek egymás mellé egy Velázquez-festmény és a Nagy Sándort ábrázoló ókori mozaik részletei, a Mona Lisát ábrázoló festmény és Marlene Dietrich fényképe, El Greco és Picasso alkotása, vagy egy 16. századi kép és egy 20. századi film képkockája. A könyv tehát nem követi a művészettörténetben megszokott időrendet – és mégis benne van, mivel az alcímhez híven egy barlangfestménnyel

indít a bevezetésben, és a mozgóképeken át a virtuális valóságon alapuló képzőművészeti alkotásokkal zár az utolsó fejezetben.

A könyv műfaja riport. A kérdező Martin Gayford műkritikus; szövegeiből kitetszik, hogy Hockney szellemi társa. A művészekkel készített riportok egyáltalán nem ritkák, azonban talán Hockney könyve az egyetlen olyan, amely a fentebb leírt különleges művészeti látásmódot karakteresen közvetíti – esetleg Harlan könyve, a *Mi a művészet?* – *Beszélgetések Beuysszal* kerülhet még Hockney és Gayford könyve mellé.

A mű gazdag jegyzettárral, bibliográfiával, az illusztrációk tudományos igényű adatolt jegyzékével és gondosan összeállított név- és tárgymutatóval zárul.

Hockney művészettelfogásához a kiadó igen eredeti könyvformát társított. A papírkötés egyszerű matt fehér, visszafogott, ám trükkös grafikával: a vonalas jelsorok hol alábújnak, hol fölébe íródnak a címszöveg betűinek, így egy komplikált grafikai szövedék jön létre. A borító belső oldala és az előzékpapírok ezzel szemben homogén felületű, telített

türkizkék-magenta és ultramarinkék-permanentvörös színekben pompáznak. Belül jó minőségű reprodukciók sorakoznak az eligazodást támogató szöveg-tördelés között.

A könyv izgalmas gondolatébresztő lehet bárki számára, aki érdeklődik a vizuális művészet iránt, és aki a hagyományos művészettörténeti tanulmányait szeretné újszerű látásmóddal kiegészíteni.

(David Hockney & Martin Gayford: *A képek története. A barlangtól a monitorig.* Fordította: Seps László. Scolar Kiadó, Budapest, 2021. 368 o. 315 illusztráció. ISBN 978-963-509-254-3)

